

પ્રેમભક્તિ-મ-ધમાલા

રાજર્ષિ ભરત

નવાનાલાલ દાસપરામ કવિ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૮૭૭

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ કલ્યાણચિંતન ભવન

પ્રવચનક ૧૪૮૭૭ વર્ગિક

પુસ્તકના નામ રાજકીય તાસ્ત

વિષય ૧ - ૨

પ્રેમભક્તિ-ગ્રન્થમાલાનાં નવીન ગ્રન્થો અને આવૃત્તિઓ

	પ્રથમાવૃત્તિની	સાલ
૧૭ શકુન્તલાનું સંભારણું (૨ જી આવૃત્તિ)		૧૯૨૬
૧૮ કુરુક્ષેત્ર: પ્રથમ કાંડ, યુગપલટો (૩જી આવૃત્તિ)		૧૯૨૬
૧૯ કુરુક્ષેત્ર: દ્વાદશ કાંડ, મહાસુદર્શન (૨જી આવૃત્તિ)		૧૯૨૭
૨૦ ઉદ્ધોધન (૨જી આવૃત્તિ)		૧૯૨૭
૨૧ અર્ધશતાબ્દિના અનુભવબોલ		૧૯૨૭
૨૨ સંસારમન્થન (૨જી આવૃત્તિ)		૧૯૨૭
૨૩ વિશ્વગીતા (૨જી આવૃત્તિ)		૧૯૨૭
૨૪ ઇન્દુકુમાર, અંક ૨ જો,		૧૯૨૭
૨૫ ન્હાના ન્હાના રાસ. ભાગ ૨ જો(૨જી આવૃત્તિ)		૧૯૨૮
૨૬ ગીતમંજરી		૧૯૨૮
૨૭ જહાંગીર-નૂરજહાન		૧૯૨૮
૨૮-૨૯ કુરુક્ષેત્ર: ચતુર્થ કાંડ, યોધપર્વણી		૧૯૨૮
પંચમ કાંડ, પ્રતિજ્ઞાદ્વન્દ્વ		૧૯૨૯
૩૦ કુરુક્ષેત્ર: એકાદશ કાંડ, શરશય્યા		૧૯૨૯
૩૧ કુરુક્ષેત્ર: દ્વિતીય કાંડ, હસ્તિનાપુરના નિર્ધોષ		૧૯૨૯

૧૯૨૯માં છપાશે

પ્રથમાવૃત્તિ: શાહનશાહ અકબરશાહ, સંબોધન

પ્રેમભક્તિ-મન્યમાલો

પ્રથમાવૃત્તિની સાલ

૧ કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો (૨જી આવૃત્તિ)	૧૯૦૩
૨ રાજસૂત્રોની કાવ્યત્રિપુટિ	૧૯૦૩-૦૫-૧૧
૩ વસન્તોત્સવ (૩ જી આવૃત્તિ)	૧૯૦૫
૪ કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ નો (૨ જી આવૃત્તિ)	૧૯૦૮
૫ ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો (૩ જી આવૃત્તિ)	૧૯૦૯
૬ ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૧ લો (૬ઠ્ઠી આવૃત્તિ)	૧૯૧૦
૭ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા, સમ્પલોકી (૨જી આવૃત્તિ)	૧૯૧૦
૮ જયા-જયન્ત (૪થી આવૃત્તિ)	૧૯૧૪
૯ મેઘદૂત, સમ્પલોકી (૩ જી આવૃત્તિ)	૧૯૧૭
૧૦ ઉષા (૪ થી આવૃત્તિ)	૧૯૧૮
૧૧ ચિત્રદર્શનો	૧૯૨૧
૧૨ રાજર્ષિ ભરત (૨જી આવૃત્તિ)	૧૯૨૨
૧૩ પ્રેમકુંજ (૨જી આવૃત્તિ)	૧૯૨૨
૧૪ પ્રેમભક્તિ-ભજનાવલિ	૧૯૨૪
૧૫ સાહિત્યમન્યન	૧૯૨૪
૧૬ વૈષ્ણવી પોડશબ્દો, સમ્પલોકી	૧૯૨૫

પ્રેમભક્તિ-ગ્રન્થમાલા ૧૪૪
રાજર્ષિ ભરત

ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

વિ. સં. ૧૯૮૬

ઇ. સ. ૧૯૨૬

કીમત રૂાઠ રૂપીઆઃ

કર્તાને માટે રજીસ્ટર્ડ

પ્રકાશક: ન્હાનાલાલ કલપતરામ કવિ

ભદ્ર, અમદાવાદ, નં. ૧

આવૃત્તિ ૧ લી ૧૯૨૨ પ્રત ૧૦૦૦

આવૃત્તિ ૨ ૭ ૧૯૨૬ પ્રત ૧૧૦૦

૧૯૨૭ ની સાલ પછી પ્રેમભક્તિ-અન્યમાલાના પ્રત્યેક અન્યની પ્રત્યેક પ્રત ઉપર કર્તાની ટૂંકી સહી હોય છે.

૧૪૬૭૭

૨-૨૨

મુદ્રક : મુદ્રણસ્થાન :

કેશવ હ. શેઠ

ખડાયતા મુદ્રણકલા મંદિર

ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

પૂર્વભારત એ નામથી એક મહાકવ્ય લખવા મનોરથ હતો. સહુ મનોરથો કંઈ કળાતા નથી, ને એ વસ્તુને નાટકરૂપમાં ગૂંથીને ગુજ્જર નરનારના કરકમલમાં આજે આ મૂકું છું.

૨. લોકકથા તેમ જ વિદ્વદ્ધવાર્તા મુખ્યત્વે એમ કહે છે કે શકુન્તલા ને દુષ્યન્ત મહારાજના પુત્રરત્ન ભરતદેવના નામથી આર્યાવર્તે ભરતખંડને નામે ત્રિકાલવિખ્યાત થયો. આદિપર્વ અધ્યાય ૭૪ માં મહાભારત ભાષે છે કે “દુષ્યન્તના પુત્ર ભરતે આખી પૃથ્વીના રાજાઓને પોતાના ખાંડયા રાજ કરી નાંખ્યા.” શ્લો. ૧૨૮. “એ જ ભરત ચક્રવર્તી પ્રતાપી ને સાર્વભૌમ રાજા કહેવાયો.” શ્લો. ૧૨૯. “એ જ ભરતથી ભારતી કીર્તિ થઈ, અને ત્હેના નામ ઉપરથી ત્હેના વંશજો ભારત કરીને અદ્યાપિ સૂધી પણ લોકોમાં કહેવાય છે.” શ્લો. ૧૩૧. આદિ પર્વ, અધ્યાય ૯૪ માં લખ્યું છે કે “આ ભરત રાજાથી ભરતવંશનો મ્હોટો યશ પ્રસર્યો.” શ્લો. ૧૯. “ગુજરાતી” પત્રના મહા-ભારતના ભાષાન્તરની પ્રસ્તાવનામાં ૯ મે પાને લખ્યું છે કે “પુરુના વંશમાં ભરત રાજ થયો. ભરતના રાજ્યપ્રદેશને ભરતખંડ કહે છે.” એ ભરતદેવના ત્રીજા કે પાંચમાં વંશજ હસ્તિના ઉપરથી પૌરવનગરીનું નામ હસ્તિનાપુર પડ્યું.

ભરતખંડની એ સનાતન રાજધાનીને રાજસિંહાસને મ્હોર્યા-
પ્રકુલ્લ્યા ભારતવંશના અભિનામહાતા ભરતદેવને નામે
ત્રિકાલમાં ભરતખંડ પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાતિ પામ્યો છે.

૩. આ વ્યૂત્પત્તિકથાથી વિરુદ્ધ બીજો ગૌણ પક્ષ છે.
વ્યાસજી શ્રી કૃષ્ણ હોમર—ને ૧૬ મી સદીના સુવિખ્યાત
ઇંગ્રેજ નાટકકાર શેક્સપિયર સુદ્ધા—ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ જ
નથી એવો ગૌણ પક્ષ ખડો છે, ને એ ગૌણ પક્ષની નોંધે
હીધા વિના પ્રધાન પક્ષ ઐતિહાસિક સત્ય તરીકે ઇતિહાસોમાં
નોંધાય છે. રાજર્ષિ ભરતની ये प्राचीन संशोधनની એ ચર્ચા
લંબાવ્યા વિના એ કહીશ કે આ નાટકની રચના પ્રધાન
પક્ષના પગથાર ઉપર માંડેલી છે, ગૌણ પક્ષ ઉપર નથી.

૪. મહાકવિ કાલિદાસના નાટકમાં જન્મઘડીથી માંડીને
પહેલા ને ત્રીજા અંકમાં તપોવનવાસિની વલ્કલધારિણી
શકુન્તલાનાં દર્શન થાય છે. ચોથા અંકમાં તપોવનમાંથી
રાજનગર ભણી સંચરતી, ને પાંચમા અંકમાં રાજમહેલ-
માંથી તુચ્છકારાઇ પુનરપિ તપોવનમાં પાછી વળતી
શકુન્તલા દર્શન કે છે. છેક સાતમા અંકના મધ્ય ભાગ
સૂધી શકુન્તલા વિરહનાં તપ તપતી તપસ્વીની જ રહે છે.
મહાકવિની રસિકતાએ નાટકમાં પૂરેલા રંગો પ્રોજ્જવળ ને
ભર્ગવન્તા હોઇ શકુન્તલાના તપજીવનનો આ ઉંડો સ્થાયી
ભાવ તરત સ્પષ્ટ થતો નથી. આ નાટકમાં તો તપસ્વીની
શકુન્તલાના જ ભાવરંગો તરવા ને ઉઘડતા છે; ભગવાંને
સોનેરી કોર ચુડાવી નથી. એક દૃષ્ટિએ આ અંથને—ઉત્તર-
શકુન્તલા ये કહેવાય.

૫. ભરતદેવે ગંગાનો પ્રવાહ રોકીને ૫૫ અશ્વમેધ યજ્ઞ કીધા, ને યમુનાનો પ્રવાહ અવરોધીને ૭૧ અશ્વમેધ યજ્ઞ કીધા: (ભાગવત, સ્કં. ૯, અ. ૨૦, શ્લો. ૨૪-૨૫) ભરતદેવના એ મહાયજ્ઞોમાં મુખ્ય આચાર્ય કૃષ્ણ મુનિ હતા. (મહાભારત, આદિ પર્વ, અ. ૭૪; શ્લો. ૧૩૦.) “જેવી રીતે હાથો (ઉંચા કરવા) થી સ્વર્ગને (અડકી શકાતું નથી, ત્હેવી રીતે) ભરતનાં મહાન કર્મને પૂર્વે કોઈ રાજાઓ કરી શક્યા નથી, પાછળના પશુ નથી કરી શક્યા, ને (હવે પછીના પશુ) નહીં કરી શકે: ” (ભાગવત, સ્કં. ૯ અ. ૨૦, શ્લો. ૨૬.)

૬. પુરુવંશનું પૌરવપુર યમુનાને તીરે, બ્રહ્માવર્તથી બહુ દૂર નહીં એમ, હતું. ભરતદેવથી ત્રીજી કે પાંચમી પેઢીએ મહાપ્રતાપી હસ્તિના રાજા થયા ત્હેમણે એ પ્રાચીન પુરને જગત્વિખ્યાત હસ્તિનાપુર નામ આપ્યું, અને ભરતખંડની એ સનાતન રાજધાની થઈને શોભ્યું, એ ઉપર કહેલું જ છે.

૭. મંમાદ્રારના સન્થાલ અને એવા અનાયોમાં નર-મેધની પ્રથા હતી એની તો સર વિલિયમ હન્ટર જેવા આધુનિક ઇતિહાસઅભ્યાસકો યે સાક્ષી પૂરે છે.

૮. આ નાટકમાંની અવન્તીનાથની કથા ઐતિહાસિક નથી. અવન્તીના મહાકવિ કલિદાસનાં કાવ્યરત્નોમાંનાં સૂચનોમાંથી પ્રસંગો ઉપજાવી બની શક્યા તે કવિતાને રંગે રંગીને ઉજ્જયિનીનો વાર્તાભાગ આમાં ગૂંથેલો છે.

૯. ઘણાં ખરાં સંસ્કૃત અવતરણોમાં કાલવ્યુતક્રમનો દોષ છે એ કહેવાની તા જરૂર છે ?

૧૦. યુગના યુગથી ભરતખંડના સાહિત્યગ્રંથો ધર્મ-
શાસ્ત્રો ને વેદસંહિતા: જીવનવિધાનના સંસ્કારો મહોત્સવો
પુણ્યપરવા ને સંસ્કૃતિ: એ સહુ, ધરિત્રીની પેટે, એકપાટ
છતાં યે ભરતખંડ કે ભારતવામીઓ એક નથી ભાખનાર ને
માનનાર સત્યપારખની બન્ને આંખોથી જોઈને જોલે કે માને
છે? નાક કાન આંખ ને જીહ્વા, હાથ પગ ઉદર ને હૃદય:
એક માનવદેહના એ અવયવોની વિધવિધની ને નિરનિરાળી
વિશેષતાઓને લીધે નરદેહ એક નથી કહેનારા કેટલા સામ્ય
કહેવાશે? આર્યાવર્તનાં દેશો ને પ્રજાઓ ભરતદેવના ધર્મ-
ખંડના ભિન્ન ભિન્ન અવયવો છે. આર્યાવર્તના પ્રાન્તોમાં
અવયવોની ભિન્નતા ને દેહની એકતા છે. સાગરની પેઠે
જ્યપરાજ્યના ભરતીઓટ અનુભવતો, પણ સદા યે
આપૂર્યમાણમ્ અચલમ્ પ્રતિષ્ઠમ્ સમેવડો ભરતખંડ
ભરતકુલનાં એક અખંડ સનાતન કુલવાસ છે. વિરાટને
કિરીટ તિલકટીલડી સમ-મહાપ્રજ્ઞાંડના સૌભાગ્યચન્દ્રક સમે
પ્રજ્ઞાડપતિ અને ચિરંજીવજ્યોત રાખો! ભરત રાજર્ષિના
એ ભરતખંડથી પૃથ્વી સૌભાગ્યવન્તી છે

ઈ. સ. ૧૮૨૨

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ

૧૪૬૭૭

રાજર્ષિ ભરત

અંક પહેલો

નટી તથા } ગાઓ એ મહાકથા મનુષ્યમોહિની,
 ચાર } : અહો ભારતકુલ !
 ઋષિકુમાર } ગાઓ એ મહાકથા—

સૂત્રધાર : (પ્રવેશીને)

પ્રિયે ! શાં શાં સંગીતથી રીઝવો છો ?
 પ્રેક્ષકસભા છે બુદ્ધિમાન ને રસપારખઃ
 આર્યજનોને શોભે એવું આપજો.

નટી : ભારતકુલની મહાકથાનું આ છે ગીત.
 એથી તો વધુ, પ્રાણેશ !
 ભરતસન્તાનોને બીજું શું ભાવે ?
 કુલપતિ કશ્વદેવના તપોવનમાંથી
 ઋષિકુમારો આ આવ્યા છે,
 ને લાવ્યા છે એ ગીત.

ઋષિકુમારોઃ ત્રિકાલદૃષ્ટા મહર્ષિઓએ
 કાળના દર્પણમાં દીઠેલી
 ભરતવંશની મહાકથાનું છે એ ગીત.
 કવિતાની આંખે જોયેલો,
 મન્ત્રકારો શી મનીષાએ સારવેલો,
 વિશ્વવિખ્યાત ભારતકુલનો
 એમાં ઇતિહાસ આલેખેલો છે.
 સૂર્યતેજમાં લખ્યું વાંચ્યું, :
 વાયુમાંથી વાતું સાંભળ્યું એ ગીત :
 તે સંભળાવિયે છીએ સહુને.

સૂત્રધાર : એ ગાઓ છો, ઋષિપુત્રો !

આયકુલની મનુષ્યમોહિની મહાકથા ?

ભૂતકાલને હૃદયે કોતરેલી,

ભવિષ્યકાલની ક્ષિતિને આલેખેલી ?

ગાઓ ત્યહારે, મુક્તકંઠે ગાઓ

એ જગન્મોહન યશોગાન.

નટી તથા } ગાઓ એ મહાકથા મનુષ્યમોહિની,
ચાર } અહો ભારતકુલ !
ઋષિકુમારે } : ખોલો એહ કાલાતીત યશના યશ્વખેલ હો !
કોટિ કોટિ નરનાર ! ગાઓ એહ ગુણગાન;
એક મુખે, એક શબ્દે, એક ભાવે, ભારતકુલ !
ગાઓ એમહા કથા.

સૂત્રધાર : ભરતખંડનાં કોટિ કોટિ નરનારને તો

એ જ કથા હોય સૌથી વહાલી.

નટી : પ્રાણેશ ! ભરતખંડવાસીઓને કાળે તો

એક જ છે યશસ્વિની મહાકથા,

એક જ છે કાલાતીત વહાલું સત્ય.

ઇતિહાસોના ઉદય ને અસ્તમાં

ધ્રુવના તારા સમું નિત્યજ્યોતઃ

કાલના વજ્રપાત પડતાં ચે

યુગના યુગથી અખંડઃ

ભરતખંડવાસીઓને કાળે

એક જ છે એ મહાસત્યઃ

કે સાગરની પાળખાંધ્યો,

હિમાદ્રિના ગગનચુમ્બી કાંઠરાશોભ્યો,

મહાઅશ્વત્થની મહાશાખાઓ
 દિશદિશમાં વિસ્તર તો શો,
 કમલપાંખડીઓ શો અનેકદલ,
 મયૂરકલાપ શો અનેકવર્ણો,
 સુન્દરીની સૌભાગ્યચુન્દડી સરખડો
 નાનાવિધનો ભાતીગર,
 ભરતખંડ રાજર્ષિ ભરતનો છે.
 કાલજૂનું ને ઇન્દ્રિયાસસિદ્ધિ
 એ જ છે એક આત્મનવ્હાલું મહાસત્ય.

સૂત્રધાર : પ્રિયે ! ભરતકુલને ભાખો છો
 એમની કુલકથાનાં મૂળ આજેઃ
 વડવાઓના વડલાની મહાવાર્તા.

નટી : ભારત કુલના પિતામહ
 પૌરવમણિ ભરતદેવનો તો
 એ જ છે મહાઇતિહાસ કે
 દેશદેશનાં કૂલડાં ગૂંથીને સ્થાપ્યો છે
 ખંડભૂષણ સમો આ ભરતખંડ
 યુગના યુગથી હિમાલય શો ઉભેલો.
 ભવ્ય કથામંત્રો ગાતો ભરતખંડ જ છે
 આર્યરાજન્ ભરતદેવનો
 ચિરંજીવ કીર્તિમંડપ.

સૂત્રધાર : સાચું જ ભાખો છો પ્રિયે !
 ભરતદેવનું છે આ ભારતકુલઃ
 એ પિતામહનો આ ગોત્રવિસ્તાર

નાન્દી, પા. ૧૬

નટી : જૂવો, પધારે છે પહોળે આથેઆથેથી
શકુન્તલાના પૃથ્વીપરાક્રમી એ પુત્રદેવઃ
હિમાલયના કેા શિખર સમોવડ સોહામણ્!

ઋષિકુમારો : ભરતદેવનું તો આજે આ
આદિ પર્વ જ ભજવાય છે;
આ તો એમનો પ્રથમ અશ્વમેધ.

સુત્રધાર : હા, પ્રિયે ! પધારે છે ભરતદેવ,
રાજસૂય યજ્ઞના અશ્વને દોરતાઃ
જાણે જગતના મહાસારથી !

ઋષિકુમારો : જાણે આર્યત્વના અવતાર !

નટી : મહિમાવન્તા એવા મહાપુરુષના

જય છે સદા જગતમાં.

જયના જ્યોતિ જગત વધાવશે;

એવાં અમરોનાં બાળ,

એવાં અમરોનાં બાળ :

જયના જ્યોતિ વિ.

એને વદને વસન્ત કેરાં ફૂલડાં ઉગે;

એને નયને તો સૂર્યના પ્રતાપ ઝગઝગે;

એને હૈયે

હા ! એને હૈયે તો મેધની ઉદારતા હસે :

એવાં અમરોનાં બાળ :

એવાં અમરોનાં બાળ :

જયના જ્યોતિ જગત વધાવશે.

પ્રવેશ પહેલો

પૌરવપુરના રાજમહાલયનો ચોક

(પુત્રનગરીના મેઘપડછન્દ મહેલના વિરાળ ચોકમાં ભરતદેવની ચતુરંગ મહાસેના શમ્ભુજી જીતી છે. પદાતી રથી હયસ્વામી ગજસ્વામીની હાર-માલા, સાગરના તરંગો સમોવડી, ડોલે છે. સન્મુખ અનિલલહરીઓમાં લહરતો આર્યધ્વજ ઊડે છે. અમાત્ય આર્યપિશુન ને સુભટપતિ જયધ્વજ એ બે મહારથીઓ રણધ્વજને બે પડબે બે દિગ્પાલ સમા ખડા છે. રાખનાદ જાણે છે, ને આકાશમાં એના ઘોર પડયા ઝડગડે છે.)

અમાત્ય: સુભટપતિ મધ્યદેશના નાલિયકમાં,
લક્ષ્મીમ્હોરી ઉજ્જયિનીના નગરચોક વચ્ચે,
રોપળે આ પુરુવંશનો જયધ્વજ.
સિધાવો, ને દિગ્વિજય કરો.

સુભટપતિ: પુરુવંશના મન્ત્રીશ્વરની
જેવી પ્રેરણા ને આશીર્વાણ.

અમાત્ય: ગંગાનદનું પૂર ઉભરાતું આવું,
ચમુનાજીની ભરતી ઉછળતી રહડે,
એવું વહે છે અવનીભરમાં
આર્યત્વનું પરમ પૂર આજે.
જયવન્ન થઈ જમતને જીતશે,
રસાદ્રં ને ક્ષણકૃપ કરશે.

સુભટપતિ: મન્ત્રીશ્વરજી !

કિરાતહૂણાન્ યવનાન્
અન્ધ્રાન્ કઙ્ગાન્ સ્વશ્ચાન્
અબ્રહ્મણ્યાન્ નૃપાંશ્ચાદન્
મ્લેચ્છાન્ દિગ્વિજયેડસ્થિલાન્
આર્યાવર્તમાં દિગ્વિજયપતાકા ક્રરકાવવામાં
ત્રણ દેશ વણ્ણત્યા છે હજી:
સિન્ધુદેશ, મધ્યદેશ ને ગંગાદ્વાર.
આયુધ્ય સન્કેલાય તે પહેલાં
ભવિષ્યવાણી કૃણાતી નિરખું છું એ
કે પુણ્યાયુષી ભરતદેવને રાજશિરે
ચક્રવર્તીનો કીર્તિમુગટ વિરાજશે.

અમાત્ય: જયસિદ્ધ જ છે સદા

સુભટપતિ જયધ્વજનાં ધનુષ્યબાણ.
ભરતદેવ કોઈના અરિ નથી,
અબ્રહ્મણ્યના જ આર છે.
દિગ્વિજયને કાજ અર્ધમેધનો રાજઅર્ધ
આજે પૃથ્વીતલમાં પરવરશે.
આજે એનું છે મુહૂર્ત,
આર્યત્વના દિગ્વિજયના મંડાણનું.

સુભટપતિ: આર્યત્વને સંસ્થાપવા ને સંરક્ષવા

મહારથીઓનાં અસ્રશસ્ત્ર
સજ્જ જ છે સદા ત્રિકાલમાં યે.

અમાત્ય: જૂઓ આવે એ અર્ધમેધનો અર્ધવરાજ:
ભણે પુરુષગરીનું થનગનતું સિંહાસન.

સુભટપતિ: સૂર્યદેવના સપ્તમુખા શો છે તેજસ્વી!

અમાત્ય: ને સૂર્યકિરણની તેજમંજરી શો

પરવરશે પૃથ્વીભરમાં:

પુરુવંશની કુલકીર્તિ સમોવડો.

(અશ્વમેધના રાજછત્રે અલંકૃત રાજઅશ્વને દોરતા, ઋત્વિજો તથા સુભટવન્દથી વીંટળાયેલા, ભરતદેવ, ટોપ કવચ ને ધનુષ્યખાણે વિભૂષિત, પધારે છે. આગળ પ્રતિહારિણી યવની ચાલે છે, પાછળ રાજઅશ્વનું ખીત ગાતી ગાતી ચારણિયાણીઓ સંચરે છે.)

ચારણિયાણીઓ: (જે યુવતિઓ ઉપાડે છે ને અન્ય કીલે છે.)

શુભના શુક્રને હો! સંચરો, મહારાજ!

રણને જીતીને બહેલેરા વીર! પધારજો,

મહારા રાજ!

જગને જયડાંકે ધરણી ધ્રુજવજો,

મહારા રાજ!

ધોડો મહારો યશપંખાળો, ને ઉડશે:

ધોડો મહારો જયપંખાળો, ને જીતશે:

ગરવો રણધ્વજ ઓ ફરફરે, મહારાજ!

સુખટોનાં હૈયાં એવાં રણની રમણે ચડડયાં,

મહારા રાજ!

શૂરનો મહેરામણ કિલટયો, મહારાજ!

વીરો કેરા પગના પડે છે પડછન્દવા,

મહારા રાજ!

શુભના શુક્રને હો! સંચરો, મહારાજ!

(રાજઅશ્વને આર્યધ્વજની સમીપમાં રથાયે છે. રાંખ ભેરી પર્ણવનાં વધામણાં વાગે છે.)

જયધ્વજ: પુણ્યલોક પિતામહ પુરુષેવના મહાઅશ્વ
પૃથ્વીશના વંશનો આ રાજઅશ્વ છે:
પૃથ્વીશને હેર એ પૃથ્વી લાવશે.
મહારાજની શી આજ્ઞા છે ?

ભરત: સુભટપતિ ! નૃપતિ કે ભૂપતિ થવા
નથી જોઈતું મહારે પૃથ્વીનું ચક્રવર્તીત્વ.
નૃપાલ ને ભૂપાલ થવા કાજે
સાર્વભોમત્વના મહાધર્મ વાંધું છું.
રાજદંડનાં ધર્મ ને શોભા
લોકપાલનમાં ને લોકભર્તૃત્વમાં છે

અમાત્ય: સાધુવચન, મહારાજ !
યૌવનમાં વૃદ્ધવાચા ઉચ્ચારો છો,
પરમ રાજમન્ત્રો ભાષો છો.
સોમતીર્થે સંચરેલો યાત્રીસંઘ
આવ્યો છે, ને કષ્ટવાર્તા લાવ્યો છે
સૌરાષ્ટ્રના દસ્યુઓની કનેથી.

ભરત: સૌરાષ્ટ્રીઓ ? ! ભૂલ હશે.
સૌરાષ્ટ્રમાં દસ્યુઓ નથી, આર્યો જ છે:
સોમતીર્થ અનાર્યના ચે આર્ય ઘટે છે.
આતિથ્યઉદાર સૌરાષ્ટ્રીઓ
કદી ચે ન આચરે એવો અધર્મ.
આમન્ત્રો એ આર્ય યાત્રાળુઓને.

(આર્ય યાત્રાળુઓ સન્મુખ આવે છે.)

યાત્રીઓ: મહારાજનો જય હો !

ભરત: નિર્ભય ને પુણ્યશાળી હો, પ્રભજનો !

કહો, શી કથા છે ?

યાત્રીઓ: સોમતીથેં જતાં સંઘ ભૂલો પડ્યો,
સાગરની શીંગાળી અણીઓમાં જઈ ચૂડ્યો.

સંઘે કહ્યું, આર્ય છીએ,

સાગરસ્નાને સોમતીથેં આવ્યા છીએ.

દિશાઓના વિજેતા, પૃથ્વીપરાક્રમી

ભરતદેવના પ્રભજન છીએ.

ન સામજ્ય, સંઘને લૂંટ્યો,

ને આર્યદેવને તિરસ્કાર્યા.

યાત્રાળુઓ આંખે ઉંચી ન થાય,

નહીં તો ઓળખાવત એમને પણ

કે અમે એ આર્યકુલનાં કિરણ છાએ.

ભરત: (અમાત્યભણી કમલપુટ શો કંઠ નમાવીને)

મન્ત્રીવર ! ન હોય સૌરાષ્ટ્રીઓ એ;

આનર્તના એ તો અનાયો.

આનર્તમાં જવાનું તો ભાખ્યું છે

ધર્મશાસ્ત્રમાં એ પ્રાયશ્ચિત્ત.

(યાત્રીઓ ભણી નિહાળીને)

એ ભૂશીરે મહાતીર્થ થશે,

ને દસ્તુઓને સ્થાને પ્રાક્ષણો ઉલરાશે ત્યાં.

ધીર ગમ્ભીર દક્ષ ઉદાર

આર્યપુત્ર છો સહુ; અધીરા મા થાવ !

સાગરમંડલાવૃત સારી એ ધરિત્રી

ધર્મક્ષેત્ર સમી પુણ્યવન્તી બનશે.

સુભટપતિ: મહારાજ! શી આજ્ઞા છે ?

ભરત: યુદ્ધે ચ્હડતી મહાસેનાને
ફરી એક વેળા સંભળાવેા
પુરુવંશના સંગ્રામનિયમનો.
રણસંગ્રામ પણ પ્રજાજીવન છે,
પૃથ્વીની પ્રજાપ્રજાઓની
પુણ્યપાપની સામુદ્રધુનીઓ છે.

સુભટપતિ: સાંભળજો, મહાસેનાનીઓ !
પારવકુલના મુખ્ય સંગ્રામમન્ત્રો.
ગદા ચક્ર શસ્ત્રાપની સંહારખેલના ચે
શાસ્ત્રભાષ્યો પ્રજાયજ્ઞ છે, ને
શાસ્ત્રાજ્ઞાઓ પાળવાની છે તહેમાં ય તો.

એક: રણખેલના આર્યોને કાજં ધર્મમુદ્ધ જ હોય.

બે: પીઠનાં ધા કઠ્ઠી ચે ન થાય.

ત્રણ: એકની રહામે એકથી જ હહડાય.

ચાર: શરણાંગતને ન હણાય.

પાંચ: નિઃશસ્ત્રની રહામે શસ્ત્રધારીનાં શસ્ત્રો
હાથની આંખળીથી ચે અનુપદ્રવી હોય.

ભરત: ને એક મહારો સંયમાદેશ છે,
પાળો છો તેમ જ પાળતા રહેજો.
મૂલકમૂલકમાં વિચરો ત્હાં ત્હાં
રાજલક્ષ્મીને અડચે હાથ લાગશે,
પ્રજાલક્ષ્મીને અડચે હાથ કાપીશ.

આજ નહોં તો આવતી કાલે
 સર્વ દેશ આર્યદેશ થશે,
 સર્વ લક્ષ્મી આર્યલક્ષ્મી થશે.
 પરલોભની વાડીઓ વેડવી,
 આર્યોનું એ ધર્મકર્મ નથી.
 કરમાવશે એટલાં પછી કરમાશે.
 નિહાળો આ આર્યધ્વજ !
 એ આર્યધ્વજને આગળ ધરજો,
 લઈ જાઓ છો તહેવો
 નિષ્કલંક પાછો લાવજો.
 ચન્દ્રને યે કલંક છે,
 મહારા જયધ્વજને કલંક નથી.
 આપજો, આર્યત્વ સહુને આપજો,
 પૃથ્વીના પ્રાન્તે પ્રાન્તે સ્થાપજો.
 તહમને સોંપી છે, સોનાનીઓ !
 આર્યત્વના સનાતન યશની રક્ષા.
 દિશદિશમાં વિચરશે આ રાજઅશ્વ.
 મહારો નથી, પુરુવંશનો નથી,
 ઋક્ષાવર્તનો યે નથી એ અશ્વઃ
 એ અશ્વરાજ રાજસૂય યજ્ઞનો છે.
 આર્યોવર્તની એ યશોમૂર્તિ છે.
 પૂજ્યું છું તેમ પૂજજો,
 ને પૂજ્ય રાખજો સદા યે.

પુરોહિત: યવનિ ! લાવો અશ્વપૂજનો થાળ.
 (યવની અશ્વપૂજનો થાળ લાવે છે.)

આર્યકીર્તિની લહરો શો અશ્વરાજ
 દિશદિશમાં વિચરશેઃ
 સૂર્યનાં કિરણ સમો,
 અનિલની ઉર્મિઓ સમો,
 જલનાં ફેશં સમોવડો.
 મેઘવર્ષા નહીં હોય
 ત્હાં આર્યત્વવર્ષા નહીં હોય.
 કલ્યાણકારી થાવ સહુને
 એની જગત્પરક્રમા.
 પુરુવંશના પુણ્યપરાક્રમો સમો
 આ અશ્વરાજ ઉછળશે બધે,
 પુરુવંશની પુણ્યભાવનાઓ સમો
 આ રણધ્વજ લહરશે સદા.
 આરોપો વિજયમાળા, રાજન્દ્ર !
 પૃથ્વીપ્રદક્ષિણ કરીને પધારશે.

(અશ્વને ભરતદેવ તિલક કરે છે, અક્ષતે વધાવે છે, જયમાળ આશેપે છે, અભિવન્દે છે. સકલ રાજસમાજ જયવન્દના કરે છે.)

ભરત: જયધ્વજ ! પહેલાં મધ્યદેશમાં જાને;
 પછી દિશાઓની ગુફાગુફામાં સંચરજો.
 અપ્રદક્ષિણત્વ ને અનાર્યત્વ હોય
 સુભટપતિ ! ત્હાં ત્હાં જઈને જીતજો.
 આ મેઘ પડછન્દ મહેલમાં
 ઘેરો મેઘપડછન્દો પડે છે,
 એવો પાડજો આર્યત્વનો પડઘો
 પૃથ્વીના રાજમહેલો ભરી ભરીને.

(મહાસૈન્યને સમ્બોધીને)

અનાર્યજીવ અસ્વર્ગ્ય અકીર્તિકર
કાંઈ એ એવું મા કરતાઃ
પાપનો પડછાયો એ મા ઝીલતા.
જાઓ ને જીતો, મહારા થોધરાજો !

સુભટપતિ: વિન્ધ્યાટવિનાં મહાવનની
ઘેરી ઊંડી ભૂલભૂલામણીઓ.
ઓળંગવાની આજ્ઞા છે ? મહારાજ !
નર્મદાને દક્ષિણ તીરે ઉતરી—

ભરત: મન્ત્રીશ્રવર ! સુભટપતિ ! શૂરવીરો !
સાંભળો પુરુષારસનું આ રાજવ્રત.
ભરતરાજનો છે આ પ્રથમ અશ્વમેધ
માલિનીતીરે પિતામહ કણ્વદેવના તપોવનમાં
રાજમાતા શકુન્તલાની ચરણવન્દના કરી
પછી ભરતરાજ ચ્હડશે
મહાયુદ્ધની પુણ્યાર્પણિત્યે.
ત્યહાં તપોવનમાં તપસ્વીઓને
પૂછીશ આર્યજનનો એ મહાપ્રશ્ન.
મ્હારે તો સ્ત્રીમાઓ નિઃસ્ત્રીમ કરવી છે,
મ્હારે તો મહીપાળ બિરહને બહલાવી
મહાવિસ્તારી મહીતલને પાળવું છે.
વૃદ્ધોનાં અનુભવ ને ડહાપણ,
યૌવનનાં સાહસ ને ઉત્સાહઃ
એ અશ્વચતુષ્ઠયને રાજરથે ભેડીને

ભરતને તો ધ્રુમવાનું છે
 આ જગત્યાં જગત્માં.
 રાજાપતાના અમાત્યવર છે,
 પિતાસ્થાને પુજ્ય છે, મન્ત્રીશ્વર !
 મહારાં જતન કીધાં છે
 એમ મહારાજ્યને જાળવળે
 એટલું કહેવું ચે અપમાનવા જેવું છે
 જઇશ હિમાલ્પિના તટપ્રદેશમાં—

પુરાહિતઃ જયતુ વસુધામપતિરયઃ

અમાત્યઃ મહારાજ ! પૌરજનોને પ્રીછળે,
 બ્રહ્માવર્તને વિસારશે મા.

ભરતઃ સુભટપતિ ! આર્યસેનાને મોખરે
 સ્થાપળે સદા ઋત્વિજરાજેને.
 ભરતરાજનો નહીં,
 પણ મંડાયો છે આ તો આજે
 આર્યત્વના દિગ્વિજયનો મહોત્સવ.
 જયધ્વજ ! આ સર્વજેતા પુરુધ્વજ
 સોંપું છું એથી અધિકો પાછો સોંપળે.
 સિધાવો, પૃથ્વી જીતી પધારળે.

(સુભટપતિને રણધ્વજ સોંપે છે. મોખરે ઉડગાતા ઋત્વિજરાજે, પછી
 પુરુધ્વજધારી સુભટપતિ, ને પાછળ મહારથીઓથી ઘેરાયેલા યનગનતો અશ્વ-
 રાજઃ એમ આર્યસેના દિગ્વિજય કાળે સચરે છે. અનેક મહારથીઓએ
 સંસ્થાન દર્શ્ય પૃથક્ પૃથક્ લેમનો વૃમ્ભ ધ્વનિ આલને વિડારતો
 આકાશની ચે ચેલી પાર વિચરે છે.)

યવની: સન્ધ્યા કાળે દેવગૃહનો માર્ગ
તો, મહારાજ ! આ છે.

ભરત: મન્ત્રગૃહે, મન્ત્રીશ્વર !
પધારશેને એ ઘડીએક પછી ?

અમાત્ય: આવું છું મહારાજ ! છાયા પેઠે.

ભરત: નહીં-નહીં, મન્ત્રીશ્વર !
સુહૃદ ને સન્મિત્ર સમા,
દીર્ઘદૃષ્ટા ને હિતૈષી સમા પધારજો.
મન્ત્રીશ્વર તો, આર્યપિશુન !
મહારાજ્યનું ગ્રીણું મસ્તક છે.
(ભરતદેવ જાય છે.)

અમાત્ય: (પુરોહિતને)
દુષ્યન્ત મહારાજ મહાનુભાવ હતા,
પણ ભરતદેવ તો ભરતદેવ છે:
પૃથ્વી ને નૃલોકના ભર્તા—

પુરોહિત: કાં વિશ્મરો છો ? મન્ત્રીશ્વર !

ભરત इति लोकस्य भरणात्.

(આયેથી જાનતો આર્યસેનાનો સંખનાદ એ મહાવચનને વધાવી લે છે.)

પ્રવંશ બીજો:

ગન્ધવતીના સરિતકુંડ

(ગન્ધવતીના વિશાલ સરિતકુંડને ઉપકંઠે વૃક્ષમાલા ચૂકી રહી છે, ને એ વૃક્ષમાલાની અટારીઓમા થઇ આથેથી કંપ્લાંક કંપ્લાંક મહાકાલેશ્વરનું મન્દિર ડોકિયા કરે છે. જલમાં એક પાસ કમલવેલો પથરાયેલી છે. વચ્ચે વચ્ચે જલમાર્ગ છે, ને કમલો ઉપર ભમરા ગુંબરવ કરે છે. સન્યાની સન્ધિકા ખીલી રહી છે, ત્યાં માથે પદ્મવમાલાઓ ધારેલી, પુષ્પોનાં આભૂ-પણોથી વિભૂષિત, બાલુચાપથી સજ્જ અવન્તીનાથની સજ્જકુમારિકા વસુન્ધરા ને સહિયરો આગળ પાછળ દોડતાં આવે છે.)

ચર્ચિદ્રકો: (ગોખરે દોડતી વસુન્ધરાને હસતા હસતા,)
રાજકુમારિકાઓ આમ દોડતી હશે ?

માલતી: વાટ જોઈ ઉભા નથી કોઇ
કે દોડથે બેલાં દર્શન દેશે.
પ્રારબ્ધ ઉઘડશે ત્યારે પામીશ.

વસુન્ધરા: હારો ત્યારે અવળાં ગોલો છો.
તો શરત શે કીધી હતી
દોડવાની ત્યારે ?

માલતી: એ તો સન્ધ્યાકાલ પડી ગઈ
 ને લડસડતે હંસપગલે
 ત્હમે તો ધરતીને માપી માપી
 ચાલતાં હતાં, માટે.
 મોડું તો થયું છે,
 ત્હારા જીવનમાં ને અત્યહારે ય તો.

ચન્દ્રિકા: ને હજી જલકીડા તો બાકી છે.

માલતી: ને વસુન્ધરા ! આ શરચાપનો
 જલમાં બાર લાગશે તો ?

વસુન્ધરા: કલે તો ત્હને ત્યહારે
 ત્હારા યૌવનનો યે બાર લાગશે.

માલતી: કલે શા માટે ? વસુન્ધરા !
 ત્હને તો આજે યે લાગે છે
 ત્હારા યૌવનનો બાર.
 તે વિના લડસડતી ચાલતી હતી ?

વસુન્ધરા: ત્હમને તો એકકે ય ન પાલવે:
 ધીરું યે ન પાલવે,
 ઉતાવળું યે ન પાલવે:
 ભારે ન પાલવે, હળવું ન પાલવે:
 તો પાલવશે શું ? ભાખશે ?

માલતી: કહું ? જીરવીશ કે ?

ચન્દ્રિકા: એ તો અંતરમાં રાજી થશે
 ને જીભે સ્ફીડાશે.

માલતી: એણે તો સાંભળ્યો છે
 યૌવનનો ટહુકાર,
 તે દોડતી આવીને ઉભી અંહી.

વસુન્ધરા: અને તહમારા યૌવનના તો
 સઘળા ઢોંગ હશે ત્યહારે ?
 કે તહમને યૌવન બોલાવતાં જ નથી ?

સખીઓ: સાંભળો ને સહમને, સહિયર !
 આવ્યાં હવે રસનાં સોણલાં તહમને.

યૌવન બોલાવે આ વાર:
 સુણજો ઉરના એ ટહુકાર:

સખી ! સૌભાગ્ય તણા સત્કાર:
 યૌવન બોલાવે આ વાર.

પવન તણી લહરી-લહરીમાં ઉડતા એ ઉચ્ચાર:

દિશ્વિદિશ કંઈ કંઈ કહેણ કહાવે:

અણબોલ્યા આમન્ત્રણ આવે:

રસની ઝાંઝરીના ઝણકાર

ભણે જો ! ભવના જયજયકાર:

યૌવન બોલાવે આ વાર.

વસુન્ધરા: સહુને ય બોલાવે છે
 તે મહુને યે આમન્ત્રે છે.

તહમને નહીં આવ્યાં હોય

યૌવનનાં એ આમન્ત્રણ ?

(મ્હોં મચકોડી જલમાં પ્રવેશે છે.)

માલતી: આ તો મ્હાત કરે છે, બા !

ડગલે ને પગલે—

એ—એ ! બાણ્યાપ ભીંજશે.

એ બાણ્યાપથી તો, વસુન્ધરા !

સાર્વભૌમને હરાવવા છે ને ?

વસુન્ધરા: હા સ્તો વળી, લે:

ચક્રવર્તી^૧ ચે મનુષ્ય છે ને ?

માલતી: પૌરવનગરીનાં દળ મ્હડયાં છે:

અવન્તીને, અવન્તીનાથને,

ને અવન્તીનાથની રાજકુમારિકાને,

જીતવાને કાળે, વસુન્ધરા !

એટલે બહેલાં આવ્યાં આજે

બાણ્યાપ ધારી પૌરવદળને હરાવવાને.

ચન્દ્રિકા: ને કોઇક આગળ દોડ્યાં

કે ચક્રવર્તીનાં હર્શન થાય.

(વસુન્ધરા અનુતર સાંભળે છે, ને કમળો ઉપાડી ઉપાડી ફેટલાક મંદીથી પૂરાયેલા ભમરાને ઉડાડી મૂકે છે.)

વસુન્ધરા: (સ્વગત)

કોને નિરખવા આવું ?

કીર્તિના જયધ્વજ સરિખડા

સકલ આર્યાવર્તમાં સંચરતા

યશકિરીટી ભરતદેવ તો

અવન્તીના અરિ થઇ આવ્યા છે.

આશાની અમરવેલ ઉચ્છેદાઈ જશે ?
 દિલ દોઢે છે એમનાં દર્શને,
 પણ વાગે છે સંસારની ઠોકરો.

માલતી: (ઇંચક સામળા જઈને)

દિલ તો દિશાઓમાં દોડી દોડી
 કચ્છારનું ચે દર્શન કરે છે.
 આંખોનાં પોપચાં તો જો !
 પડે, ને ઉપડે, ને ફરફરે:
 જાણે કમળની પાંખડીઓ ફરકી.

ચન્દ્રિકા: આંખો જૂવે છે આલમાં
 ચક્રવર્તીનાં સ્વપ્નાં.
 ને મદનચાપની પણ છ ગૂંથવા
 પોતે વીણે છે ભમરા.

માલતી: ખલી વસુન્ધરે! ચક્રવર્તીને ચે
 બધાં બાણ વાગતાં હશે કે ?

(અનુત્તર વસુન્ધરા કમલ ખોલી ખોલી મહીથી ભમરા જ ઉડાડે છે.)

ચન્દ્રિકા: કવચધારીને તો ન વાગે:
 મુગટધારી તો ગુણગંભીર હોય ને ?
 આપણ સમા આળપંપાળી
 કે ઓછા જ તોફાની હોય છે એ ?

(વસુન્ધરા સહિયરોને પાણીની છાલકો મારે છે, ને અંગુલિનિર્દેશથી
 શિરછયું આલ દાખવે છે. તે ન સહમળતી કે ન નિરખતી સહિયરો સ્હામી

જલછાલકો હજાળે છે. જીવનચિની ફરતું આકાશમાં એક વિમાન ઉડતું હતું. તે ગન્ધવતીને સોંધે ધડીક યંચુ હતું. તે વિમાન પછી ઉત્તર લક્ષી હતી ગયું. એ અદૃશ્ય થયે)

વસુન્ધરા: કાંઈક લાગે હવે જરા.

જલમાંના પડછાયા એ નહી જૂવો ?
આંખો મીંચીને સંચરશે સંસારમાં ?
ચક્રવર્તીનાં સ્વપ્નાં નહોતી જોતી,
ચક્રવર્તીનાં વિમાન નિરખતી હતી.
તહમારા બોલ એ ઝીલતા હતા,
તહમારી જલકીડા એ નિહાળતા હતા.

માલતી: અમારી દે તહારી જલકીડા ? વસુન્ધરા !

(આજી લગ્નની ઝીણી છાયાઓઢી ઓઢી, ઉગતું આછું સ્મિત વદને પાથરતી વસુન્ધરા ઉંચે કંઠે જલપગથાર ઉપરનું અન્તરિક્ષ નિહાળી રહે છે.)

ચન્દ્રિકા: પૂછું ત્યહારે ? સાચું બોલીશ ?

વસુન્ધરા: રસની રમતોમાં તહમે બોલો છો
એટલું સાચું બોલીશ.

ચન્દ્રિકા: તો ભરતદેવને કેમ વાંચે છે તું ?

વસુન્ધરા: આંખો ઉઘડે તેટલી ઉઘાડો,
ભરતદેવનાં રૂપ જૂવો, શુભ જૂવો,
પછી ઉત્તર ન મળે તો પૂછજો મહને.

માલતી: જુકી, નરાતાર જુકી.

રૂપાળા ને શુભાળા

કરહાં બોલો છે અવનીપડમાં ?

ચન્દ્રિકા: વસુન્ધરા ! સામ્યું નહીં જ કહે ને ? બા !

વસુન્ધરા: દિશદિશમાં કાન માંડો,
દિશદિશમાંથી ભરતદેવનાં કીર્તિંગીત
લઈ લઈ અનિલરાજ આવે છે.
સુણ્યાં છે એ યથોગાન
એ જગતયશસ્વીનાં ?

માલતી: જુદી સહિયર જૂઠડાં શાં ભાળે ?
જગતકીર્તિતે કય્હાં કોક જ છે ?

ચન્દ્રિકા: તહારે સામ્યું કહેવું નથી,
અમારે સામ્યું સાંભળવું સરજ્યું નથી.

વસુન્ધરા: સામ્યે સામ્યું કહું ? માનશો ?
ઘણી વેળા જગત
સામ્યાંને જ નથી માનતું.
ભરતદેવ છે પ્રેમદેવના કુમાર:
દુષ્યન્ત મહારાજ ને દેવી શકુન્તલાના.
એમનો દેહ છે પ્રેમનો સરજલો.
એમની આંખોમાં પ્રેમ થનગને છે,
એમને વહનચન્દ્રે પ્રેમ હાસે છે,
એમના અંગોઅંગને હિન્ડોલે
પ્રેમ હીંચકા ખાય છે.
પુરુષ માત્ર પૃથ્વીના ઘડેલા છે,
ભરતદેવ એક પ્રેમના ઘડેલા છે.
નથી એ અનુપમ ને અદ્વિતીય ?
જગતસરમાં એક જ ને અનોખા ?

પ્રેમદેવના કુમાર ભરતદેવ તો
સાક્ષાત્ પ્રેમમૂર્તિ છે પૃથ્વી ઉપર.

અન્નિકા: હવે તો વધી બાધ ! તું;
પ્રેમદેવના કુમારને તું વરીશ.

માલતી: ત્હારાં તો સ્વપ્નાં યે સાચાં પડે:
ભરતદેવ બ્રહ્માવર્તથી પધારે
ત્હારે હર્શને.

વસુન્ધરા: સૌના યે સ્વપ્નાં સાચાં પડજે;
ને જીવનમાં ઝીલજો એ સ્વપ્નાંઓનું સંગીત
સહિયર ! ઝીલજો રે સર્વજ્ઞાં જીવનવનનાં સ્વપ્નાં.

પૃથ્વીના છેડાઓ જયંહી વિરમતા,
આબના પડદાઓ જયંહી લટકતા:
અદપડિયાળી આંખડી શાં ઉઘડતાં
જીવન ફેરાં સ્વપ્ન ત્યાંહી ઝમકતાં:
જલ મંહીની છાંયડી શાં જળી જતાં
દેખામ-દેખામને ઉડી જતાં:

ઝમકતી વીજ શાં રે જગતમાં ઝબકે ને ઉડી જાય:
જઉં હું ઝાલવા રે, કિરણ શાં ઝાલ્યાં એ ન ઝાલાય:
કહેને, શાં હશે રે એ અદ્ભુત વિધિચિત્રો

મુજ તપનાં ?

સહિયર ! ઝીલજો રે સર્વજ્ઞાં જીવનવનનાં સ્વપ્નાં.

(ગીત પૂર થયે પરસ્પરને જલજાલકો છાંટતી સહિયરો જલકેલિમાં
મથે છે. ગન્ધવતીના ઉપકંડની અન્ધારી ઝાડીઓમાંથી આઠેક દસ્યુઓ
જલવીરે ઉતરે છે.)

૧ લો. દસ્યુ: અકવર્તીની સેના તો ઓળંગી આવ્યા.

અ. ૧, પ્ર. ૨, પા. ૩૬

૨ જો દસ્યુઃ સાંભળ્યું ॥ અવન્તીમાં પદ્મણી છે;
ગંગાદ્વારના નરમેધને લાયક.

૧ લો દસ્યુઃ અધોરનાથ ! આ પાણીમાં
કીયાં પોયણાં ખેલે છે ?

અધોરનાથઃ એ જ જોડું છું કર્ણારનો.

(હંડી આંખે ઘડીક નિહાળી રહી, ઉત્સાહમાં આવીને)

જ ૧

એ જ અવન્તીનાથની રાજકન્યા,
એ જ પૃથ્વીશોભાવતી પદ્મણીઃ
આપણા નરમેધની વેદીએ
ગંગાદ્વારે વધાવવાનો એ બલિ.

૩ જો દસ્યુઃ શિકાર સ્હામો આવ્યો,
ને થાક ઓછો કીધો આપણો.
શે રૂપરૂપનો છે અંબાર !

૧ લો દસ્યુઃ કેવું જાણે સરજમુખી ફૂલ
આથમણું નિહાળી રહ્યું છે !

૨ જો દસ્યુઃ આંગળીઓમાંથી તો જાણે
ફૂવારાની જલધારાઓ ઉડે છે !

અધોરનાથઃ એ જ અવન્તીનાથની પદ્મણી.
આપણે રૂપ નથી જોઈતું,
ગંગામૈયાને ગુણ જોઈએ છીએ.
ગંગા સાગરમાં ભળતી નથી;
અવળી વહે છે, છલકાય છે,
ગામ ફરતી જળ માંડે છે,
સંઘના ખાલકોને-માલને લઈ જાય છે.

મા નરમેધ માગે છે.

ગંગાદ્વારે નરમેધ યજ્ઞમાં તો.

સર્વશુભ્રધડી પક્ષણી જ જોઈએ.

(ચાર દસ્યુઓ પાણીમાં પ્રવેશે છે, ચાર કાંઠે રહે છે. અધોરનાથ આડકાંઠા ઉતરે છે.)

વસુન્ધરા: કરડયો હો, કરડયો, માલતી !

છૂટો કર્યો ત્હો ચે કરડયો.

માલતી: લે, લેતી જાને હવે;

છોડવજે કાળા ભમરાઓને.

ચન્દ્રિકા: અવશુભ્રિયા તો એવા હોય:

છોડવનારને જ કરડે.

વસુન્ધરા: કરડે-કરડે ત્હો ચે

છોડવવા તો જોઈએ જ ને ?

માલતી: પણ આ જલસંચાર શેનો ?

(સહુ જાન માંડે છે, પાછળ જાય છે ને દસ્યુઓને નિજ લક્ષી આવતા નિહાળે છે.)

માલતી: પૌરવ થોધ હરણ કરવા આવે છે ?

વસુન્ધરા: હો તે હો: દુશ્મનના દેવાર છે:

સાવધાન ! ચાપ પર બાણ માંડા.

(સહિયરો સાવધાન થઈ ધનુષ્યબાણ સજે છે. જ્યેષ્ઠ સહિયરો જ્ઞાનિની લક્ષી ખગર પહોંચાડવા દોડી જાય છે.)

ચન્દ્રિકા: કેણુ છે એ ? દસ્યુઓ ?

મહાકાળેશ્વરજીની છાયામાં ચે

ફીડતી કુમારિકાઓને પજવશે ?

અધોરનાથ: અમે છીએ ગંગાદ્વારના દસ્યુઓ.

આ તો બ્હોળિયું છે,
મંહી પૂરતાં પાણી એ નથી.
ગંગાદારના મહાજલપગથારમાં
જલકીડા ત્હમને કરાવીશું.

માલતી: લે, તું તો લેતો જા.

(માલતી બાણ મારે છે. અધોરનાથ એ આવતાં બાણને હાથથી
ગ્રાહી લે છે.)

અધોરનાથ: એ તો આબાનું પાંદડું અમારે. ૐ

[જલમાં આગળ ધસે છે.]

એવી કૂલધારાઓ મા વરસાવશે,
દસ્યુઓને નહીં વાગે એ.

વસુન્ધરા: હે ત્હારે મહાકાળેન્ધરનું મૂર્છાસ.

(અધોરનાથ મૂર્છા ખાઈ પાણીમાં પડે છે; ને જે દસ્યુઓ કરડાળી-
આમા જલનીતરતા અધોરને ઉપાડી લાખી જાય છે. માલતીને એક દસ્યુએ
તેડી લીધી હોય છે, સહુને નહાસતા નિહાળી માલતીને જલમાં પડતી મૂંઝી
તે નહાસી જાય છે. એક દસ્યુ કમળવલ્લોમાં જલમાં મૂંચવાઈ પડે છે, ને
ખીન્ને કાઠે ચ્હડતાં ઠોકરાઈ જલતીરે પડે છે. અન્ધકારમૂર્તિઓ સમોવડા
દસ્યુઓ અન્ધકારમાં અદશ્ય થાય છે, વિજેતા કુમારિકાઓ હર્ષભેર ધનુષ્ય-
ટકાર કરે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો:

યુદ્ધસભા ને વ્યૂહમન્ત્રણા

(દિવસની સંત્રામખેલનાથી પરવારેલા આર્ય યોધરાજોની યુદ્ધસભા સુભટપતિને શિબિરે વ્યૂહમન્ત્રણાને કાળે રાત્રીએ મળેલી છે. ધનુષ્યાસને સુભટપતિ વિરાજેલ છે અને જટામાં ફરતુ ચક્ર ધારેલ છે. એક બાજુ ગદાઓનો ઢગ અને બીજી બાજુ શરભાયાઓનો ગંગ ખડકેલાં છે. શિબિરને ફરતાં ધનુષ્યનાં તોરણ લટકે છે. રાત્રીનો શયનડંકો વાગે છે)

અત્વિજરાજ: સેનાનીઓનો શયનડંકો વાગે

ત્પહારે સુભટપતિના જાગરણ મંડાય.

યા નિશા સર્વ ભૂતાનાં

તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી

સુભટપતિ: યોગીરાજ ને સેનાધીશ

એટલા સમાનધર્મી.

(યુદ્ધસભાને)

યોધરાજો ! મહાકાળેશ્વરને આરે હવેથી

સૈન્યઅર્થે પાણી પીવા ન જાય.

પનિહારીઓનો એ પાણીઘાટ છે.

યોધરાજ: સાધુ વચન, સુભટપતિ !

ઉજ્જયિનીની પૌરાંગનાઓ

પુરનાં રસસીંચન ત્યાં સંગ્રહે છે.

મહારથી: અવન્તીનાથે અશ્વરાજને ગાંધ્યો
સ્હારથી અંહી મોરચા માંડયા
એ ઠીક નથી કીધું આપણે

સુભટપતિ: ત્યારે ?

મહારથી: આપણે શિખ્રાનાં પાણી પીએ,
ને અવન્તીસેના સજ્જ થાય ?
વેળાનો એ સદુપયોગ નથી વીરનો.

વજ્રધન્વા: પ્રસંગના પાસા પડવા જ જોઈએ.

સુભટપતિ: અસજ્જ શત્રુને વિહારવા.

આર્યોને એ ઘટે ?—

અવન્તીનાથે શકટવ્યૂહ આદર્યો છે.

મહારથી: સ્હામે અર્ધચન્દ્ર વ્યૂહ માંડી

ચન્દ્રશૃંગો વચ્ચે શકટને ઘેરશું કાલે.

ઋત્વિજરાજ: પૌરવપુરનાં નિત્યહૃત કહે છે કે

પૌરવદેવ હિમાદ્રિમાળામાં પધાર્યા છે

સુભટપતિ: ત્યારે તો ધાર્યાથી બહેલા

પધારશે અંહી પૃથ્વીપાલ.

વજ્રધન્વા: પૌરવપતિનાં પધારતાં પહોંતાં

અવન્તીના દુર્ગ પડવા જોઈએ.

ઋત્વિજરાજ: આજનખાહુ અવન્તીનાથ વિરચીદેવે

ધાસનો પૂજો નથી કંઈ;

પૌરવકેસરી સ્હામે નૃપશાર્દુલ છે.

મુભટપતિ: આવતાં બાણુ જીલે ને રીરે,
શૂરવીરોને એવાથી યુદ્ધ શોભે.
(એક ધનુર્ધર પ્રવેશીને)

ધનુર્ધર: મહારાજ ! સિન્ધુદેશથી દૂત આવ્યો છે,
ક્ષેમસન્દેશ લાવ્યો છે.

મુભટપતિ: આર્યકુલનું સદા ક્ષેમ જ છે.
પાઠવો અહીં યોધસભામાં

(ધનુર્ધર જાય છે. પાંચેક પછી સંકલેલી ધનવાળો સિન્ધુ દેસનો દૂત પ્રવેશે છે.)

દૂત: યોધરાજેનો જય હો !

મુભટપતિ: યોધરાજ ! સુરાષ્ટ્ર શું કરે છે ?
સિન્ધુ દેશની કથા! પછી કહો.

દૂત: સોમનાથના યાત્રીસંઘને શાન્તિ છે.
સુરાષ્ટ્ર સંમત છે પૌરવનાથની તીર્થરક્ષાને.

મહારથી: સુરાષ્ટ્ર તીર્થરક્ષાથી અગણું નથી.
ઓષધીઓનો નાથ લોકપાલ સોમદેવ
સાગરતીરે ત્હાં વિરાજે છે.

વજ્રધન્વા: સોમતીર્થને સાગરની પાંગ બાંધી છે;
પૃથ્વી ત્હાં પાણીમાં સમાય છે.

મુભટપતિ: ભરતદેવનો પ્રથમ અશ્વમેધ યજ્ઞ
એટલે આર્યતીર્થોની તીર્થરક્ષા.
ધર્મપાલના શિવાય ધર્મરાજવીને
અન્ય ઉદ્દેશ નથી અશ્વયજ્ઞનો.

દૂત: સિન્ધુનદનાં મહાજલની પેઠે

સિન્ધુ દેશ હજી ઉછળે છે,
ભરતી ઉભરાય છે.

ઋત્વિજરાજઃ જટાધારી જોગેશ્વર

ત્યહાં તો સેનાનાયક છે ને ?
કાર્તિકેશ્વામીની વ્યૂહરચનાઓના પક્ષપાતી ?
હૂતઃ હા, જોગેશ્વરની શૃંગાળી જટાથી
સિન્ધુલોકને ભયકમ્પ છટે છે.
સેનાનીઓને માથે ચે
જટાશૃંગ માંડ્યાં છે જોગેશ્વરે.

સુભટપતિઃ જોગેશ્વર જીતશે સિન્ધુનાં જલને.

ઋત્વિજરાજઃ ગાન્ધાર જીત્યો, અપ્પાસિન્ધુ જીત્યો;
અમરનાથની યાત્રા કીધી,
હરદ્વારનાં હિમાલયદ્વાર ખોલ્યાં:
ગંગોત્રી-જમનોત્રી નિર્ભય કીધાં:
સુરાષ્ટ્રના સોમતીર્થની શાન્તિકથા છે:
પ્રક્ષપુત્રના જલકોટના કાંગરા જીત્યા.
દક્ષિણે વિન્ધ્યાટવિનાં મહાવન લેહી
રેવાના રમણીય જલપ્રવાહમાં
મહારથીઓનાં રથના અશ્વરાજો
પાણી પીશે, ને થાક ઉતારશે.
કાર્ણધાર વિચરે છે તે
સકલ આર્યદેશના આર્યનૃપાલ
યશસ્વામી ભરતદેવ થયા:

શિવાય સિન્ધુદેશ ને અવન્તીદેશ.

સામગ્રાતા ! ગાશે

ભરતકુલનું એ મહાગાન ?

સામગ્રાતા: માલિનીતીરથી ઋષિબાલકે આવ્યા છે,

ને ભરતકુલનું મહાગાન લાવ્યા છે.

યોધરાભેની આજ્ઞા હોય તો ગાય.

સુભટપતિ: આર્યાવર્તની મહાકથાના યશોગાનથી
અધિક પ્રિય તો શું હોય આર્યસેનાનીઓને ?

સામગ્રાતા } કાણ નહીં ગાશે તુજ ગુણગાથા ? ભરતભૂમિ !
ને ચાર } ધન્ય જેહ ભણશે તુજ કીર્તિકથા, ભરતભૂમિ !
ઋષિબાલકે: } અવતારો કેરી પરમ જનની, અહો ભરતભૂમિ !

કાણ નહીં ગાશે તુજ ગુણગાથા ? ભરતભૂમિ !

પ્રાચીનો મંહી તું પ્રાચીન,

નવીનો મંહી તું નવીન:

મુગ્ધગથી સદાની યે સજીવન, હો ભરતભૂમિ !

ગાઓ—ગાઓ ગુણપૂજક ગરવાં નરનાર હો !

ગાઓ એહ અમરનું અમર યશોગાન હો !

બ્રહ્મચારી ! સંન્યાસી ! ગૃહસ્થી ! વાનપ્રસ્થી !

ફરી વળી એક વેળ એહ યશોગાન હો !

વિશ્વ નિરખે, મહાકાલ હારે, અમરસંઘ કુતૂહલ કરે.

સાગર ! સનાતન શબ્દે,

માનવકુલ ! મન્ત્રોચ્ચારે,

ગિરિમર્દૂર ! ધોર ખ્વનિથી ગાઓ;

ગાઓ એ અનસ્તનું ક્રુવતાન કીર્તિગાન હો !

ઋષિપુત્રો ! ક્ષત્રિયકુલ ! વૈશ્યવંશજ ! શૂરદેવો !

ગાઓ એ મહાકથા વિ.

(અવન્તીનાથનો એક દૂત પ્રવેશીને)

દૂતઃ આર્ય સુભટનાથ !

આ સારંગધનુષ્યને છેડે છે

અવન્તીનાથનો રાજઉત્તર.

વજ્રધેન્વાઃ (ઉત્તરપત્રિકા છાડતાં છાડતાં)

શુભના શુકન છે એ.

સારંગખૂંદી પૃથ્વી પારવોને મળશે.

(ઉત્તર વાંચે છે.)

‘ અવન્તીનાથના બાણના શપથ.

અવન્તીનાં બાણચાપ

તીણાં ને તીખાં છે;

ચક્રધરોના મહાચક્ર ફરતી

વીજળી ઉડે છે, અડતાં દગાડશે.

સહાર થંભાવવા દ્વન્દ્વયુદ્ધ સ્વીકારશું.

ગગાદારના અન્ધારમુખા દસ્યુઓ પાછળ

અવન્તીકુમાર રહડયા છે:

પાછા વળ્યે મુહૂર્ત માગજો.’

યોધરાજઃ તીખાં બાણચાપ તો ભાળ્યાં.

એ સન્ધ્યાએ, યાદ છે ને ?

અથ નચાવતા અલબેલા અવન્તીયોધનો

ચક્ર છોડી કિરીટએક કીધો હતો તે ?

શિપ્રાને સ્હામે આરે

ફરીથી દીઠો હોય એ સુભટરાજને

તો આ ધનુષ્ય ભાગી પડજો ભરરણમાં.

દૂતઃ એક ફૂલ વસન્ત નથી,
તેમ એક યોધરાજ અવન્તી નથી.
મધ્યદેશનો તો મહિમા કેવો ?
પ્રજાદેહનું એ નાભિચક્ર છે,
રાજ્યચક્રની એ ચક્રનાભિ છે.
મહાકાલેશ્વરનું છત્ર છે
એને શિરે સઢા.

વજ્રધન્વાઃ દૂત ! ત્હારો દેહ પવિત્ર મનાય,
નહીં તો પ્રકાશત પૌરવપુત્રો.
પ્રજાદેહનું હૈયું તો છે પૌરવપુર.

સુભટપતિઃ અવન્તીના યોધરાજેને અનાદરશો મા.
દૂત ! અવન્તીકુમારીના દસ્યુજયને માટે
અવન્તીનાથને જઈ અભિવન્દન દેજો
આર્યાની સમસ્ત યોધસલાની વતી.
કહેજો, અવન્તી અમારે યુદ્ધયોગ્ય છે.

ઋત્વિજરાજઃ સેનાધીશ ! ગદાયુદ્ધ માગો તો ?
મહારથીઃ આયુધખેલનો અખાડો માંડો તો ?

આર્ય સુભટોઃ સંગ્રામખેલનો અખાડો માંડો,
યોધરંગની લીલા આદરો.

સુભટપતિઃ દૂતદેવ ! અવન્તીનાથને કહેજો
આવતી પૂર્ણિમાની સ્કાંજે
મહાવિશાલ હેમવર્ણ તાડવનમાં
યોધરમણનો અખાડો મંડાશેઃ
અવન્તીના સુભટરાજેને

આમન્ત્રણ છે આર્ય યોધરાજેનું.

દૂત: આપો તે યુદ્ધનું આમન્ત્રણ
સ્વીકારવા મ્હને રાજઆસા છે.
અવન્તીના યોધરાજ પધારશે,
જંગ માંડશે, ને જીતશે.

(અવન્તીનાથનો દૂત નય છે.)

સુભટપતિ: શો હતો એનો યે મધ્યાર્ધ !

એના આગત્યા યુગમાં
સુભટોનો એ સૂર્ય હતો

મહારથી: (ઊઠતાં ઊઠતાં)

ત્હારે કાલે અર્ધચન્દ્ર વ્યૂહ ?

(યોધસભા સહુ ઊઠે છે.)

વજ્રધન્વા: શિખ્રાનો જલપ્રવાહ રોકાશે તો ?

યોધરાજ: તો મહાકાલેશ્વરજીને

ખીજી જલાધારી મ્હડશે.

સુભટપતિ: શિખિરે શિખિરે રણસન્દેશ કાઢેજો.

મહુ સુભટો: પૌરવદેવનો જય !

(મધ્યરાત્રીનો રણડંકો વાજે છે. જય યોધારતા યોધરાજે નિજનિજને
શિખિરે સિધાવે છે)

પ્રવેશ ચોથો:

માલિનીતીરનું તપોવન

(સઘન વૃક્ષઘટાઓમાં થઈને માલિનીનું પુણ્યસ્ત્રોત વહે છે. કુંજે મંહી હરણો રમતાં હોય છે. વૃક્ષડાળેથી વેણીઓ અને વલ્કલો ભટકે છે. પાછળ આથે હિમાદિમાલાનાં આછા શિખરો મેઘમાલા જેવાં બાસે છે, ને યજ્ઞહુતારાનાં પૂર્વવાદળ ઉડતાં ઉંચે ચઢે છે તહેમાં બળી નય છે. શાન્તિ, પરમ શાન્તિ, હિમાલયની ખીણો માંહેની શાન્તિ, એ આશ્રમમનોહરતામાં પથરાયેલી છે.

(ત્યાં એક વેણીબદ્ધ વલ્કલધારિણી શાન્તિની મૂર્તિ સમી તપસ્વિની ચક્રાન્તલા કુંજઘટાઓમાંથી પધારે છે.)

શકુન્તલા: એક આશાપાશે બાંધી જીવું છું;

મ્હારા ભરતનો યુવરાજ નેહ'.

ને એક આ તપોવન સ્મરણો સ્મરાવે છે;

ધડીએ ને પલકે, પખલે ને ડગલે,

એ સ્મરણોમાં જીવું છું.

અરેરે ! લાંબાં આયુષ્ય

એટલે શું સ્નેહસૂનાં જીવન ?

જીવં જીવ સ્મરદો વર્ષમાન:

એ આશીર્વાદમન્ત્રનો અર્થ શો ત્હારે ?

અં. ૧, પ્ર. ૪, પા. ૪૮

(કંઠ ઠાળી પાંચે હૃદયમાં ઉતરી નય છે. ઉત્કંઠ થઈ ને)

સંસારની પંખિણીઓ સરિખડી

મળીઓ એ ઉડી ગઈ !

પ્રેમનો કલાધર મોરહો,

સંસારવનમાં નાચી-નચાવી,

કલાઓ કરી. આથમ્યો.

જીવનનાં વિધવિધરંગી પુષ્પો

ખીટ્યાં, કરમાયાં, ને ખરી પડ્યાં.

આ સૂકાયેલી વનજ્યોત્સ્ના સમી

તે એ જોલાં ખાંડ છું

નવદંટની અનિલલહરીઓમાં.

(વળી વિચારીને મન વાળે છે.)

તપોવનમાં જીવન આદ્યું

તે તપોવનમાં જ પૂરું કરવાને.

આત્મન્ ! ત્હારે તો સદા એ

તપ જ તપવાનાં છે ત્રણે વયમાં.

તપોવનમાં ઉછરેલાંને ખીજું શું હોય ?

(આસપાસ નિહાળીને)

રૂડારા પ્રેમની આ પુણ્યભૂમિ.

સાંખ્યાની આ રસઘટા નીચે

વનજ્યોત્સ્નાને આ માંડવડે,

પ્રિયતમનાં પ્રથમ દર્શન કીધાં હતાં.

પૃથ્વી પુષ્પપાથરી હતી,

પૌરવપતિને વૃક્ષો પુષ્પવૃષ્ટિ કરતાં.

શેા હતો ભવ્ય ને અલભેલડો
 પુરુકુલપ્રદીપનો ત્હારે પુણ્યપ્રભાવ !
 જાણે આજના યે થંભ.
 સખીઓ અમે ફૂલછોડને જલ સીંચતી.
 ઘટા પાછળથી સૌન્દર્યધન શા પધારી
 આખી યે આંખડી ભરી ઉભા,
 ને સલ્લહી પ્રેમની પ્રતિમા
 હૃદય ભરીને પાડી.

(માલિનીવીર ભણી નિહાળી નિર્વાસ મૂકી વિચારતન્દ્રામાં ચાલવા માંડે છે.)

એ યે એક યુગ હતો.
 આજે ભરતને કાળે જીવું છું.
 આ તપોવન તો બીજો પ્રલયલોક છે.

(પગથીમાં ઉપસી આવેલા વૃક્ષમૂલની પદ્મમળને ઠોકર વાગે છે.)

હા ! આયુષ્યની પગથીમાં ચાલતાં ચાલતાં યે
 ઘણી ઘણી ખાધી પ્રારબ્ધની ઠોકરો.

(આજભ ચાલતાં અમરવેલીની લટકતી સરમાં વદકલ ભરાય છે, એટલે ખચકીને)

કેનાં પુણ્યદર્શનને કાળ
 આજે રોકે છે ? ઓ અમૃતવેલ !
 નથી પૃથ્વીના પડ ઉપર હવે
 એ પ્રિયતમનું પ્રેમમુખડું.

(કમલઆરે ઉભેલો માલિનીવીરનો નેતરજોઈ લતામંડપ નિહાળીને)
 ધર્મારજુનાં પ્રાણીમાત્રની રસમાતા માલિની !

તહારાં દર્શન તો સહા થૈ સતાવે છે.
એ જલમાંથી કમલપત્ર વીરજું હતું,
એ લતામંડપમાંથી જ પ્રીતમને
પ્રેમપત્રિકા લખી હતી ને ?

(કદમરો હથેળી પંખાળતી પંખાળતી)

ઓ સ્મરણો ! શાન્ત થાવ

હું તહમને ભૂલી નથી.

પણ ઉછળી ઉછળીને આવી,

નીર ભરી મેઘમાલા શાં પધારી,

અન્તરૂંચોમ આવરી આવરીને,

કાં પજવો છો મ્હને એકાકિનીને ?

મ્હારો સારસ ઉડી ગયો :

સંસારના સરોવરને તીર

એકલડી છં આ સારસી.

સ્મરણો ! સતાવો મા ઝાઝેરૂંક.

ઉછળતા હૃદયોર્મિઓ ! શાન્ત થાવ.

સ્મરણ ! મા સતાવો, હું ખ્લાવરી.

મન્દરંગ આમે પૂર્યા, કુંકુમચન્દન ભાલે કર્યા;

ફલફલે ચોક ભર્યા:

જોવાં ને રોવાં, એહ જોવાં ને રોવાં;

અલબેલડાના પ્રેમરંજે મ્હોવાં,

વિલાસરંજે રહોવાં;

કીકી-કીકીમાંથી ભ્રમર છૂટે;

ડંખે, ને લહ દે એ દિલને:

રોમ રોમ દૂવારા ફૂટે,
ઝંખે ને શાપ દે અનિલને:
સ્મરણુ ! મા સતાવો, હું ખ્હાવરી.

(ઉભરો સમા ગયે સ્વરથ ચઢને)

આ તપોવનને તીર તપ તપતી
ભરતદેવ ! ત્હારે કાળે જીવું છું હવે, હો !

(પાછળ, આથે, માલિનીને તીર ભરતદેવ પધારે છે.)

ભરત : આ જ એ તપોવન.

આ એ પુણ્યસ્ત્રોત માલિનીનો આરો,
આ એ સુકુમાર હરિણોનાં યૂથ,
ને આ એ ધર્મઆરિણોનું ધર્મારણ્ય.

(આમમ બણી ડગલાં બરે છે. સહવારના આઙ્ગિકથી પરવારેલા કણ્વ
ત્રાપિ ઉંચી ધ્રાસસળીઓમાંથી, શૂંઘ સિંહ સમોવડા, ઓચિન્તાના હઠી
કુકુભતિલક ભરતદેવને સત્કારે છે.)

કણ્વ : મહારાજ હુબ્યન્ત રક્ષતા તપસ્વીઓને;
આળે પધાર્યાં છે, રાજેન્દ્ર !
ધર્મારણ્યમાં ધર્મધેનુઓના પરિત્રાણુદે.
આયુષ્યમાન હો ! જગજગેતા હો !
આમ એકાઠી કેમ ?

ભરત : આત્મવન્દના છે, પૂજ્ય વડિલ !
બાલકને શરમાવો કાં ?
તપોવનોનાં રક્ષણુ તો
તપસ્વીઓનાં તપ છે.

અં. ૧, પ્ર. ૪, પા. ૫૨

ધર્મરણ્યમાં ધર્મમૂર્તિઓનાં દર્શને આવ્યો છું.
યોધસાથ તપોવનની ખહાર છે.

શકુન્તલા: (જનાનિકે)

સ્વસ્થ થયેલા હૃદયસરોવરમાં
પાછો આ શો અણકદખ્યો સંચાર ?
કહેાંના આવે છે આ અનિલ ?

(આસપાસ નિહાળે છે. ત્યાં સિંહનાદ સમોવડો ઋષિરાખે તપો-
વનમાં ગાછ ઉડે છે.)

કુણ્વ: અહો તપોવનવામ્નીઓ હો !
તપસ્વિની શકુન્તલાને કહો કે
તેના પુરુકુલનું સૌભાગ્ય
ને મહારાજ દુષ્યન્તના ખાલાવતાર
ભરતદેવ તપોવનમાં પધાર્યા છે

(કણ્વરાખેાચ્ચારે તપોવન ગાછ ઉડે છે, અને ઘટા ઘટામાંથી તપો-
વનવાસીઓં માલિનીની કુંજમાં ઉભરાય છે. ઋષિરાખે સચેત થઇને ને
આવે વૃક્ષઘટાઓમાંથી ભરતને આવતો નિહાળીને)

શકુન્તલા: (સ્વગત)

મ્હારી આંખની કીકી,
મ્હારા આયુધ્યનો આધાર,
આવ્યો-આવ્યો જાળે
મ્હારો આશાનો મીઠો મહેરામણ.

(જડવત્ ઉભે છે. આશ્રવાસીઓના પરિવાર સાથે કણ્વ સંગાથે
ભરતદેવ માતા સમીપ પધારે છે)

ભરત: માતા ! ચરણધૂતિ શીર્ષે સ્થાપું છું.

(વપસ્વિની શકુન્તલાને ચરણવન્દના કરે છે. માતાને હૃદયમાંથી ફૂવારા ફૂટે છે. ધાવણની સેરો પ્રગટે છે, હર્ષાશ્રુ ઉમરાઈ ક'ડરોધ કરે છે.)

કુણ્વ: (ચરણોમા પડેલા ભરતદેવને દાખવીને)

શકુન્તલા ! આર્ચાવર્તનું પ્રારબ્ધ
તહારા પગમાં પડ્યું છે.

ઉઠાડ, ઓ ભરતકુળની માતા !
ને તહારાં સમસ્ત તપોધનથી
પૌરવકુલપતિને આશિષ દે.

શકુન્તલા: (ભરતદેવને ઉઠાડી ડાખા કરની વેલ માથે સ્થાપી

અને જમણા હસ્તની પાદડીમાં ભરતની ચીખુક ઝીલી,
અનન્ય ભાવે મુખલક્ષ્મી અનિમિષ નિહાળી રહીને)

વત્સ ! આયુષ્યમાન્ થા,
પુણ્યમ્હેયોર્ધો ને જયકિરીટી થા.
પૃથ્વી તહને વરશે.

(આંખમાંથી હર્ષાશ્રુનું જલસિંચન કરી માથે બન્ને હસ્તપાંખડીઓ સ્થાપી આશીર્વાચન ઉચ્ચારે છે.)

કુણ્વ: ભરતદેવની આશુ વર્તો છે તહાં
તપોવનમાં તો બ્રહ્મશાન્તિ જ છે.
બ્રહ્માવર્તમાં તો કુશળતા છે ને ?

ભરત: વડિલોની યથાવત કૃપાવર્ષાથી
કલ્યાણના જ પાક ઉતરે છે બ્રહ્માવર્તમાં.
કશ્યપદેવના તપપ્રભાવથી
રક્ષાયેલો જ છે આ પુણ્યશ્રમ તો.

કુણ્વ: શો ચાલે છે પુણ્યસમારંભ હમણાં ?

નદીના બ્હેણુ પેઠે પ્રવૃત્તિનું સ્રોત પણ
સૂઝાવા દેવું તો ન જ ઘટે.

ભારત: આપનાં ભાષેલાં ભવિષ્ય

સામ્રા પાડવા મથું છું.

મંઠાયો છે મ્હારો પ્રથમ રાજ્યસય યજ્ઞ,
ને આળ્યો છું વડિલોના આશીર્વાદને કાજ.

ધર્મચારિણોની ધર્મપદ્ધતિથી,

તપસ્વીઓના તપોજસૂથી,

ફરી વળી એક વેળા

પધારો ને પાવન કરો

પૌરવંશની રાજનગરી.

કૃષ્ણ: વડિલોના આત્મા ઉચ્ચરે છે,

પૃથ્વીના પરીઘમાં ત્હારી આણુ ફરશે.

પૃથ્વીમાં આર્યત્વનો પ્રસાર

આર્યનુપાલનો એ આદ્યધર્મ.

પૌરવવંશના રાજમહાલયોમાં

સંચી રાખવાને કાજે જ નથી

વેદચતુષ્ઠયના મન્ત્રોચ્ચાર.

(એક ઋષિકુમારના કાનમાં કૃષ્ણ ઋષિ કાંઈક કહે છે, ઋષિકુમાર
આશ્ચર્ય ભણી નય છે.)

ભારત : કેટલાક પ્રદેશોમાં રાજઅંધ ફરી આળ્યો,

કેટલાકમાં ફરવા સંચર્યો છે.

સુભટપતિ જયધ્વજ સાથે છે,

આતુર્વેદી ઋત્વિજવરો સંગાથે છે.

માતૃશ્રીના વૃદ્ધ મન્ત્રીશ્વર આર્યપિશુન

રાજનગરીમાં રાજસિંહાસનને રક્ષે છે.
વિન્ધ્યાટવિનાં મહાવન વીંધવાં વા નહીં ?
એ બ્રહ્મમંત્ર આપે ઉચ્ચરવાનો છે.

કૃષ્ણ: બ્રહ્માવર્તમાં બ્રહ્મસલા આમન્ત્રી
દીર્ઘદૃષ્ટાઓને એ બ્રહ્મપ્રશ્ન પૂછીશું.
વિકટ છે વીંધવા એ મહાવન.
એ મહાનદ ને એ ગિરિમાલાઓના
ચચ્યાર છે ગહન અન્તરાયો
ઉત્તર ને દક્ષિણની વચ્ચે.
ને ભરતદેવ ! તહારો યોડીલો !
પૃથ્વીવિજંતાનો એ રાજઅશ્વ છે:
પણ એથી યે અધિક છે એ.
દિશદિશમાં સંચરતું
એ છે આર્ષત્વનું સિંહાસન.
પુરુવંશનો માત્ર એ દિગ્વિજય નથી:
આર્યકુલનો-આર્યત્વનો એ દિગ્વિજય છે.
રાજવત્સ ! દિશદિશમાં તહારો જય છે.

શકુન્તલા: મહોજસ પુરુવંશને યે
ભરતદેવ ! તહે ઉજ્જવળો કીધો.

કૃષ્ણ: ઋષિપુત્રો ! ગાઓ ભારતનું મહાગાન:
ભાર્ગવ સામના ભવ્ય ગાન સરિખડું.
ગંગાયમુનાના સંગમતીર્થ સમું
આંખ સન્મુખ એ રાખીને

અં. ૧, પ્ર. ૪, પા. ૫૬

આયુષ્યને તીર્થમાર્ગે રાજવીઓ સંચરશે.
રાજર્ષિઓનો એ રાજમાર્ગ છે, ભરતદેવ !
આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ પમરે છે એમાં,
ભૂત ને ભવિષ્યનો.

ઋષિકૃષ્ણારોઃ મહાભારત ! ગાંડીવટંકારે,
સૂર્યવંશ ! નિજ રામગૌરવે,
કપિલવસ્તુ ! સિદ્ધાર્થ તથા
બીષ્મ જવસંન્યાસે:

બૂગોલ ભરી, ખગોલ જગાડી, સિંહનાદથી
ગાઓ એહ વિક્રમ, ઉજ્જયિની !
ગાઓ એહ વીરત્વ, ચિતોડ !
ગાઓ—ગાઓ એ અધૂરા
પુનરુદ્ધાર, શિયાળ !

ગાઓ ધર્મનાં ઐક્ય, નાનક !
ગાઓ એ ઉરભાવ, ચૈતન્ય !
રામરાન્ય, ધર્મરાન્ય; અશોકમહાત્મ્ય,
અકબરઔદાર્ય,

ગાઓ સહુ એ ઝોજસ—વર્ચસ,
એ પ્રતાપ, એ જહોજલાલી;
બૂગોળ ભરી, ખગોલ જગાડી, મેધનાદથી
ગાઓ એ વિધાત્રીનાં વિધાન, કુરુક્ષેત્ર હો !

(ગથેલ ઋષિકુમાર દિવ્ય શસ્ત્રકવચ લઇને આવે છે.)

તમસ ને રજસ મંહીની ચિરંજીવ સાત્ત્વકતાઃ

મૃત્યુની ચિતાચિતાવસી નિત્યસંજીવનતાઃ

ગાઓ-ગાઓ આર્યકુલનું સનાતન આર્યત્વ હો !

ગાઓ એ મહાકથા વિ.

કુણ્વ: તહમારૂં જ છે ને તહમે દ્યો.

દુષ્યન્ત મહારાજ ઈન્દ્રસહાયાર્થે સંચર્યા'તા

તહારે એ સ્વર્ગસહાયકને શિરે

અમરનાથે ધરાવી હતી મન્દારમાલા.

એ પૃથ્વીપાલ પૃથ્વીમાં ઉતર્યે

મરીચાશ્રમમાં ભગવાન મરીચદેવ,

મંહી અપરાજિત રાખડી ગૂંથીને

એ મન્દારમાલાનાં કીધાં'તાં

આ અજીત શસ્ત્રકવચ.

તપસ્વિની શકુન્તલા આ તપોવનમાં

નિત્યશઃ પૂજે છે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં

નાથનાં એ અસ્રશસ્ત્રને.

પુત્ર તે જ પિતા છે:

તો ધરો હવે પિતાનાં એ શસ્ત્રકવચ,

ને ધરીત્રીમાં સ્થાપો ધર્મ.

(હવેઋષિ અને ઋષિકુમારે હારતરેવને દિવ્ય શસ્ત્રકવચ પ્રસાદે છે.)

શકુન્તલા: ઉતરજો તહારાં આળપં'પાળ.

વત્સ ! હવે કીયે પુણ્યમુદ્ધર્તે

મહેલલક્ષ્મીથી શોભયે તહારા મહેલ ?

આર્યકુલની મહારાણીશ્રીની

પુણ્યજ્યોતથી ક્યહારે એ જાળજશે ?

ભરતઃ માતા ! મ્હારું જત છે,
દિગ્વિભ્ય પહેલાં ન પરણવું.
મ્હારા પ્રેમનું સ્થાન
આજે મ્હારે આર્યકુલ એક જ છે.

કુષ્ઠઃ શકુન્તલા ! અકારણ છે આ ત્હારી ચિન્તા.
ભરતકુલની અમરવેલ
ભવિષ્યકાલના છેડા સૂધી
પાંચરશે ને પ્રસરશે.
દિશાઓ યે એને તો ન્હાની પડશે.

શકુન્તલાઃ મ્હારા ભરત કાજે સૌન્દર્યલક્ષ્મી શોધવા
દેવાંગનાઓ પાઠવીશ જવનીતલમાં
પછી એ સ્વયંવર આદરશે.

ભરતઃ વડિલોની રજા છે હવે ?
સમરાંગણ વાટ જીવે છે.
ક્યહારે પાવન કરશે પાટનગરીને ?

કુષ્ઠઃ આદર છે તો આવીશું જ ને.

શકુન્તલાઃ ક્યહાં આઘેરો છે
રાજસૂય યજ્ઞનો મહોત્સવ ?

કુષ્ઠઃ (ભક્તદેવ જવા મારે છે એટલે)

શકુન્તલા પૌરવપુત્રે પધાર્યાની પૂર્વસ્મૃતિ,
એક મુગ ઉઘીને ઉતર્યે,
અધિક કલ્યાણકારી મુહૂર્તે આજ,
સ્મરણદેશે, ભરતદેવ !
ફરીથી ખડી થામ છે.

પાતું ન પ્રથમં વ્યવસ્યતિ જલં યુષ્માવપીતેષુ યા,
નાદત્તે પ્રિયમણ્ડનાપિ ભવતાં સ્નેહેન વા પછુલમ્ ;
આથે વઃ કુસુમપ્રસૂતિસમયે યસ્યા ભવાત્યુત્સવઃ,
સેયં યાતિ શકુન્તલા પતિગૃહં, સર્વૈરનુજ્ઞાયતામ્ .

આશ્રમવાસીઓ ! આશીર્વાદ દો
શકુન્તલાના એ પુત્રદેવ
ધર્મારણ્યનાં વન વેલી ને ઋષિકુમારો !
ભરતદેવને વિદાય દો.
દેવોનાં જ્યદ્દુહિ વાગો દિગન્તમાં.
જ્ઞાન્તાનુકૂલપવનમ્બ સિદ્ધમ્ પન્થાઃ
સિધાવો, ભરતદેવ !
પૃથ્વીને પરણીને પાળજો.

(ભરતદેવ ચાલવા માટે છે ત્યાં આકાશમાં દેવોનાં જ્યદ્દુહિ
વાગે છે, ને આકાશમાંથી ધનુષ્યબાણ ઉતરે છે. ઋષિકુમાર તે બધું શકુન્તલાને
આપે છે.)

અં. ૧, ૩, ૪, પા. ૬૦

શકુન્તલા: ધારણ કર આ દેવધનુષ્ય;

ને જીતજે માનવજાતિને, ભરતવત્સ !

(ભરતને દેવધનુષ્ય ધરાવે છે. ફરી એક વેળા કણ્વદેવના આશીર્વાદ પામી, માતાની ચરણવન્દના થઈ ભરતદેવ તપોવનમાંથી સિધાવે છે. કર્ણ હસ્તે આશીર્વાદ હેતા આશ્રમવાસીઓ રમેહણીની આંખે પાછળ નિહાળતા તપોવનમાં ઊભા રહે છે.)

રાજર્ષિ ભરત

અંક બીજો

પ્રવેશ પહેલો

ચન્દ્રાનન સરોવરનાં ઉપવન

(વિન્ધ્યાટવિનાં મહાવનને તીર ચન્દ્રાનન સરોવરની વચ્ચે અવન્તી-
નાથના વનમહેલ ઉપર પાછલી રાતના પડછાયા પથસથેલા છે. સરોવર-
જલની ઝીણી ઝીણી લહરીઓ આવી આવીને એ ચન્દ્રમહેલનાં પત્રચિયાં
ધ્રુવે છે. મહેલ ફરતું સુરમણીય ઉદ્યાન છે, ને ઉદ્યાન ફરતો સરોવર-
પતથાર છે. સરોવર ઘેરતો ગાઠ ઉપવનનો કોટ છે, ને એ ઉપવનલક્ષ્મી આથે
આથે ઘેરાં ઘેરાં થતાં વિન્ધ્યાટવિનાં મહાવનની વનલક્ષ્મીમાં સંજમ પામે
છે. બધું સમસમાકાર ને સૂઝું હોય છે.)

થોડીક વારે પત્રલાં થે ન વાગે તેમ, થણ તરલગામિની, વસુન્ધરા
કમલરાણ્યમારોથી રાણ્યમારાથેલી, ચક્રારી શાં નયનો દિશદિશમાં ઉડાડતી,
છાતું છાતું બથે ભેતી, ને દિશદિશમાં ધંધક શોધતી ભ્રમી આવે છે.)

વસુન્ધરાઃ કોઈ જડતું નથીઃ સખીઓ સન્તાઈ ગમ્.

સખીઓની પેઠે પૌરવપતિ થે

સન્તાકુકડી રમે છે.

(હૃદયદેશે ટબેલો પાલવ ઉપાદી અંદર હૃદયલાગે નિહાળતી
નિહાળતી)

ત્કમે યે સન્નાઈ ગયા
નાથ ! હૃદયકુંજમાં.
જીવનમાં કરુદારે જડશે હવે ?

(એક વૃક્ષરાજની પલ્લવવટામાં લપ્પાઈ હતી ત્હાંથી ચન્દ્રિકા
હતરે છે.)

ચન્દ્રિકા: નાથને શોધ છ દાવમાં,
કે સખીઓને ? વસુન્ધરા !
ઉપવનમાં શોધે છે કે દૈયામાં ?
આ ત્હારા દાવ દેવાના ઢગ કે ?

(વેલ્લીપલ્લવને હિન્ડોલે સન્તાયેલી હતી તે માલતી બહાર
આવે છે.)

માલતી: દાવ દેતાં સહિયરને બૂલી
સ્વપ્નચગડોળે ચઢે તહેને તો ને
એ દાવની શિક્ષા છે રમતમાં.

(વૃક્ષના થડ પાછળથી સખીઓ ડોકિયા કરે છે.)

વસુન્ધરા: આયુષ્યકમલની સોળ પાંખડીઓ શાં
આપણું સોળસોળ વર્ષો
એળે ગયાં ત્યુદારે તો.
એ શિક્ષાએ તો સોંધાં પડશે
પ્રીતમનાં સંભારણું ને સ્વમાં.

(કંઠમાં કુંકુંમફેસરની ડોળીઓ લટકાવેલી વૃક્ષમાલા પાછળથી
ડોકિયાં કરતી સખીઓ આવી વસુન્ધરાને ઘેરી વળે છે.)

અન્દ્રિકા: એને જગાડો સ્વપ્નામાંથી.

આજે ગૌરીપૂજનું જાગરણ છે ને ?

માલતી: મારો મોઝરાની કળીઓનો માર.

સખીઓને બૂલી ઉઠે છે,

ને સ્વપ્નાં જૂવે છે સંસારનાં.

(ફલગોળીઓમાંથી મોઝરાની કળીઓ ફહાડી વસુન્ધરાને ઘેરી લઇને સખીઓ ભાગ્યદેશે કપોલપ્રાન્તે વદનપટે વક્ષસ્થલે ને દેહમૂર્તિને એ વળખીલી કળીઓ મારે છે.)

વસુન્ધરા: મા મારો, સખીજન ! મા મારો

પુષ્પધન્વાનાં એ પુષ્પખાલ્ય:

પ્રાણને ચારણી શો શારી

ઉરનાં અમૃતને ઢોળી નાંખશે.

સખીજન ! ફૂલફૂલનાં એ ખાલ્ય

ભલી હો ! મારો મા મુજને:

અન્તર્ગાળ જસાવી ન શમવ્યે

(એક સખીને સમ્બોધાને)

શાપ થશે તુજને:

(બીજી સખીને સમ્બોધીને)

અલી ઓ ! શાપ થશે તુજને:

સખીજન ! ફૂલફૂલનાં એ ખાલ્ય વિ.

અન્દ્રિકા: અમે પુષ્પના પરિમલે વધાવિયે તહને:

વસુન્ધરા: નહી: રસના એ દીપથી જસાવો છો મહને:

માલતી: તારા અગથી અનંગના ફૂવારા ફેડિયે:
તારાં આંખ વદન હૃદયમાંથી કિરણુ ખોલિયે.

વસુન્ધરા: અહો ! ઉરનાં અમીઝરણુ ધૂળમાં ન ઢોળિયે.
બલી હો ! મારો મા મુજને.

અન્તઝાળા જલાવી ન શમવ્યે

(એક સખીને સમ્બોધીને)

શાપ થશે તુજને:

(બીજી સખીને સમ્બોધીને)

અલી ઓ ! શાપ થશે તુજને:

સખીજન ! ફલફલનાં એ બાણુ વિ.

ચન્દ્રિકા: ન ઉતાર્યા હો, વસુન્ધરા ! ત્હેં
એ સ્વપ્નાંની તન્દ્રાનાં ઓઢણાં.

(સખીઓ કળીઓ માર્યા જ રાખે છે.)

વસુન્ધરા: (નમીને હસતી, ને હસી હસીને હસ્તાંજલિમાં
મુખચન્દ્રને બચાવતી બચાવતી)

કોઈ ચે જાગ્યું છે કદી

જીવનનાં સ્વપ્નાંઓમાંથી,

કે મહને જ જગાડશે એકને ?

કહું ? દિલમાં ગલીપચી કરે છે

આ તહમારો મોગરાની કળીઓનો માર તો.

(વનમાંથી એક હાથી સરોવરજલમાં આવે છે. પૂર્વમાં ખરોડ
પ્રગટવા માંડે છે.)

આજના ગૌરી ઉત્સવ પછી તો—

ચન્દ્રિકા: આજનો ગૌરીઉત્સવ ઉજવ્યા પછી
દિગ્ગવાસીના હિદાર કરજો;
મનના મનોરથની મૂર્તિ જોજો.

માલતી: એ જોવા, લે, પોપચું ઉઘાડું.

(આંખ ઉપર તાકીને કળી મારે છે.)

વસુન્ધરા: (આંખડીને પંપાળતી પંપાળતી)

એ પોપચાં તો કચ્છારનાં ચે ઉઘડયાં,
મ્હારાં ને ત્હમારાં ચ તે.

ચન્દ્રિકા: હા, બા ! ત્હારાં રસપોપચાં ઉઘડયાં:

વસન્તપંચમીની વરધો દીઠી;
સ્વયંવરનાં આમન્ત્રણની લગ્નપત્રિકા
દેશદેશના રાજમહેલોમાં સંગ્રહી ગઈ.
પણ ખટ માસ એ શે વીતશે ?

માલતી: આ અળવીતરાં રહેવા દો હવે.

રજની ઉડી ઉડી જાય છે,
અણપડછન્દ પમલે સરી સરી જાય છે.
બારે માસે આવશે પાછી
આ ઉત્સવદિનની રજની,
ને વસુન્ધરા ત્હારે કચ્છાં ચે હશે,
સંસારના આ વનમાં કે પેલા વનમાં ?

(માલતી સખીઓને વારે છે. પાછળ સરોવરજલમાં હાથીઓનાં
જલ્પ જામે છે)

વસુન્ધરા તે ત્હારે રાસ ઝીલવો છું ને ?
 ચન્દ્રકા: ત્હારી પાસે રાસ ઝીલાવવો છે.
 વસુન્ધરા: ઝીલજો ત્હારે તો બંહલાં બહેલાં.
 માલતી: નહીં ગાઓ ત્હો યે ગવરાવશું
 ત્હમારો મનના મનોહરનો એ રાસ.
 વસુન્ધરા: તો ઝીલો, ને સાંભારજો સહુ
 નિજનિજના મનના મનોહરને.

(ચન્દ્રકિશ્ન સમી સખીઓ રાસચન્દ્રમાં ગોઠવાય છે. વનવન ભેદતા
 કઠથી વસુન્ધરા રાસ ઉપાડે છે.)

મનનો હરનાર મનોહર એ,
 હું ક્યાં શોધું મનનો હરનાર મનોહર એ ?
 સખિ ! કઈ કુંજે મનનો હરનાર મનોહર એ ?

જીવનનીર મ્હારાં ઘેરાં ઘેરાં બહેનારાં,
 જલકેરે કાંઠે ઉભો એ;
 વાટ ભરીને ઉડો પડછાયો પાડ્યો રૂઠો,
 હૈયે તો હેતથી ઝીલ્યો એ:
 કયમ જાય ધડી ચે ભૂલ્યો એ ?
 મનથી વરી છું બ્હાસમો એ :
 હું ક્યાં શોધું મનનો હરનાર મનોહર એ ?
 સખિ ! કઈ કુંજે મનનો હરનાર મનોહર એ ?
 મનનો હરનાર ત્રિ.

(સરોવર જલમાં હાથીઓ ને હાથિણીઓ શૂંઠ ભરી ભરી અન્યોન્ય
 ઉપર ટોળી ટોળી જલહીરા કરે છે.)

ભરતદેવ: (જનાન્તિકે, પ્રવેશીને)

વિન્ધ્યાટવિમાં આર્ય સુભટો
હાથીઓના શિકારે મ્હડયા છે.
ચન્દ્રાનન સરોવરમાં કારપરિવાર
જલક્રીડા કરે છે નિત્યનિત્યે,
એ જાણી આ સરોવરે આવ્યા છે.
મૃગને જેમ મૃગધંટરમાળ દોરે,
તેમ આ ગીતશબ્દે મ્હને તો દોયો.
અન્ધારામાં ને અન્ધારામાં આવે ઉતર્યો છું.

(આર્ય સુભટો ચન્દ્રાનન સરોવરને તીરે ઉતરે છે. મ્હોટાં જળ ને પાશ, મ્હોટા અંકુરો, મહામહાઓ, તીર્થ ત્રિશુળો, મહામુદ્ગરોથી સજ્જ-સજ્જ હોય છે. હાથીઓ ને હાથિણીઓનાં જૂથ તો જલક્રીડામાં મચેલાં છે. જલતીરથો ને જલમા ઉતરીને યોધરાજે શિકાર માંડ છે.)

મહાધન્વા: (એક મહાપાશ છોડી એક હાથીની શૂંઢ બાંધીને)

કદળીના થડની પેઠે
એક મહાપાશે શૂંઢને બાંધી લીધી.

યોધરાજ: (નાગપાશ શું મહાજળવડું અગ્ર છોડીને)

મહાજળથી એ હાથિણીના પગ સાંકળ્યા:
યજ્ઞના વેદીથભોને જાણે
વનલતાઓએ વીંટી લીધા.

સુભટપતિ: મહારાજ ભરતદેવ તો ઉચ્ચર્યા કે
શિશુત્વમાં સિંહબાલના દાંત મણ્યા,
ક્રિશોરપદે સર્વદમન બિરહ સાંપડ્યું,

હવે સર્વપાલ-લોકપાલના ખિરદથી શેઠશેઠ:

એમ કહી સંચર્યા મહાવનમાં.

મહારાજ કહેતા ગયા છે કે

હાથીઓનો શિકાર એટલે

મારવાના નહીં, પણ પકડવાના.

મહારથી: તાડપત્રના વીંઝણા સરખાડા કાનને

આ અંકુશથી કુંણા કરું છું.

(કદગળના ઉપરોલા ફૂલ સમી કાંટાફટી ગદા જગામી સુલટપતિ સરોવલજલમાં ઉતરે છે. એક ગજરાજના વાળેલા દક્ષિણ પગ ઉપર વામ પાથ માડી, ડાબે હાથે જમણા કાન ઝાલા ગદા મારી ગજરાજનાં મદનાં મોતી ઝરતા કરે છે. એચાર થોધરાજ હાથીઓના દંતશૂલ ઝાલી રક્ષિત્વે ચઢી સરોવરજલમાંથી પાળે હાકી લાવે છે. ચીસેચીસ પાડી હાથીઓ ચોગમ હોડાહોડ માડે છે. પોઢેલાં વિન્ધ્યાટવિનાં મહાવન એ ભવભીષણ કોધગર્જનાઓના ભવિ પ્રતિભવિથી ગાજી ઉઠે છે. ઉછળતાં જલમેળાંઓ સરોવરપાળે આવી અથડાય છે.

આ ઓચિંતાના કાલાહલથી સુન્દરીસઘ વિરમયચકિત થાય છે. પ્રસન્ન ન રહમનતાં સરોવરપાળ ભણી હોડે છે.)

વસુન્ધરા: અવન્તીનાથની સરોવરકુળેને

પજવનારાઓ કોણ છે એ ?

મહાધન્વા વિરંચીદેવના મહાવનમાં

પ્રાણીઓના જલવિહારે નિભર્ય નથી શું ?

હસ્તીશૂથની પ્રાતઃકીડાને પજવ્યે

પજવનારની પ્રેમક્રીડાને શાપ લાગશે.

ભરત: (વક્ષય નીચે અદશ્ય હતા ત્યાંથી સ્વગત)

આ તો વિન્ધાટવિની મહાદેવી !

વીરતાની જ જાણે પ્રતિમા !

સોનંરી વાદળીઓમાંથી જાણે

કોપકમ્પી ઈન્દ્રાણી મહાવર્ષા વર્ષે છે !

(પ્રત્યક્ષ થઇને)

સુન્દરી ! અપરાધી છીએ,

હું અંન મહારો પરિવાર.

(આર્ય સુખટોને)

યોધરાજો ! મા ઉથાપશે

સૌન્દર્યરાણીજીની એકેકે યે આજ્ઞા.

સૌન્દર્યની જલકીડાની કુંજોમાં

અણુતેડયા અતિથિ છીએ આપણે.

(ભરતદેવને નિરખી આશ્ચર્યચકિત દર્શનમુગ્ધ વાચાબધ જેવી વસુન્ધરા ચમકે છે. ખંચાઈ ઉભે છે, અને મહાવનના લક્ષ્મીપત્રધાર નિહાળી રહે છે.)

ભરત: (વસુન્ધરા અનુત્તર રહે સખીચન્દને)

સિંહવાહિની જગદીશ્વરી સરિખડાં,

સૌન્દર્ય ને વીરત્વની મૂર્તિ,

દુર્ગાના અવતાર કોણ છે એ ?

ચન્દ્રિકા: એ તો છે કેા પુણ્યશાળીનું સૌભાગ્ય,

અવન્તીનાથની રાજકુમારી વસુન્ધરા.

આ એમનું ચન્દ્રાનન સરોવર,

ને પેલો જોમનો ચન્દ્રમહેલ.

માલતી: કુમારિકાઓના રાજમહેલના ઉપવનમાં
રાત્રીભાગમાં આવનાર આપ કોણ ?
અન્તઃકરણે એ જરી ન અવરોધ્યા ?

ભરત: પાંચવપુત્ર હું ભરતરાજઃ
અવન્તીની પદ્મણીનાં પુણ્યદર્શને
કૃતાર્થ થયો આજ.

(સખીઓ વધુ આશ્ચર્યચકિત થાય છે. ચન્દ્રિકા તે માલતી પરસ્પર
નેત્રપલ્લવી માટે છે.)

આર્ય સુભટોની ભૂલ થઈ છે.
તપાવનમાં મૃગીની મૃગયા ન હોય,
તેમ કુમારિકાઓનાં ઉપવનમાં
જલકોડતા હાથીઓના શિકારે ન હોય.
શિખાને સ્હામે તીર
આર્યોનાં શિબિર છે, દીઠાં હશે.
દેવપરવને કારણે હમણાં
બે દિવસનો યુદ્ધવિરામ છે;
હાથી શા મ્હારા આર્ય સુભટો
વિન્ધ્યાટવિના મહાવનમાં
હાથીઓના શિકારે મ્હડયા છે.
અભણ્યે ભૂલ થઈ છે ચોધરાભેની:
સુંદરતાના ઉપવનમાં
આવા ભવભેદ કોલાહલ ન હોય.
ક્ષમા કર્યો ત્હમારાં રાજકુમારી ?

(સૂર્યનાશયજ્ઞનાં કિરણોમાં હેમમુર્તિઓ ઝોઝળી નય તેમ સખી-સંધના મદ દ્રવી પડે છે. સહુ ચિત્રવત્ નિઃશબ્દ રહે છે. અન્તે લગ્નલતી-શરમનીતરતી ચન્દ્રિકા આગળ આવે છે)

ચન્દ્રિકા: ક્ષમા વીરસ્ય ભૂષણમ.

વીરત્વભૂષણ યશસ્વળ આપ શા
ચક્રવર્તીએ ક્ષમા તો વિસ્તારવાની
કે અમારી અડપણી સહિયરે
વીરોની મહામૃગયામાં વિધન પાડ્યાં.

ભરત: અવન્તીનાથની રાજકુમારિકાને કહેજો
આર્યકુલનાં પૂજ્ય ને વન્દનીય છે તે,
આર્ય યોધરાજેથી નિર્ભય રહે.
આર્યોમાં રાહુઓ છે નહીં,
અને હવે કહીં એ રાહુનાં અડધુ
ચન્દ્રાનન સરોવરે આવશે એ નહીં.

(સુભટોને)

યોધરાજો ! વિન્ધ્યાટવિ વિશાલ છેઃ
આલો વીરભદ્રો ! બીજા મહાવનમાં
આપણી વનરમણાને કાજ.

(જતાં જતાં સ્વગત)

ત્હારે લોકવન્દતી બુઢી નથી.
કીર્તિકથામાં સાંભળ્યાં હતાં
ત્હેવાં જ ઢીઠા સૌન્દર્ય ને વીરત્વઃ
આર્યકુલના સામ્રાજીપદને ચોભતાં.

(હૃદયે હાથ પાંખળીને)

—પણ સાવધાન ! ભરતરાજ ! સાવધાન !
સંયમરશ્મીઓ ! સાવધાન

પ્રેમનાં પ્રથમ દર્શન.

આર્યત્વના દિગ્વિજયના મહોત્સવ પછી જ
માંડવાનો છે હૃદયનો પ્રેમવિજયોત્સવ.

(સુભટપરિવારની પાછળ પાછળ નય છે. પ્રાતઃકલ્પ પ્રગટતું
પુણ્યતેજ નતા ભરતદેવ ઉપર વર્ષે છે.)

વસુન્ધરા: (ચમકીને)

ગયા ?

ચન્દ્રિકા: ગયા; હા, ભરતદેવ ગયા:

ને હૈયાના પીંજરમાં પૂરી
તહને ચે હરના ગયા.

માલતી: વસુન્ધરા ! ભૂલી પડી જીવનપથમાં,
ને દિલના પીંજરમાં પૂરાણી તું.

સખીઓ: દિલના પીંજરમાં પૂરાણી પ્રેમની પંખિણી:
મનની મનાઈ ત્યાં મહારાણી, પ્રેમની પંખિણી.

માપા લીધો પ્રેમસિન્ધુ એક અંજલિએ,

માપી લીધો મહાસિન્ધુ એમ એક મીટે;

પછી આવરીને આંખડી ઉભી રહી, સખિ !

પછી ઢાળી દ્રગપાંખડી ઢળી રહી, સખિ !

દિલના પીંજરમાં પૂરાણી પ્રેમની પંખિણી.

આત્મડાળે બેઠી જોતી આકાશમાં,

જીવનવનમાં ઉડતી જે ઉલ્લાસમાં,

હવે પંખિણી પૂરાણી પીંજરપાશમાં:

રસનાં ફૂલડાંની સુવાસમાં,

અણુદીઠાં અમૃતની આશમાં:

દિલનાં પીંજરમાં પૂરાણી પ્રેમની પંખિણી.

ચન્દ્રિકા: ગૌરીપૂજના આજ જગરણમહોત્સવે
દિલના દેવના દર્શન થયાં તહને.

માલતી: પણ દિલના દેવે દર્શન દીધાં
તહારે તો દેવ શું બોલો યે નહીં ?

વસુન્ધરા: દેવનાં દર્શન વેળાએ તો
દર્શને કરવાનાં કે વાર્તા ?
દિલ દિલ શું બોલતાં હતા.

ચન્દ્રિકા: ' દિલના અબોલ બોલ કીલતાં બતાવે કાઠ '
અં અમને તો શીખવ, બાઈ ! :

વસુન્ધરા: તહમારી યે ગૌરીપૂજા કૃણશે,
ને જીવન નાંચે ઇવનદેવ નણશે એટલે
શીખશે હું યે નર્થા શીખી એવું ચ તે.
પૂર્વ પ્રગટી છે, સખીઓ !

માલતી: તહારાં સૌભાગ્ય સરિળડી !

વસુન્ધરા: પણ આડાં વાઢળાં છે
અવન્ટીનાથના અરિપણુનાં.

ચન્દ્રિકા: જગરણ મોડાં થઈ ગયાં.
વસુન્ધરા ! ચાલો ચન્દ્રમહેલમાં.

માલતી: એને તો વાર છે હજી.
ફલડાં વીણી વીણીને
પગલાં પૂરશે ને પૂજશે પૌરવનાથનાં,
પાછળ પૃથ્વી ઉપર પડેલાં.
આપણે ચાલો.

ચન્દ્રિકા: આવ્યા તહારે ઉચ્ચરી યે નહીં,

ને ગયા ત્યહારે દિશાઓ શોધશે હવે
પ્રભાતને પ્રેમપોકારે જગાડી-જગાડીને.

(સખીઓ ભય છે.)

વસુન્ધરા: (ધડીક ચિન્તનમુગ્ધ માન રહીને પછી)

શે સિંહ શે પધાર્યો,

ને દેવ શે સિધાવ્યો ?

(મહાવનમાંથી, રીઝ શા, નીરવ પગલે અધોરનાથ ને બીષણમન્યા
દસ્યુપરિવાર સાથે આવે છે.)

એ તે આર્ય નૃપાલ.

પૃથ્વીનું પુરૂષાતન ને સ્વર્ગનું દેવત્વ.

વીરત્વ એટલે જ વિનય.

મ્હનં વિનયે બાંધી વિવશ કીધી.

ગયો, ને હરી ગયો મ્હારા પ્રાણ.

(વિચારજ્વલા ડૂબે છે ફરતો દસ્યુઓ ઘેર માંડે છે.)

પણ અવન્તીને સ્હામં આરે તો

ચુદ્ધના મોરચા માંડયા છે ને એમણે ?

મ્હારા પ્રારબ્ધ આડું જ પાંદડું છે.

અધોરનાથ: હા, પુણ્ય એટલાં ઓછાં છે.

પૃથ્વીકુંજની પદ્મણીને

પ્રારબ્ધ આડું પાંદડું જ છે.

બીષણમન્યા ! ભાઓ,

ને લઈ ભાઓ ગંગાદારે:

રાખજો એ જલની ભૂલભૂલામણીઓમાં.

લૂંટમાં ન ફાળ્યા તો ચોરી.

(વસુન્ધરા મૂર્છા પામે છે. ફરતી વીજળીની જ્વાળાઓ ભડે છે. એ
વાજજ્વાળાઓ ભેદીને મૂર્છાવશ વસુન્ધરાને બીષણમન્યા વેલી થેટે તેડીને
માર્ગે પળે છે. પાછળ પગલાં ભૂસતા ભૂસતાં દસ્યુઓ ને અધોરનાથ
ભય છે.)

એવે વીજળીઓના ઝબકારાઓ જેવું દેવાંગનાચન્દ આકાશમાંથી
ઉતરે છે. ચન્દ્રાનન સરોવરને જનસૂત્રું નિરખે છે.)

એક દેવાંગના. આ જ અવન્તીનું ચન્દ્રાનન સરોવરને ?

બીજી દેવાંગના ચન્દ્રાનન સરોવર તો આ જ.

જા, ને જો મંહી ત્હારો વહનચન્દ્ર.

પહેલી દેવાંગના: પુરુષવીરની મહારાણીજી શકુન્તલાના

ઉછળતા ઉરભાવ જાણીને

મૈનકાએ કીધેલી પ્રાર્થનાથી

દેવપતિએ પાઠવ્યાં છે આપણને અંહી

પૃથ્વીની પદ્મણીને સ્વર્ગમુન્દર સજવા.

અંહી તો સૂના છે આ ચન્દ્રમહેલ.

બીજી દેવાંગના: સૂજન પહેલાં અવકાશે સૂનો હતો.

ત્રીજી દેવાંગના: વસુન્ધરાનું હરણ થયું છે.

સારસ સંઘની પગલીઓ સરિખડાં

જૂઓ આ પગલાં ઉઠ્ઠેલાંની રેખાજાળ

બીજી દેવાંગના: (આભમાં ઇંચે રહેલી આયપાચ નિહાળીને)

એ જાચ ગંગાદાર ભણી

હરથુઓનાં ફળવાદળ:

જાણે ધૂળના વંટોળ.

વચ્ચે છે સરજમુખી સુન્દરી.

ત્રીજી દેવાંગના: ચાલો ત્હારે એ દિશામાં

ગંગા ને સાગરના સંગમતીથે.

(સારસડાંની હારમાલા સરિખડી કુંકુમવર્ણી દેવાંગનાઓ મંઝાદાર
ભણી આકાશમાંજે પરવરે છે. પાછળ સૂનાં સૂનાં ચન્દ્રાનન સરોવરનાં
ઉપવન એકલાં રહે છે.)

પ્રવેશ બીજો:

શિખાના આરાગ્યો

(વર્ષાવિભવવન્ની વિશાલપટરાળી શિખા ગગનીશ્ભાવે વહે છે. એક કાંઠે આથે અર્ધચન્દ્રાકાર આર્યસેનાના શિખિરો છે, ને મધ્યમાં આર્યકવન હરે છે. સહામે કાંઠે જ્ઞાનચિનીને ન્હાની ન્હાની દેહરીઓ માંડેલો બક્ષ-આરો, ને પાછળ જયતોરણશણુગારો રાજમાર્ગ, ને રાજમાર્ગને તીરે જ્ઞાનચિનીની વજ્રધારી હવેલીઓ આભથી વાતો કરે છે.)

વજ્રધન્વા: સુભટપતિ ! ભરતદેવ પધારશે ?

અવન્તીનાથે સ્વયંવર આહર્યો છે

ઋત્વિજરેજ: ભરતદેવ પધાર્યા છે.

માટે તો મડાયો છે એ સ્વયંવર.

મહારથી: કાં ભૂલો છો ભરતદેવનાં વ્રત ?

આર્યત્વના દિગ્વિજય શિવાય

અન્યને કાળે અણુ જેટલું ચે

ભરતદેવના હૈયામાં સ્થાન નથી હમણું.

પહેલો દિગ્વિજય ને પછી સ્વયંવર:

એ ભરતદેવનું વ્રત છે.

સુભટપતિ: સ્વયંવરે એક રાજનીતિ છે:

રાજમહારાજોને રાજનગરે આમન્ત્રી

યુદ્ધકાલે પક્ષ સંબળ કરવાની.

વજ્રધન્વા: અહોહો ! તો તો અવન્તીમન્ત્રીઓ દીર્ઘદ્રષ્ટા.

સુભટપતિ: ભૂલાય છે, વજ્રધન્વા !

એ તો નબળાઇનું નગાડું વગાડયું.

સખળ કરવો એટલે શું ?
નિર્બલને સખલ કરવાના હોય;
સખલને સખલ શા કરવાના ?

વજ્રધન્વા: અમે તો ધનુર્ધરો.
અમને ઉકેલતાં ન આવડે
પ્રસંગોના આવા અટપટા અર્થ.
આનું નામ યુદ્ધમન્ત્ર ને રાજનીતિ ?
કહો તો ગિરિશિખર છેદું,
ઉજ્જયિનીના રાજમહેલના કંગાશ પાડું.
યોધરાજેના એ અંકગણિત નહીં.

સુભટપતિ: તો યોધરાજેના મહિમાને શોભતું
સુણવું છે આર્યકથાનું પેલું મહાગાન
કણ્વાશ્રમના ઋષિકુમારોનું ?

વજ્રધન્વા: ભરતદેવને પ્રિય છે તે ?

ઋત્વિજરાજ: આર્યાવર્તનાં નગરનગરે વિચરી
નગરચોકમાં ઋષિકુમારો ગાય છે તે.

આર ઋષિ- } (આર્યધ્વજ પાછળથી સન્મુખ આવીને)
કુમારો } સુણજો આર્યજનો ! આર્યદેશની મહાકથા.

મહાપ્રજાઓ તણી મનોહારિણી;
ધતિહાસોના યુગની ગુરુવાકર્ષિણી;
પૃથ્વીમહેલની પરમ મોહિની;
પ્રકૃતિ માતની લાડકોડપૌવનભર દુલહન હો !
કોટિ કોટિ નરનાર ! ગાઓ એનાં મહાગાન;
એક મુખે, એક શબ્દે, એક ભાવે, ભારત કુલ !

માન સરોવરની નિર્મલતા,
કાશ્મીરકુંજોની કમનીયતા,
વનલક્ષ્મીનાં દરિલલલિત મોહાગસુન્દરતા;
કાંચનમંગની સુવર્ણલેખા,
મલયગિરિની પરિમલરેખા,
ગૌરીશંકર-ધવલગિરિની અદ્વિતીય ઉન્નતતા;
હારિકાની અમૃતતવગીતા,
મોક્ષપુરીઓની મોક્ષપ્રદતા,
ધર્મપાટનગરી કાશીની જ્ઞાનગૌરવતા,
પાટનગરીઓ તણી પિતામહી હસ્તિનુપુરીના
ભવ્ય ભાગ્યમન્થ હો !

શકપ્રવર્તક સમ્રાટોના
લોકહિતસ્વી નિત્યયશસ્વી મહાતપસ્વી
દિવ્ય જીવનપન્થ હો !
કાટિ કાટિ નરનાર ! ગાઓ એહ યુજ્જ્ઞાન.
ગાઓ એ મહાકથા વિ.

(સિપ્રાને સ્થામે તીરથી આવી એક અર્ધચન્દ્ર બાણ આર્ચધ્વજના
ધ્વજદંડને અથડામ લાંગી નીચે પડે છે.)

ચોધરાજ : (અવન્તી લણી નિહાળીને)
આર્યોનો એ તો વજ્રનો છે ધ્વજદંડ.
આર્યોના ધર્મધ્વજને પાડનાર જન્મ્યા નથી,
જન્મવાના થે નથી ત્રિકાલમાં.
અનાર્યોના એવા ગર્ભ નહીં જન્મે.

ઋત્વિજરાજ : આર્યત્વ એટલે જ સનાતન ધર્મ.
આર્ચધર્મ પડે તો

આભનો થાંભલો પડે,
ધર્મ માત્રનો પાયો પડે.

યોધરાજ: પણ સુભટપતિ ! ભેભે હવે
એ થનગનતા યોધરાજની અવદશા.

સુભટપતિ: પ્રાણ મા હરતા, યોધરાજ !
પ્રાણ તો રણસંગ્રામમાં જ હરાય.

યોધરાજ: ના, પ્રાણ નહીં હરું, સુભટપતિ !
યોધરાજને પ્રાણથી ચે બહાણં
ગૌરવ ને મહિમા હરી લઉં છું.

(ઉન્નયિનીના રાજમાર્ગેથી આર્યધ્વજ ઉપર અર્ધચન્દ્ર મૂકનાર હયસ્વામી સેનાની ઉપર ચક્ર છોડી યોધરાજ તીરછી દૃષ્ટે નિહાળી રહે છે. ચક્ર જઈને હયરશ્મીઓ કાપે છે; હયસ્વામીના હાથમાં કષાયેલા રશ્મીછેડા જ રહે છે; લગામવિહાણો થતાં અથ ચમકે છે, ઝાડ થાય છે; હયસ્વામીને પછાડી ભાગી જાય છે.

એક ધનુર્ધર આર્યસુભટો સમીપ આવે છે.)

ધનુર્ધર: આર્યસેનાનો જય હો !
મહારાજ ! લોકવદન્તી છે કે
અવન્તીકુમારિકાનું હરણ થયું.

સુભટપતિ: આજે ખુરોડિયે જ નિરખ્યાં છે ને
જગતના એ સૌન્દર્યઅવતારને,
વીર રમણીઓના વીરત્વસુગટને ?

બીભે ધનુર્ધર: (પ્રવેશીને)

ભરતદેવનો જય હો !

અવન્તીમાંથી વાર્તા આવી છે કે
ગંગાદ્વારના અધોર દસ્યુઓ
નરમેધમાં હોમવાને કાજ
ચન્દ્રાનન સરોવરના ચન્દ્રમહેલમાંથી
અવન્તીકુમારીને હરી ગયા.

મહારથી: નરમેધમા હોમવાને કાજ ?

ઋત્વિજરાજ: નરમેધની વેદીએ પદ્મણી હોમવાનું
દસ્યુએ મહાપુણ્ય માનું છે.

વજ્રધન્વા: અવરોધવું જોઈએ એ તો આર્યોએ.
ગંગાદ્વારનાં પુણ્યતીર્થે તો
સુભટપતિ ! પુણ્યયજ્ઞો જ હોય.
અવન્તીનાથના હાથ લાંબા ન હોય
તો આર્યોએ અવરોધવો ઘટે એ નરમેધ.

સુભટપતિ: આર્યત્વનો મહિમા આપણને છે,
ભરતદેવને એથી ચે અધિકો છે.
મહારાજને ચિન્તા છે સમસ્ત આર્યદેશની.

(ધનુષ્ય ઉપર જયધ્વજ ફરકાવતો એક દૂત, અને પાછળ સેનાનીઓનો
પરિવાર આવે છે.)

દૂત: સિન્ધુદેશનો હું દૂત છું,
સુભટપતિ જોગીશ્વરે પાઠવ્યો છે.
કહાવ્યું છે સિન્ધુનદનાં ને સિન્ધુદેશનાં
ઉછળતાં જલપૂર શાન્ત થયાં છે,
ઉપર આર્યહોડીઓ તરે છે.

ચોધરાઓ: ભરતદેવનો જય હો !

વજ્રધન્વા દૂતનો ફરફરતો જયધ્વજ જ
ઉચ્ચારે છે જયવાતાં જગતને.
(બીજે ધનુર્ધર પ્રવેશે છે.)

ધનુર્ધર: મહારાજનો જય હો !
સુભટપતિ ! દેવપરવને લીધે
મેં દિવસ સુદ્ધવિરામ છે,
તો મહારાજ ભરતદેવ આમ્રકૃટ સંચર્યા છે.

સુભટપતિ: પણ આવતી કાલે તો
યોધરાજોના રણખેલનો અખાડો છે ને ?

ધનુર્ધર: મહારાજ ભરતદેવે કહાવ્યું છે કે
સુભટપતિ સાચવશે સુભટોનો એ અખાડો.

(બંને પૃથ્વીમાંથી જ પ્રગટતો હોય એમ એક વ્યાધ્રાચ્છરધારી
એકાએક આવે છે.)

યાદ્રાચ્છરધારી: ત્હમારે વાઘ થવું છે કોઈને ?
માણસના હું વાઘ સરળું છું.

મહારથી : શું ? શું કરો છો આપ ?

યાદ્રાચ્છરધારી: માણસના વાઘ.

ઋત્વિજરાજ: એ તે ઉન્નતિ કે અવનતિ ?

યાદ્રાચ્છરધારી એવા બલધારી સ્કન્ધ,
એવી અંગારા શી આંખો,
એવો લોહીતરસ્થો મુખગોખ,
એવા કરાલ દંડ્રખીલા,
એવી પંજ શી પ્રાણહારી આંગળીઓ,
ચાપહિન્ડોલ શા હિન્ડોલા ખાતા

એવા જોમવન્તા પ્રગલ્હિન્ડોલ;
માણસનો એવો વાઘ.
એવા ક્રીધા છે મ્હેં
અવન્તીકુમારના અંગરક્ષકોને.

સુભટપતિ: પુરુષવ્યાઘ્ર ને નરશાર્દૂલ
આર્યેમાં યે છે અલબેલડા:
પણ અમારે તો પુરુષત્વ પહેલું,
ને શાર્દૂલત્વ છે પછી.
આર્યેનાં શરીર સિંહનાં છે,
પણ આત્મા દેવના છે.

(આન્ધ્રો હતો એમ જ એકાએક વ્યાઘ્રામ્બરધારી અલોપ થાય છે.)

વજ્રધન્વા વ્યાઘ્રામ્બર ધાર્યે વાઘ નથી થવાતું.
વીરના વાઘા સજે તે વીર નથી,
વીરત્વ સજે તે વીર.
સુભટો કાલે ઓળખશે વીરને
યોધરાજોના અખાડામાં.

પ્રવેશ ત્રીજો:

અમરકંટકના યોગીરાજ:

(ગૌડવનની વાદળચિંટી મહાન કુંજોમાંથી નર્મદાનું મનોરમ ઝરણું જાણે અમરકંટકના હૃદયમાંથી નિર્જરતું, વહે છે. ત્યાં-ગિરિ વન ને જાણે તીરે એક ગુફા છે. ઉપર વૃક્ષોનાં છત્ર છે, લતાઓનાં તોરણ છે. કૂલમંજરીઓનાં ઝૂમખાં છે. કૂલપલ્લવના તે તોરણ નીચે ગુફાદ્વારમાં અમરકંટકના યોગીરાજ બેઠા છે, ને જાણે તહેમના ચરણારવિન્દમાંથી ફૂટતી હોય તહેલી રેવાની જાણેસેરા ઉછળે છે. કાળાભરૂં અટાપટાવાળાં વાઘ ને વાઘણ યોગીરાજને બે પડખે લાડતાં હોય છે.)

વનઘટાઓમાંથી એક હચરવામાં આવે છે, ને અસ્વેથી ઉતરી અસ્વને પંખાળી યાળડી વનહરિયાળીમાં રમતો છાડી દે છે. ચોખ્ખો રોષતા-નિહાળતા હચરવામાં જાણેસેરા યોગી ગુફાદ્વારે પધારે છે.)

યોગીરાજ: આવ, વત્સરાજ ભરતદેવ !

તહે' સંકલ્પ કીધો ત્યહારથી જ

મહે ભણ્યું હતું કે તું આવીશ.

પધાર, જગતના ચક્રવર્તી !

(આશ્ચર્યનંદથી કાણેક ચક્રિત જેવા ભરતદેવ ક્ષેણ વિચારી યોગીરાજને સાષ્ટાંજ દંડવત્ પ્રણામ કરે છે.)

ભરત: (પૃથ્વી ઉપર પડ્યાં પડ્યાં)

સાંભળ્યું હતું એથી અધિકું દીકું.

હિમના શિખર સમોવડું

મહાર્ અહમ્ યોગીની ભય છે.

(નમીને યોગીરાજ ઉઠારે છે; ને હૃદય સાથે ચાંપે છે.)

હું ચક્રવર્તીં નથી હજી.

યોગીન્દ્ર ! તારો-ઉદ્ધારો-સફળોધો;

જીવન્મર્ગનો અમૃતદીવંડો આપો.

યોગીરાજ: પૌરવસૂર્ય ! જો આ

ઝીણું ઝીણું ઝમઝમતું ઝરણું.

અમરકંટકની આ એકસર નર્મદા છે ?

કે મહાસાગરની બાહુશાખા સમી

બ્રગુજ્જ્વિના આશ્રમ આગળની નર્મદા છે ?

વત્સરાજ ! જન્મ્યો ત્યહારથી જ

તું ભરત ને તું ચક્રવર્તીં.

(ધડીક વાધવાધણ ભણી ને ધડીક યોગીરાજના મુખડે ભરતરેવ નિહાળે છે, તે જોઈને)

ત્હારે કચ્છાં એ આશ્ચર્યો છે ?

છ વર્ષનો બાલક હતો ત્હારે

પાળતો, પંપાળતો, દાંત ગણતો.

બાલયોગીઓનાં એ રમકડાં છે રમવાનાં.

ભરત: છટાંછવાયાં આશ્ચર્યોં તો મ્હેં એ દીઠાં છે:

આ તો આશ્ચર્યોની મહાકુંજ છે.

મુખશીર્ષના સ્વેત જટાઝુંડવાળા

અમરકંટકના યોગીરાજ કદપ્યા હતા.

અંહી તો યૌવનનો તેજબાર નિરખું છું:

મુખપ્રભાથી ચક્રવર્તીનાં રતનો એ ઝંખવાય છે.

યોગીરાજ: (હસતાં હસતાં)

યૌવન આત્માનું છે કે દેહનું ?
 આત્માને જરા ચ્હુટે
 તોનો દેહ ગ્રહેલો જરજરશે;
 આત્માનાં યૌવન જાળવ્યાં
 તોનાં દેહનાં યૌવન દીર્ઘ કાળ જળવાશે.
 સંસારીઓને આશ્ચર્યે ભાસે છે
 અમ યોગીઓનો એ નિત્યવસ્તુઓ છે.
 આવ, વત્સ ! બેશ શિલાપાટે;
 જલ ને ફલાહાર લાવું ગુફામાંથી.

(ભરતદેવ શિલાપાટે વિરાજે છે યોગીરાજ ગુફામાં જઈ કમંડલમાં
 જલ ને તુંબીપત્રમાં ફલ લઈ આવી શિલાછાટે દર્શાસન ઉપર મૂકી સ્થાપના
 સિદ્ધાપજવારે બેસે છે.)

ભરત : (આશ્ચર્યથી)

ચેલો એ નથી ? યોગીન્દ્ર !

યોગીરાજ : હું ચેલો ને હું ગુરુ.

સંસાર તણ એકાન્ત વાસવો,

ને વળી એકના કરવા બે ?

તું આવે તો ગુરુ સ્થાપું.

ત્હારા લલાટપત્રે લખેલું છે,

તું જીવે તો વાંચે, કે

પૃથ્વીનું વા યોગનું અકવર્તીત્વ ત્હારું છે.

તું આવે તો, વત્સ !

ગહનતા નિજ લાંડાર ઉઘાડી નાંખે.

ભરત : યોગીન્દ્ર ! યોગીજનો એકાન્તને કાં વરે છે ?

જગન્નાથે સરજેલા જગતનો તિરસ્કાર-

યોગીરાજ: જગતની ને જગજગનોની હાય
યોગીઓથી સુણી-સહી જતી નથી.

(યોગીરાજની આનન્દમુદ્રા ઉપર થઈને એક વાદળછાયા વહી નય છે.)

ભરત: કોયલ ન દેખાય ને ટહુકો સંભળાયઃ
ફૂલવેલ અણુદીઠી હોય તહો યે ફારમ ફારેઃ
નિર્જન એકાન્તવાસીઓના યે જીવનપરિભલ
જગતભરમાં એમ ઉડી રહે છે.
પુખ્તો કે નરપુષ્પો છૂપાવ્યા છૂપાતા નથી.
વિન્ધ્યાટવિને વીંધી ઉતરવા અભિલાષ છે,
તે પછી સાગરમાઝા યે ઝોળાંગીશ.
આર્યાવર્તની સ્ત્રીમા અસ્ત્રીમ કરવી છે.
જીવનનો એક મન્ત્ર આપશે ?
જપતો જપતો જાઉં.

યોગીરાજ: સજનકાલનું પ્રભુવેણુ છે કે
આર્યાવર્તની ને પૃથ્વીની સ્ત્રીમાઓ
એક થશે, વતસરાજ !
આર્યકુલનો ઇતિહાસ અદ્વિતીય છે,
ને અનુપમ રહેશે કાલના અન્ત સૂધી.
શુ સંન્યાસીને કે શું ગૃહસ્થને,
યોગીને, ચક્રવર્તીને, કે સ્વયં પ્રભુને,
એક જ છે જીવનનો લક્ષ્યઃ લોકકલ્યાણ.
પૃથ્વીનો પગથાર અવિભક્ત છે,
પૃથ્વીવીંટતો મહાસાગરે
એક ને અખંડ છે.

દેશદેશના-પ્રજાપ્રજાના ખાંડ
 પરમાત્માએ પાડેલા નથી;
 એ દિવાલો રાજદારીઓએ રોપેલી છે.
 સૂર્ય ચન્દ્ર વાયુ કે વર્ષા:
 પ્રકૃતિનાં એ મહાસન્તાનો માનતા જ નથી
 મનુષ્યમાંડયા દેશવિભાગ કે પ્રજાખંડો.
 તું જે સંસારનો સૂર્ય છે;
 મનુષ્યજાતિને એક માનજે, એક કરજે:
 સારી અવનીનાં આચારવર્ત બનાવજે.
 આત્માની ભૂખતરસથી પીડાતું-પોકારતું,
 જા, જગત ત્હારી બાટ જૂવે છે.

ભરત: પણ એક જ મહાશબ્દ:
 એક જયોતિ, એક કિરણ,
 અણુજાણ્યા માર્ગનો એક લોભિયો,
 જીવનનો એક જન્મ ચાચું છું, આપણો ?

યોગીરાજ: યોગીજનોએ સંસાર ત્યાગ્યો,
 સંસારની વાતો ઝાઝી ન કરે;
 પણ સંસારકલ્યાણને વિચારે નહીં.
 મહાવનમાં યોગીજન ફરે-વિચરે;
 સમાધિમાં ત્હેનાથી વધુ રહે;
 ભાલે-ઉચ્ચરે ત્હેનાથી ચિન્તન વધુ માંડે,
 ત્હારી જગત્યાત્રામાં એક મન્ત્ર ગોખજે.

ગોત્રસમાસ.

સંગ્રામજયથી જે અધિકો છે
 જયસિદ્ધિનો એ જયમન્ત્ર.

આર્યકુલનો તો એ મહામન્ત્ર છે.
પરગોત્રમાંથી વધૂરનો પધારી
આપણા ગોત્રની માતાઓ થાય છે;
હૈયાનાં અમૃતથી આપણાં સન્તાનોને
ધવરાવે છે, ઉછેરે છે:

અન્ય દેશોના ઉત્તમોત્તમને,
અન્ય પ્રજાઓના પ્રમુખ નરરત્નોને
એમ તહારા ગણી વર્તજે,
કે પછી તહારાંને પોતાનાં ગણી
તે પાળે, પોષે, ને ઉછેરે.

જા, વત્સ ! જા:

પૃથ્વીભરમાં તહારો જય છે.
ત્હેં આજે મહારામાં સંસાર જગાડ્યા.
જા: વનાટવિ ને ભવાટવિના માર્ગો
બૂલબૂલામણા છે, બૂલો પડતો મા.

જગતની બૂલબૂલામણીમાં
રખે ! આપુ ! બૂલો પડતો :
જજે, શર શો, જીવનપન્થે
સીધો, ઇતિહાસને ધડતો.

નદીનું આ વહે ઝરણું,
કિરણ ઉતરે પ્રભાવરણું:
સજન ! એ ભાગ્યનું ભરણું:
અમૃતનો આધ જો ! ચડતો.

જગત સુણ ! જો ! પુકારે છે,
' શું આવે કો ? ઉતારે છે ? '

કરજ એ આર્ય ! ત્હારે છે,
 યુગેયુગને ઉરે ઉડતો
 વરસ એ મેહુલે ત્હારે,
 બીજવ જગને સુધાધારે:
 જૂવે તુજ વાટ ભવઆરે
 ભૂખ્યાં તરસ્યાંના આત્મન તો.

નૌ: કૃષ્વન્તો વિશ્વમાર્યમ્.

ભરત: (ગદગદ કંઠે પાછા ફરતાં)

આદેશ ! ગુરુદેવ ! આદેશ !
 જાઉં છું, જગતમાં પાછો જાઉં છું.
 આજે જાણે સ્વર્ગમાં મ્હેં ડોકિયું કીધું.

(હસ્તાંજલિ કરી રહી ભરતદેવ પાછે પગલે જાય છે.)

યોગીરાજ: તું યોગાશ્રમમાં આવ્યો હોત,
 મહાયોગીઓની વિરલ જમાતનો
 તો તું ગુરુ થાત.
 યોગમાર્ગ ખૂવે છે,
 સંસાર તે પામજો!
 આર્યાવર્તના કેટલાક રાજકુમારો
 જગતમાં જગતગુરુ થઈ નીવડશે,
 યોગીજનોમાં અનાદિની એ યોગીવાણી છે.

(ભરતદેવ આધે જાય છે, એટલે ગૌડવન ગભવતા મેધનાદ સમ્યા
 ઉચ્ચ મહાશબ્દે)

તવ વર્ત્તનિ વર્તતાં શિવમ્,
 પુનરસ્તુ ત્વરિતં સમાગમઃ
 અયિ સાધય સાધયેષ્વિતમ્,
 સ્મરણીયાઃ સમયે વયં વયઃ

પ્રવેશ ગ્રંથો:

યોધરાજેનો રંઝઅખાડો:

(જીવંતિનીના સીમાન્તે સોનેરી વાદળીઓના સમૂહ સમા વિશાળા ને હેમવર્ણી તાડવનની એક વિસ્તૃત કુંજને ધ્વજ પતાકા ને ધનુષ્યબાણનાં તોરણોથી શણગારી છે; વચ્ચે યોધરાજેનો રંઝઅખાડો છે. આર્યકુલના ને અવન્તી દેશના નીડર ને અલખેલા સહસ્રાવધિ યોધરાજે, એક દક્ષિણ દિશા ખાલી મૂકી ત્રિદિશામાં વનમાલામાં ઉભરાતા બેઠેલા છે. રંઝઅખાડાના કિનારા ઉપર કાંઈ વીરાસને, કાંઈ ધનુષ્યાસને, કાંઈ શરાસને એમ મચરમચ્છો સમા સુભટનાથો વિરાજેલા છે. મધ્યમાં આર્યકુલના ને અવન્તી-દેશના રણધ્વજ, મદિરશિખરે ઉડતા ધર્મધ્વજ શા, ઉન્નત સહરતા રાપેલા છે. બન્ને ધ્વજસ્થંભની વચ્ચે, બાધા બરછીઓના સમૂહ સમોવડા, આર્યસેનાસ્વામી સુભટપતિ ઉભેલા છે.)

આર્ય સેનાનીઓ: આર્ય કુલનો જય હો !

(મોખરે અવન્તીકુમાર એમ અવન્તીનો સુભટસઘ પધારે છે. પાછળ પાછળ બ્યાદ્રાગ્બરધારી આવે છે.)

અવન્તીના યોધરાજે } : અવન્તીનાથનો જય હો !

(એક અવન્તીનો ને એક આર્યકુલનો એમ બે ઉદ્ગાતાઓ ઉદ્ગોષન લહે છે.)

ઉદ્ગાતાઓ: જયતુ ! અયિ ! જયતુ ! જગજોષ ! ત્હારા.

કાટિ બડ વીરના શૌર્ય શું શૌર્ય હો !

કાટિ ગજસિંહના ભોમ શું ભોમ હો !

ક્રોધિ નરનારની ભક્તિ શી શક્તિ હો !
 ક્રોધિ રવિચન્દ્રની કાન્તિ શી કીર્તિ હો !
 હસ્તે બલપુર હો !
 પાવલે અભય હો !
 નેત્રે સુરઅગ્નિ હો !
 ભાલે જયજ્યોત હો !
 જયતુ ! અયિ ! જયતુ ! જગન્નેષ ! ત્હારા.

(ધનુષ્યટંકાર કરીને)

વીરત્વના દૂધના દૂધમલ યોધરાજે !
 જાણો છો તે ફરીથી સાંભળો.
 પાંચ શરતો આજે ખેલાશે.
 ત્રણજીત્યું દળ રંગઅખાડો જીતશે.
 અખાડામાં ઉતરે ત્હમના યોધધર્મ,
 તીરે ખેડેલાના પ્રક્ષકધર્મ,
 આર્યસેનાના ધર્મભૂતિ ઋત્વિજરાજ
 રંગઅખાડાના મહાઆચાર્ય છે.
 ગદાપરીક્ષાથી સમારંભ મંડાશે,

(જે આર્યધોધ ને જે અવન્તીધોધ, સરોવરમાં તરતા નાવડા સા
 ઉલ્લાસભરે લહરતા, રંગઅખાડામાં ઉતરે છે. વજ્રધન્વા આર્યધોધ ને
 વ્યાધીગ્નરધારી અવન્તીધોધને બિરદાવે છે.)

મુલાટપતિ: શામળા શિલાદંડ શાં ઉભેલાં
 આમલીનાં થડ છે પેલાં ચાર:
 એક ગદાપ્રહારે લાગવાનાં છે.
 યોધરાજના બાહુબલના વજ્રપાત પારખશે તે.

(ગદાટગની પદવન્દના કરી આર્ય યોધમલ્લ એક મહાગદા ઉપાડી, વાયુખંડમાં પટા ફેરવી, દંઢ પગલે જઈ એક યડરથંબને મારે છે, ને પાડે છે.)

પ્રેક્ષકૃત્વન્દ: શાહ્યાશ.

(અવન્તીયોધ ગદા લઈને દોડે છે, જઈને થડને મારે છે. થડ ડોલતું થે નથી.)

અવન્તીના સેનાનીઓ } : (મરકરીમા હસતાં હસતાં) શાહ્યાશ

(બીજે આર્યયોધ યોધરાજેને વન્દના વન્દી મહાગદા ફેરવતો થડ-માલાએ જાય છે, ને દંઢ પ્રહારે થડને પાડી ત્રણ કટકા કરે છે.)

પ્રેક્ષકૃત્વન્દ: શાહ્યાશ, યોધરાજ !

(અવન્તીના બીજે યોધમલ્લ ઋત્વિજરાજને વન્દન વન્દી, મહાગદા પારખી, ઉપાડી, સુસ્થિર ડગલે જઈ, એકલકીલા થડદંડને વજ્રપ્રહારે ચૂર્ણ કરે છે.)

સર્વ પ્રેક્ષકગણ: ધન્ય હો ! એ સુગટનાથની મન્દારમાલા.

ઉદ્ગાતા: અવન્તીનાથનો જય હો !

(વ્યાધિચર્મધારી નિજ વ્યાધિગ્બરને સંકારે છે.)

ચાર તાઠથંભે ઊંઘ્યાં નાગિયેર છે,
ચક્ર છોડી યોધરાજે છેદવાનાં છે.

(બે આર્યયોધ ને બે અવન્તીયોધ રંગઅખાડામાં ઉતરે છે. આર્ય-યોધ નેમ લઈ ચક્ર છોડે છે, થડને અથડાઈ પડે છે. પ્રેક્ષકૃત્વન્દ હસે છે.)

(અવન્તીયોધ તીરહી દષ્ટે તાડમાલા નિરખી રહી ચક્ર છોડે છે, ને થડને છેડે છે. પ્રેક્ષકમેદની અવાજ રહે છે.

બીજા આર્યયોધ સુભટપતિના આશીર્વાદ લઈ દક્ષતાથી લક્ષ્ય સાંધી ચક્ર છોડે છે; નાજિયેરને મધ્યમાથી છેદી ઉપરની અર્ધ યોધરી ઉડાડે છે. નીચેનું અર્ધ કળ તાડથડની બેસણીએ જ બેસી રહે છે.)

સકલ
પ્રેક્ષકગણ } : ધન્ય હો ! યોધરાજ ! ધન્ય હો !

(બીજા વિશાલાક્ષ અવન્તીયોધ આગમાં મીટો બરતો નેમ લે છે, ને નેમ લેતાં લેતાં થગ લપસ્યે અંગુલિ ઉપરથી ચક્ર પડી જાય છે.)

ઉદગાતાઓ: આર્યકુલનો જય હો !

હવે સાંગપરીક્ષા મંડાશે,

લીમડાના થડમાં મારો, યોધરાજે !

ને વીંધો સકલ સ્કન્ધબલથી.

(યોધચતુષ્ઠય રંજઅખાડામાં ઉતરે છે. એક આર્યયોધ શિલાભારે લોહસાંગ ઉપાડે છે, ઉપાડતા સાંગભાર નીચે ચાપ શી દેહ નમી જાય છે. સાંગ ઉપડતી નથી, પ્રેક્ષકમેદની હસે છે. અવન્તીયોધ આવી આર્યયોધને જોડાવે છે, ને એ જ સાંગ ઉપાડવા મથે છે, પણ ઉપાડી ઉપડતી નથી.

આર્ય યોધરાજ મહારથી, સુભટપતિને વન્દન વન્દી, જો જ લોહસાંગ સ્કન્ધજંત્રી ઉપાડી જઇને નીંબવૃક્ષના થડને મારી આરખાર વીંધે છે)

પ્રેક્ષકવૃન્દ: ધન્ય હો ! સુભટરાજને ધન્ય હો !

અં. ૨, પ્ર. ૪, પા. ૯૬

(બીજે અવન્તીધારાજ સાંઝ ઉપાડી વક્ષયડે જઈ સાંઝ ફેંકે છે, પણ સાંઝ દારાજના યડભાગમાં જ ભોઠાઈ થયે છે.)

ફગાતા: આર્યકુલનો જય હો !

(આર્ય સેનાનીઓ ઉત્સાહમાં ડોલે છે, અવન્તીના ધોધરાજેને આંખપની છયા ચ્હડે છે.)

હવે રથ પરીક્ષા થશે.
પાણીપન્થા, પવનવેળી,
વીજળીધાવન્ત, મનઉડન્તા,
અશ્વરાજે અવનીને ઓળખાવો.
ચોક્ક પગનું ચોધડિયું છે પ્રત્યેકને

(એક આર્ય રથી રાતા અશ્વરાજેના મહારથને ખેડે છે. અશ્વરાજે અશ્વર ઉડતા રા વિચરે છે; રથવજ તે જાણે અન્તરિક્ષચીરતી મહા કટાર શો સોહાય છે. લોકસંઘ કુતૂહલભોયને નિરખે છે.)

પછી અવન્તીનો રથો અટાપટા અશ્વરાજેને રથે રંઝઅખાડો ખેડે છે. તે પણ પછી અશ્વરાજે ગ્રાહ્યા રહેતા નથી.

ખીલે આર્યરથી દુધન્દવરાવેલા સ્વેત અશ્વરાજનેડેલો રથ ખેડે છે. અશ્વરાજેનાં ડોક લંક પદ પગલી જલ્લનૌઘના અવયવો સમા ડોલે છે, ને તેજ પાણીના પૂર શો ભીછખે છે.)

સભામંડપ: શા થોડા ને શો રથી !
ધન્ય હો ! ધન્ય હો !

(અવન્તીકુમાર ઉઠી કવચટોપ ઉતારે છે. મહામલ્લની આંખે એક મીઠમાં રંઝઅખાડાને માખી-લારી પી જાય છે.)

અવન્તીકુમાર: સૂત ! માફતરથ લાવો મ્હારો,

પર્ણવર્ણી અલકાના અશ્વરાજ્ઞે વાળો:

મધ્ય દેશના રણધ્વજથી સોહામણો.

(પર્ણવર્ણી અલકાના અશ્વરાજ્ઞેડયો અવન્તીકુમારનો વ્યાધિચર્મ મઢેલો માફતરથ યનગનતે અશ્વે આવે છે. સુભટપતિની સમીપે જઈ અવન્તીકુમાર કરસંપુટ સંમેલે છે, ઋત્વિજરાજને વન્દન વન્દે છે. પછી સમસ્ત સભાસંઘને નમન નમી, અશ્વરાજ્ઞેને હેતને હાથે પાંપાળી, રેનદોરી લઈ, રથે મ્હડે છે. યનગનતા ઘોડાઓ રથને યનગનાવે છે, ચાર પળમાં એ અશ્વરાજ્ઞે પવનવેગે ઉડે છે; ધરતીને જાણે રથચક્ર અડતા જ નથી! રણનટડી રો! રથ કૂદડી ફરે છે. ને શીખમુગટ રો! અવન્તીકુમાર માથે સોઢે છે.)

આર્યસેનાનીઓ: ધન્ય હો ! અવન્તીકુમારને ધન્ય હો !

સભાસંઘ: અવન્તીકુમારને ધન્ય હો ! (પડધો ઝીલે છે.)

(અશ્વશિરની ન્હાની કિરીટપતાકાઓ જાણે પતાકાપ્રીઘ શી બાસે છે; અશ્વપીઠની કલગીઓ જાણે કલગીમાલા શી ડોલવી રહે છે; અવન્તીકુમારનો મુગટ અન્તરિક્ષે કાંચનચક્ર રથે છે.

શુદ્ધર્ત વીર્યે રથ ચંભાવી, સર્વવિજયી વિજેતા શા રંજઅખાડાને નિરખતા અવન્તીકુમાર રથેથી ઉતરે છે. રથરશ્મિઓ સૂતને સોંપી, અશ્વરાજ્ઞેને ધન્યવાદે થાબડી, રંજઅખાડાને ને સુભટનાયકોને નમી, ટાપકવથ પહેરી લે છે. સાગરની લહરી મોળાં મોળાં ઉપર ઉછળતી-ઝીલાતી ક્ષિતિજ-પાર જાય તેમ અવન્તીકુમાર માટેની જયધોષણાની લહરી ક્ષિતિજપાર ઉડતી ઉન્નયિનીમાં જઈ ઝીલાય છે.)

અં. ૨, પ્ર. ૪, પા. ૯૮

ઉદ્દગાતાઓ: અવન્તીકુમારનો જય હો !

બ્યાધામ્બરધારી: અવન્તીના અશ્વે! તો જાણે વીજળીજાયા.

મહારથી: ખરું જરૂરના છે એ વીજળેગી અશ્વરાજને;
જયસ્વામીઓથી ભાગી જવાને કાળે.

(આમ્રામ્બરધારી 'ત્રિકુટિનુ' કાપચાપ ચઢાવી નિહાળી રહે છે.)

ઉદ્દગાતા બે પરીક્ષાઓ આર્યવંશ જીત્યો,
બે પરીક્ષાઓ અવન્તીદેશ જીત્યો.
એક મહારથના બે અશ્વદેવ સમા
સરખા છે ઉભય યોધસંઘ.
હવે મેદલી પરીક્ષા છે આજની
લક્ષ્યવંધી શબ્દપ્રાણીની.
પેલા લતામંડપની લતામૂલો મંડી
માટીની ચકલી ચીં ચીં કરતી ઉડશે:
એને હયામાં વીંધવી ને પાડવી.
અવન્તીકુમાર લતામંડપના ન્યાયરાજવી છે.

(અવન્તીકુમાર દક્ષિણાદા લતામંડપ સમીપે સિધાવે છે. સિંહ સરિ-
ખડા યોધરાજે અખાડામાં ઉતરે છે આર્યવંધ સુભટપતિની ચરણવન્દના
કરે છે, ચાપને પલ્લછ ચઢાવે છે, બાણ સાધે છે. લતામંડપમાંથી ચકલીને
ચીચીકાર સુણી બાણ છોડે છે. અવન્તીકુમાર લતામંડપમાં જઈ એક પીંજુ
ખરેલી ચકલી ને પીંજું લાવી દાખવે છે, સમાજન મૂક રહે છે.

બ્યાધામ્બરધારીને અવન્તીયોધ વન્દે છે, બ્યાધામ્બરધારી એ યોધરાજને
ખિરદાવે છે. બાણ થોજી, ચીચીકાર થયે, શર છોડે છે. લતામંડપની લતા-

ડળીને છેદી સર ભાગીને લતામંડપની બહાર પડે છે. ભલય સેનાઓ હસે છે.

ખીને આર્યથોધ આર્યધ્વજની નિકટ જઈ ધૂલિ શિરે ચઢાવે છે, એ ધૂલિથી હાથ પાવન કરે છે. ધનુષ્યટંકાર ગળવી, પલ્લુ ચઢાવી, મહાશર સાંધે છે. સઘળું સમસમાકાર શાન્ત થાય છે લતામંડપ મંહીથી ચીં ચીં શબ્દ સાંભળી ક્ષણેક લક્ષ્ય ધારી બાણ છોડે છે. નામ સરિખડુ સુસવાટા મારતું બાણ લતામંડપમાં પ્રવેશે છે. અવન્તીકુમાર લતામંડપમાં જઈ શરવીંધી ક્ષણભટકતી શી ચકલી લાવી ભિત્તુક પ્રેક્ષકટન્દ્રને દાખવે છે.)

અવન્તીકુમાર: ધન્ય હો ! એ સુભટરાજને ધન્ય હો !
રસિક જેમ રસિકાને દગખાણે વીંધે
તેમ ચકલીનું હૈયું જ વીંધ્યું છે.
યશવર્તિની અવન્તીનો યોધરાજ હશે એ ?

આર્યસંઘ: આર્યકુલનો જય હો !

(અવન્તીના યોધરાજે ઝખવાય છે.)

અવન્તીકુમાર: મહાજગતની દિશાદિશાઓમાં
આર્યકુલની અનન્તવાહિની કીર્તિ
આપોત્કટોના શરચાપની જ પાંખે
ઉડે છે કે શું ?

સુભટપતિ: વીરત્વનાં મહાકાવ્યોમાં એ
આર્યોનાં યશોગાન જ છે:
પણ આર્યકુલના અક્ષય કીર્તિલેખ તો
આર્યત્વમન્ત્રોની વેદસંહિતાઓ છે.

અં. ૨, પ્ર. ૪, પા. ૧૦૦

ભરતદેવ દેહના રાજવી નથી,
આર્યકુલના ઉરના રાજવી છે;
દેશદેશના દિલના રાજવી છે.

(ખીન્ને અવન્તીયાધ આવી બાણને પલ્લછ ચ્હડાવતાં એક ચાપ ભાગે છે. ખીન્નું ચાપ ચ્હડાવી, ગી-ચી કાર રાખનાયે, બાણ છોડે છે. લતા-મંડપની લતાગ્યામાં બાણ અદશ્ય થાય છે. લતામંડપમાં જઈ ક્ષણિક પછી બાણલટકતી પાયવીધી ચકલી લાવી લોકસંધને દાખવે છે.)

અવન્તીકુમાર: પાય વી ધ્યો છે, હૈયું નહીં;

આંખ ને કાન વચ્ચેનો
એ તસૂને ફેર પડ્યો.

સુભટપતિ: એટલો તો પવનલહરી ચે પાડે;
શરને એટલું તો ગિજાવે.
અવન્તીયોધની નેમ સાચી હતી.

(ચોગમથી ઉતરતા પૂર જેવા યોધરાજે રંગઅખાડામાં ઉભરાય છે. વિજેતા યોધરાજેને માથે ઋત્વિજરાજ મન્દારમાલાઓ ધરાવે છે.

સુભટપતિ ને અવન્તીકુમાર જતી વેળા પરસ્પરને વીરવન્દના કરે છે.)

અવન્તીકુમાર: પરસ્પરના ગુણ પારખ્યા આપણે.
આર્યો આવા મહાશય હોય,
અનુભવથી તો આજે જ જાણ્યું એ.
સુભટપતિ: સજ્જનોનો સમાગમ એટલે જ

પરસ્પરના ગુણોની પારખ ને લેવદેવ.

આપ પણ આયંગોત્રી જ છો.

ઋત્વિજશઃ અવન્તીના યોધરાજે ચે

હાર્યા જીત્યા જેવા છે.

અવન્તીનાથને અમ વીરવન્દન કહેજો:

કહેજો મધ્યદેશમાં ચે નરપુંગવો છે.

મુલટપતિ: ઓલો, સહુ યોધરાજે !

ધર્મયુદ્ધને! જય !

સકલ સેનાનીઓ: ધર્મયુદ્ધનો જય !

(સેનાનીઓ ને લોકસંઘના જયનાદથી તાડવનના મહાપત્રો ડોલો
હો છે. વેરાતા સુભટો ઉપર અને સ્થિતપ્રજ્ઞ લહરતા આર્યકુલના ને
અવન્તીદેશના રાજધ્વજો ઉપર પૂર્ણિમાનો ચન્દ્રદેવ ફિરજો વરસાવતો
હો છે.)

પ્રવેશ પાંચમો:

મંગાદાર

(મંગાદારની એક અન્ધારગુફાને વિશાલ દ્વારે જે અન્ધારમૂર્તિ પ્રચંડ દસ્યુઓ દ્વારપાલ ઉભા છે. ગુફાના ગિરિદોળાવ ઉપર વનકુળમાં મેધાડગ્ગર શા સઘન ઘટાધેરાવે ને કાલભૂતી લટકતી જટા શી વડવાઈએ શોભતો વડલો છે. ને વડલાછાયે બીષણમન્યા વડડાળખીથી પંખો ખાતી એક ડાળને અટેલી ઉભા છે ગુફા ફરતી પાણીનાં ભૂલભૂલામણીની કુદરતચાંચી જળ પથરાયેલી છે, ને મહા લાખા ઘાસ ન ઉગ્યા નેતરભૂય ઉગ્યા છે. મેઘલી અમાસની અન્ધારી રાતની કાલિમા સર્ત્ર આચ્છાદાયેલી છે. સર્વે મૂક છે. પાછળ આથિ મહાસાગર લહરતો દેખાય છે.

વડડાળખીએ પંખો ખાતા બીષણમન્યા કુજદોળાવેથી ઉતરી ગુફા-દ્વારમાં જાય છે. ઉપર કુળમાં એકાએક દીપમાલા પ્રગટે છે, ને વડની ડાળાડાળીમાંથી દેવાગના ઉતરે છે: નીચે પલ્લવપયારીમાં પોટેલી વસુન્ધરાને કમલપત્રથી પંખો નાખી ગીત ગાતા ગાતા ઉડાડ છે.)

દેવાંગનાઓ: (આશ્વાસનનું ગીત ગાય છે.)

પેલા આભઝરંબે અભંગ

સજની ' સ્વર્ગનાં વાગે મૃદંગ.

ધીરાં હો ! ધીરાં, હૈયાં શાં, વાગે,

જગમાં પડે પડછન્દ:

ધિનિકિટ ધિનિકિટ મધુરાં શાં ગાજે

આયુષ્યના આનન્દ:

પેલા આભઝરમે અભંગ
સજની ! સ્વર્ગનાં વાગે મૃદંગ.

(સૂતેલી વસુન્ધરા, થાક્યા જેવી એક દેવાંગનાને અઢેલી બેસે છે.)

ઉર-ઉરને આમન્ત્રણ આવે,
ચાલ સખિ ! દેવદારઃ
પ્રેમનો પારાવાર ડોલે ત્યાં,
પૃથ્વીમાં સ્વર્ગ ઉતારઃ
પેલા આભઝરમે અભંગ
સજની ! સ્વર્ગનાં વાગે મૃદંગ.

(એક દેવાંગનાનો ખભો ટેકવી લથડતી શી વસુન્ધરા ઉભી થાય છે.
હતામંડપેથી દિશદિશમાં લટકતી પ્રકુલ્લેલી નવરંજ વેલીઓ શી દેવાંગ-
નાઓ ફરતો ઘેર રમે છે.)

વસુન્ધરા: (પ્રાકૃતિક વીરત્વનો પ્રયત્ન કરતી)
કચ્છાં છે મહારા બાણુચાપ !

(હાંફતી હાંફતી)

લાવો, દેવાંગનાઓ ! મહુને આપો એ,
દિશાઓ ! મહુને દાખવો એ.

(થાક્યા થાકી ગયે ઉભરો ઉતરતાં)

અવન્તી ! કચ્છાં એ મહારી અવન્તી !

લક્ષ્મીમહારી ને સરસ્વતીશણ્ણગારી.

ને કચ્છાં આ અન્ધકારની ગુફાઓ ?

કચ્છાં એ પૂર્ણિમા ? કચ્છાં આ અમાસ ?

ત્યાં મહારા જીવનનો દિવસ હતો,

અહીં મહારા જીવનની રજની છે.

કચ્છાં એ શિખ્રાના સ્ફટિક ઘાટ ?
 કચ્છાં એ મહાકાલેશ્વરની સાયંઆરતી ?
 કચ્છાં એ ગન્ધવતીની જલક્રીડા ?
 કચ્છાં એ મણિમંડિત પુષ્પપરિમલિત
 સૌન્દર્યયાવનને કુંકુમપગલે સુહાતી
 હવેલીઓ ને રાજપ્રાસાદોની હર્મ્યસ્થલિઓ ?
 કચ્છાં એ પુણ્ય ને કલ્યાણના કયારા,
 ને કચ્છાં આ અઘોર એકાન્ત ?

એક દેવાંગના: આકાશની ગુફાઓ યે એવી છે.

બીજી દેવાંગના: વિમાન તંડાવ્યું છે, આજ આવશે.
 પૃથ્વી નક્ષત્રી થઈ હશે,
 રાજકુમારીને દસ્યુપાશમાંથી કેા નહીં છોડાવે,
 તો અમે ઉપાડી જઈશું આજ
 સોહામણા સ્વર્ગને આંગણે
 અમારી દેવપાંખો ઉપર.

ત્રીજી દેવાંગના: ચન્દ્રાનન સરોવરના ચન્દ્રમહેલ કરતાં
 મહાવન કચ્છાં એછાં અઘોર છે ?

વસુન્ધરા: એ જ ભૂલ ખાધી, દેવકુમારિકે !
 મહારાં ચાપખાણુ ઉતારી
 મહાવનના એકાન્તે અડવી સંભરી.
 ને ત્રિલોકના પરમ સુભટદેવને યે
 મહાવનમાંથી જતો જવા દીધો.
 ભરતદેવ ! તહુગારી અપરાધણુ છું.

અવન્તીકુમારીની સરંવરકુંજોમાં
 કોઈ એ મૃગયા કેમ ખેલે ?
 એ અતિલાવથી તહમને અપમાન્યા,
 સ્નેહને અવગણી જવા એ દીધા.
 પ્રેમપાશે રોક્યા હોત,
 કીકીમાં પૂરી રાખ્યા હોત,
 ચન્દ્રમહેલમાં કેદી કીધા હોત,
 તો દિશાઓ ગાળે છે જેની હાકલથી,
 સહ્યાં જતાં નથી જેનાં યશોગાન
 ઇષ્યાળુ અવનિપતિઓથી,
 તે રાજમુગટ વીરવીરેન્દ્ર
 મહારી ઢાલ થઈ ઉભત.
 હસ્યુઓ એટલા પ્રારબ્ધી:
 મહારાં એટલાં પ્રારબ્ધ ઓછાં.
 ગંગાદ્વારનાં તીર્થ કરવાં એ
 આમ સરજ્યાં હશે મહારે.

(સહિવશને રક્ષે લટકી ટહેલે છે. નીચે ગુફા કરતાં અન્ધારપછડા
 ઓઢી કેટલાક માણસો આવી પત્થરશિલાઓ સા અડોલ ને અબ્યય સ્થપાઇ
 બેસે છે.)

આલમાંથી તારાઓ વીણી વીણી
 મહારે ઓઢણીમાં ગૂંથવા હતા;
 ભરતદેવ ! તહારો સ્નેહ પામવો
 એટલો અધરો ને અણમૂલો છે.

એક દેવાંગના: ચન્દ્રમા આધે ઉડે છે,

પણ આંખમાં આવી વસે છે.

વસુન્ધરા ! ઉપનિષદોને બૂલી કે શું ?

આધેમાં આધે, પણ પાસેમાં પાસે.

વસુન્ધરા: એ તો પરમેશ્વર,

નહીં કે પ્રીતમદેવ.

ત્રીજી દેવાંગના: તારા પ્રીતમને પરમેશ્વર માન,

એટલે ઋચા સારી પડશે.

સૂર્યના ગંગાવેગી પ્રકાશ શો

અધધડીમા આકાશો ઓળંગી આવશે.

ભરતદેવને તું ઓળખે છે.

વસુન્ધરા: હું મ્હને ઓળખું છું;

હું ત્હમને સહુને ઓળખું છું,

ભરતદેવને એથી અધિકા ઓળખું છું.

જાણ થશે કે આવી ઉભશે અંડી.

આર્યદેશે ઉગેલા સૂર્યનારાયણને

કોણ ન ઓળખે ?

યુગયુગના યુગધર્મ શીખવનારને

કોણ ન પિછાને ?

ગગનની ઝાલરે ઝાલરે

આલેખેલા છે એના તો નામાક્ષરો:

આંખ ઉઘાડે તે વાંચે.

મ્હારા ઉરચિંહાસને વિરાજતો પ્રભુ,

મહારા કીકીમંડળે નાચતો નટવર,
એને યે હું ન ઓળખું ?

ભીષણમન્યા: (ગુફાદ્વારમાથી બહાર આવીને)

મહાગુફા સજ્જ છે
પદ્મણીના નરમેધને કાળે.
વડલે વાંદરાં ઉભરાય એમ
ઉભરાશે હવે અંહી દસ્યુપરિવાર.
પદ્મણીને તેડી લાવું ગુફામન્દિરે.

(ભીષણમન્યા કુંજચ્છેદાવે ચ્છેડે છે. ભીષણમન્યાને આવતી નિરખી
દેવાંગનાઓ વડલામાં અણોપ થાય છે, ને પાછળ અધકાર મૂકી દૈવી દીપ-
માલા હોલવાઈ જાય છે.)

લાંબા વાંસસ્થંભને આધારે જલભૂલભૂલા મણીનાં ઓહલ ફરતો-ઓળંગતો
દસ્યુસંઘ દિશદિશમાથી આવી ગુફાદ્વારે ઉભરાય છે, વનનાચ માંડે છે.)

એકદસ્યુ: અહ્યો ! દાદો આંચો છે.

બીજો દસ્યુ: દાદો તો દુઃખ ટાળશે.

દસ્યુસંઘ: હો સોમદેવ ! આયમી મા જમ્મથ,
કે ભરતી ડોલે બહી રે:
હો સોમ ! ત્હને પોપચેથી પીશ.
કે ભરતી ડોલે બહી રે-

હો સોમ ! ત્હારાં કિરણોનાં બાણ,
કે ભરતી ડોલે બહી રે,
હો સોમ ! એ તો વીધે પંચ પ્રાણ,
કે ભરતી ડોલે બહી રે.

અં. ૨, પ્ર, ૫, પા. ૧૦૮

(એક ભવ્યમૂર્તિ દાદો ને એ દાદાનો સામરીત બે ગુફામાં જાય છે;
દસ્યુકુલ તહેમનં પાયે લાગે છે.)

લીલણુમન્યા: જગતની ઓ પદ્મણી !

એ ઘડીનાં ઘડિયાળાં વાગે છે
કે જ્યહારે જીવ ને કાયા જૂઠાં પડે છે.
ગંગાદ્વારનો ઉદ્ધાર આધો નથી.

વસુન્ધરા: એકનાં મૃત્યુથી અનેક ઉગરતાં હોય
તો એકે મરવું જ જોઈએ.
એક આયાના બલિદાનથી
દસ્યુકુલ ઉદ્ધરશે આજ.
આર્યત્વને એથી આધકું બહાલું શું ?
ચાલો, હું સજ્જ છું યજ્ઞમાં હોમાવા.
હુતાશ તો પ્રેમજ્વળ છે ને ?

લીલણુમન્યા: મહાગુફા એ સજ્જ છે
પદ્મણીના નરમેધને કાળ.

(બન્ને ઉતરવા માડે છે. ઉપર પણ શિલાઓ જેવા ફટરથ અન્ધાર-
પછડો ઝોટેલા માણસો આવી કામકામ સ્થપાયા છે, નીચે ગુફાદ્વારે દસ્યુ-
ઓનો વનનાચ ચાલતો જ હોય છે.)

દસ્યુસંઘ: હો સોમ ! ત્હારી ચન્દનીને તીર,
કે ભરતી ડોલે બલી રે;
હો સોમ ! હું તો પ્રેમનો અમીર,
કે ભરતી ડોલે બલી રે.

હો સોમ ! તારા મણિથી જડાવ,
કે ભરતી ડોલે ભલી રે;
હો સોમ ! મ્હારી મહારાણી લાવ:
કે ભરતી ડોલે ભલી રે.

(હારે હારે ચાલતી પૂર્ણિમા ને અમાસ સમોવડી વસુન્ધરા ને બીષણમન્યા નીચે ગુફાઓમાં આવે છે.)

અચોરનાથ: જળદેવના ઘોડાઓ ! નિરખો
નરમેધના મહોત્સવની મહારાણી.

(વનનાથ અટકે છે. દસ્યુસંઘ વસુન્ધરાના જળહળતા વર્ચસૂદર્શને દર્શનમુગ્ધ થાય છે : કોઈક દંડવત પ્રણામ કરે છે.

ત્યાં ગુફાધુમ્મટની એક મહાશિલા એક દસ્યુમાથે ઉપરથી પડે છે.)

બીષણમન્યા: દેવી કોખ્યાં છે, મ્હારા વડ્ડો!
પદ્મણીના નરમેધે ધરપાશે !

(ગુફા ઉપરથી ખીજ મહાશિલા પડે છે. દિવાલો કચે છે, સારી થે ગુફા ધૂળે છે.)

ગુફામાંથી
બીષણ } : મ્હારે નરમેધ નથી જોઈતો.
(ગુફાનો ધુમ્મટ પડે છે.)

અચોરનાથ: તો પદ્મણી નહીં રહડાવિયે, મા !

(દાદાનો સાંભરીત ધૂણતો ધૂણતો ગુફામાંથી આવે છે, પાછળ વિશ્વા-
લાક્ષ દાદો પધારે છે.)

દાદો: ભૂલી ગયા ? પૂર મ્હડી
 પૂત્રોને તાણી ગયાં તે ?
 ભૂલી ગયા ? પુત્રીઓને
 મધ્ધરો પી ગયા તે ?
 ભૂલી ગયા ? સાગરભરતીમાં
 સંઘ ખેંચાઈ ગયા તે ?

(ધીરે ધીરે આખી થે શુદ્ધ પડે છે, જપરનો વડલો લચી નમી નય છે.)

અધોરનાથ: મ્હારી પુત્રી ગઈ.
 લીલજીમન્થા: મ્હારો પુત્ર ગયો
 દાદો: જૂવો! શુદ્ધ જમીનદોસ્ત થઈ.
 શિલાઓ માત્ર પાછળ રહી.
 શિલાઓ! ફાટો. ને માણુમ થાવ—

(શિલાઓ ફાટી મંહીથી આર્થચોધરાન્તે નીકળે છે.)

લીલજીમન્થા: આ નવો દાદો. તો મહાબળદુગારો :
 જાણે દેવનો દીકરો.

દાદો: અધોરનાથ ! ભરતી નહીં ઉભરાય,
 પૂર નહીં છલકાય કાંઠા ખડાર,
 મધ્ધર નહીં મારે આજ પછી.

લીલજીમન્થા: અમારું એ જ વિનવવું છે;
 અમારાં બાલકોનો ઉદ્ધાર.

દાદો: અન્યનાં બાલક ઉદ્ધારશો,
 તો જ ત્હમારાં થે ઉદ્ધરશો.

(વજ્રધન્વાને)

વજ્રધન્વા ! શરધારાએ વરસાવે,
વેલુઅન્ધ વીધો પેલો,
જલપૂરનો કાંટ થઈ ઉભેલો.
અળાંડ વહેતડાવે ભાગીરથીનાં પાણી.
સંગમખડાઈ ખુલ્લું કરે
ભાગીરથી ને મહાસાગરનું.

અધોરનાથ : ભાગીરથી ન ઉભરાય—

(બાજુધારા વરસાવી વજ્રધન્વા વેલુડાંડો તોડે છે; ભાગીરથી સાગરમાં વહેવા માડે છે; પૂર ઉતરે છે; પટ સકોરાય છે, ફરતી પથરાયેલી-વેશવેલી પાણીની ભૂલભૂલામણી મટી એકપટ મંગાનદ થાય છે. દાદાને બધો દરયુ-સંધ ચરણવત્તના કરે છે.)

દરયુઓનો મુખી : આ તો અજબ બહુગારો !

નદીને કહે આમ જ,

ને દરિયાને કહે આમ કર :

ને નદી ને સાગર એનાં કહ્યાં કરે !

અજબ, આપજી ! અજબ છે અવની ઉપર :

બીજો એવો નથી દીઠો.

પરમેશ્વર એવો હોય તો ભલે

(દરયુસંધ હસ્તાંજલિની પ્રણિપત કરી ઉભો રહે છે.)

વન્ધન્વાઃ ઓળખો છો એ કોણ છે ?
આર્યાવર્તમાં ઉગેલો સૂર્ય, ભરતદેવ.

અધોરનાથઃ સૂરજ સ્હામે તે કાંઈ થવાય ?

ભીષણુમન્થાઃ સૂરજ તો અજવાળાં કરે ને ?

ભરતદેવઃ અધોરનાથ ! ભીષણુમન્થા !
જલદેવતાનાં બહાદુર સંતાનો !
અગરચન્દનનાં બારણાં પાઠવીશ,
દેવીનું નવમન્દિર ચણાવી સ્થાપના કર્યો.

(ભીષણુમન્થા વસુન્ધરાને ખ્હાય કાલી તેડી લાવે છે. સ્વપ્નામાં ચાલતી
નેવી વસુન્ધરા આવે છે.)

ભીષણુમન્થાઃ લે, બાપણ ! ત્હારી પદ્માણી.

અધોરનાથઃ ગંગાદ્વારના દસ્યુસંઘને
નરમેધના શપથ છે આજથી.
દસ્યુઓ ત્હારા દાસ છે, દેવ !

ભીષણુમન્થાઃ અમે તો ત્હારી પૂજા માંડશું, હાદા !

ભરતદેવઃ નહીં, સાગરનાં સન્તાનો ! કહી નહીંઃ
મનુષ્યપૂજા ન હોય મહીનલમાં.
પૂજા પ્રભુની, કે પ્રભુના અંશની.
જેનાં કિરણે સાગર સળટે છે,
ઉભરાય છે ને ઓસરે છે,
અમૃતનાથની એ સોમપૂજા જ શોભે
સાગરહૈયે રમન્તાં જલધોડલાંઓને તો.

તીર્થવાસીને મા પ્રજ્વલ્યો,
એટલી મહારી આણુ માનજો.

(ભરતદેવ ને વસુન્ધરા અન્ધાન્ધને યોગખી પરસ્પરની આંખોમાં જ પડીક અનિમિષ નિહાળી રહે છે. એ નયનદોરે નટવર શા કંઈ કંઈ ઉર-ભાવ નાચી ભય છે. ઉભય અવાહ છે, ઉભય ગતિભૂત્યાં છે.)

ભરતદેવ: (બોલીક વારે આત્મભાન પાહું ભગતાં)
સુભટપતિ ! પૃથ્વીની પદ્મણીને,
અવન્તી દેશની રાજલક્ષ્મીને
અવન્તીનાથને જઈ સોંપી આવો.
કહેજો, અવન્તીયશ તે પૌરવક્રીતિ છે.

વસુન્ધરા: (પલકપલકે ભરતદેવ બાણી, ઉડતી ચાલીની પાંખ સમી, મોટ ભરી થેતી ને સાળુની સેંધીકર સક્રાન્તી સંક્રાન્તી સ્વગત)

એમ થતું હતું કે
કોણુ બણે શું'ં'ં'ં કરશે.
હાશ, હવે અવન્તી જવાશે.

(આર્થસુભટા વસુન્ધરાને લઈ ચાલવા માટે છે ત્યાં અન્તરિક્ષને વડલેથી હીપમાલા પ્રગટે છે, ને દેવાંજનાઓ પ્રત્યક્ષ થાય છે, ને ભરતદેવને દેવકૂલડે વધાવે છે. ભરતદેવ જ્યસ્થંજ સા અહોલ સિમતપુર્ણાએ હમેલ છે.)

દેવાંજનાઓ: રાજરાજેન્દ્રનો જય હો !
છે, ને ઉઘાડ્યો આપનાં
રસરાજવીનાં એ રસલોચનો ?
ને નિરખ્યો તડકડતી પ્રેમપંખિણીના
ઉડતા ને ઉછળતા એ ઉરભાવ ?

પ્રેમહાના પ્રેમને પુરુષો પિછાનશે ?
કે નહીં પારખે કદી ચે ?

પ્રીછને એ પ્રેમને, હો પૌરવકુલમેર !
આપ ચન્દ્રદેવ, એ ચતુરા છે કે ચક્રાર.

આભકાંઠે ઉભી જમ કરો છો ઝાકઝકાર :
એક એને નહીં ઉગળો ? અમૃતના ચોર !
આપ ચન્દ્રદેવ, એ ચતુરા છે ચક્રાર.

આકું જૂવે, પાછું જૂવે, સંકારે સાળુકાર;
અલ્પભોલી ઉડન્તી કરે આંખડલી મદશોર:
પ્રીછને એ પ્રેમને, હો પૌરવકુલમેર !

(છલ્લું ચરણ જાતાં જાતાં સહુ દેવાંજનાઓ વસુન્ધરાને પોતાની પાંખે
ભેસારી આકાશમાં હડી ભય છે. સ્વર્ગે પાછી સિધાવતી હર્વશી પાછળ
પુકરવા તલકતી આખે નિહાળી રહ્યા હતા તેમ ભરતદેવ આજી-આજી થતી
વસુન્ધરાની પાછળ નિરાશા ને અભિલાષાની લોહવિલોહ નજરો ફેંકતા ભાગી-
રથીઆરે રહે છે.)

ભાગીરથીને રહામે તીર અવન્તીકુમાર ને તેમના વ્યાધાગ્નિશ્ચારી શોધ-
શને આવી પહોંચે છે.)

રાનાર્ષિ ભરત

અંક ત્રીજો

પ્રવેશ પહેલો:

મહાકાલેશ્વરની સાયંઆરતી

અવન્તીનાથ: ઉજ્જયિનીના ભાગ્યવિધાતા ! નમસ્તે.

(અન્તર્ગતમાં મહાકાલેશ્વરજીની સમીપ યોધરાજને નિહાળી રંજ-
મંડપના ગર્ભદ્વારમાં જ થયેલી જાય છે.

શિખરને આરે મહાકાલેશ્વરજીના શિવમન્દિરમાં સાયંકાળના આછા
પડછાયા, પ્રકાશ ને અન્ધકારના ઉજ્જમાળા ગાદીયા શા, પથરાયેલા છે.
રંજમંડપમાં ને જ્યોતિર્લિંગના ગર્ભદ્વારમાં ધેરાશ ગાઠ ગોરગાથેલી છે.
પરબ્રહ્મને જાણે મહામાયાના આવરણ છૂડતા હોય ને નવખંડાંડ સૂનતાં
હોય તેમ એ કિરણચંચળીમાં, તેજતિમરની એ સન્ધિકામાં, કંઈ કંઈ
સૂનનો તરવરતા હોય છે.

મહાકાલેશ્વરજીના જ્યોતિર્લિંગ સન્મુખ દોષકવચ્ચારી પ્રચંડ કા
મહાયોધ હસ્તાંજલિ કરી રહી વિસાજેલ છે.)

મહાયોધ: નમસ્તે ! મહાદેવા ! નમસ્તે !

પ્રહ્લાંડના કલ્યાણુનિધિ શિવજી ! નમસ્તે !

આર્યાવર્તના અન્ધકાર ઉતારવા

દ્વિશદ્વિશને દેવવન્દ્યા જોળે

દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગ પ્રગટયાં:

અપ્રભાકૃત્ય ને અનાર્યતા ત્હોં યે હજી,

વસ્ત્રોમાંની કરચલીઓ ને ઝાલરોની પેઠે,

સન્તાયાં છે આર્યાવર્તમાં ઠામ ઠામ.

પડછાયા વિનાનો દિવસ,

અન્ધકારના ઓળા થે વિનાની પૂર્ણિમા,

જગતમાં ઉઝશે કહી યે ? પ્રલો !

અ. ૩, પ્ર. ૧, પા. ૧૧૮

(આશ્ચર્યનયન ને કૌતુકશુદ્ધાએ આભનબાહુ અવન્તીનાથ વીરત્વ-
નીવરતા યોધરાજની આરતી સાંભળી રહે છે.)

મધ્યાન્હના મહાપ્રતાપી માર્તિંડદેવનું
મધ્યાકાશમાં સિંહાસન મંડાય છે,
તેમ મધ્યદેશને પુણ્યઉછંગે
મંડાયું છે મહાકાલેશ્વરજીનું દેવતખત.
સૂર્યમાલામાં સૂર્યરાજ છે,
તેમ આર્યાવર્તમાં છે મહાકાલેશ્વર.
કલ્યાણનાથ ! કાળના યે કાળ !
સર્વજેતા મહાકાલના યે જયપતિ !
જગતને તહમારું શરણું જ સાચું છે.
દુનિયાના વિનશ્વર મહાદરબારમાં
શાશ્વત ને ચિરંજીવ ને કાલાતીત
આપ જ છો એક ભદ્રકાલીશ્વર.
સંસારસાગરમાંની તરણુતારિણી દેવનૌકા
જીવનતીર્થની તો એક આપ છો.

અવન્તીનાથ : (ન સ્તેવાતા-ન રહેવાતા અમૂઝઈન)

યોધરાજ ! નમસ્તં !
મહાકાલેશ્વરજી છે મધ્યદેશનું દેવછત્ર.
લક્ષ્મી સરસ્વતી બુદ્ધિ પ્રભા
—સહુ પ્રકુલ્લેલા પુણ્યલતાઓ છે
એમનાં દેવમૂલાં કિરણમંડલમાંથી.
એ ચન્દ્રમૌલીશ્વરને ભાગ્યદેશે તગતગતી
ઉજ્જાયની તો ચન્દ્રકલા છે.

યોધરાજ: અવન્તીદેવનું રાજવેણુ ખોટું ન હોય.
 એ ચન્દ્રચોતનાં છે અમૃતઅજવાળાં
 ઉજ્જયિની ને ઉજ્જયિનીવાસીઓનાં.
 જેવાં ચન્દ્રકલાનાં કિરણો ઉડે છે,
 એવાં ઉડે છે ઉંચાં
 ઉજ્જયિનીનાં ચે ભાગ્યકિરણો.
 સારા ચે આર્યાવર્તમાં સોહાચે.

અવન્તીનાથ: યોધદેવ ! આર્યયોધ જણાવ છે.
 ઉજ્જયિનીને છતવા પધારી
 ઉજ્જયિનીને બિરહાવો છો.
 ઉજ્જયિનીનાથને ઋણભારે ચાંપો છો.

યોધરાજ: અવન્તીદેવ ! ઉજ્જયિનીને બિરહાવવી જોટલે
 આર્યોને કાળે ઉજ્જયિની જયધર્મ્ય ભાખવી.
 સાડું ન હોય, અવન્તીદેવ !
 છતવાને તે યોગ્ય ન હોય.

અવન્તીનાથ: યોધરાજ ! આર્યો શું વાંછે છે ?
 ઉજ્જયિનીનો જય, કે ઉજ્જયિનીની મૈત્રી ?

યોધરાજ: આર્યો ઉજ્જયિનીની મૈત્રી માગે છે.
 સરસ્વતીનું ધામ, લક્ષ્મીનું મન્દિર
 સુજનતાના પ્રાસાદ સમી ઉજ્જયિની
 આર્યતાની અરિ ન હો:
 આર્યાવર્તમાં ઉતારેલી ગ્રહમાલા શાં
 વેરાયેલાં તીર્થોની તીર્થરક્ષાના

સદ્ધર્મદિગ્વિજયમાં

અક્ષાવર્તના ભરતરાજની સંગાથી હો:

આર્ય યોધગણનો એ મહાશય છે.

અવન્તીનાથ: અવન્તીની સમશેરો વીજળીપાયેલો છે,

અવન્તીનાં વજ્રચાપ ને શરભાથાં

વિશ્વકર્મનાં ઘડેલાં-ભરેલાં છે.

એક મહાસંગ્રામ પછી મળીશું,

લેખા બેસી શોધીશું ભાગ્યલેખના મન્ત્રો.

પણ યોધરાજ ! આર્યોને જઇ ફૂટેજો,

અવન્તીનાથે આર્યદેવના ઋણ છે.

કિષ્કિન્ધાની મહાવાનરસેના,

મહા માસના અણધાર્યાં મેઘગોરમ્ભ શી,

ઉજ્જયિનીને ગઇ રાતે ઘેરી વળી,

શિખ્રાનાં પાણી ડહોળાં કીધાં,

મહાકાલેશ્વરનો પ્વજઠંડ ઉતાર્યો,

ત્યહાં, અવન્તીયોધગણ આવતાં-આવતાંમાં,

એક આર્ય યોધરાજ પધાર્યો.

ગિરિશિખર શો પ્રચંડ,

ગરૂડરાજ શો ધુમતો,

વીરસુગટ શો પરાક્રમી:

પ્રજાઓનાં પ્રારબ્ધનો ઘઠનાર,

અવનીતલવાસી બધો અક્ષા.

એના રથચક્રથી ધરણી ધ્રુવતી.

યોધરાજ: એવા નહીં, તે આર્યયોધ નહીં.

આર્યો તો આજના આધાર છે:
પણ ગૌરવ તો ગુણપારખનું.

અવન્તીનાથ: ઉખાડયું રાયણનું એક વૃક્ષ,
કીધી એની મહાગદા,
ને કિષ્કિન્ધાના પશુહળને
હજયું-કંઈ હજયું એ યોધરાજે !
આજ ને અવનીની વચ્ચે
કાલચક્ર માનવજાતને દળે છે તેમ.
ઉજ્જયિનિને ઉગારી એ યોધદેવે.
હજારો વચ્ચે એક ધૂમતો,
જલમોજાઓ વચ્ચે જાણે જયનોંકા.

યોધરાજ: આર્યો તો અમૃત પી અવતર્યા છે.
દેવદાનવના સાગરમન્થનકાલે
દેવોએ પીતાં વધેલું અમૃત
આર્યકુલને પાસું હતું અમરનાથે.

અવન્તીનાથ: દુશ્મનના દુશ્મન શુ તો દોસ્તી
સાંધે અવનીના અવનીપાલો.
આ તો અવનીપાલ જ નહીં,
દેવકુલનો જાણે દેવપાલ.
અવન્તીને ઉગારી એ અરિદેવે.

યોધરાજ: છળ, કપટ, પીઠના ઘા,
દુશ્મનના દુશ્મન શુ મૈત્રી,
પાંખ કાપી ઉડાડવાં ને વીંધવાં:

એ આર્યનીતિ નથી, અવન્તીદેવ !
 ઉજ્જયિનીને ઉગારી છે તે અથનાવવાને.
 અવન્તીને આર્યો અખંડ વાંછે છે.
 કિષ્કિન્ધાની વાનરસેના
 અવન્તીની કોરે ખંડિત કરે,
 કારખંડાયેલો એ એ ચન્દ્ર જીતવો
 આર્યોને તો અપયશ જ છે.
 ઉજ્જયિનીની પૂર્ણિમાને જીતવાના
 આર્યોના છે વીરઅલિલાષ.
 અસ્તંભમિતમહિમા ઉજ્જયિનીને જીતે,
 આર્યોનો એ મહિમા તો
 એટલો ઓસરી જાય યશજીવાળથી.
 અવન્તીના મધ્યાન્હના સૂર્યથી
 પ્રભાવર્તના મુગટને વધાવવો છે.

અવન્તીનાથ: સૂરજ સ્હામે એ ઉઘાડી આંખે ચાલો
 એવા છો આર્યરાજ, યોધદેવ !
 બાણચાપ ને ટોપકવચ તો
 અવન્તાયોધરાજેનાં એ છે અજેય:
 સૂરજની કિરણવેલ સમી
 સોનાવેલે શણગારેલાં.
 પણ આર્યોનાં તો શસ્ત્રઅસ્ત્ર જ ન્યારાં.
 ભરતદેવને ભાથે ભર્યાં છે
 હૈયાને નાથતા ઋણપાશ :
 ને સિંહને ય બાણે નાથે છે
 સુજનતાના એ ઋણદોરથી.

યોધરાજ: અવન્તીદેવ ! એ જ આર્યતા.
વીરત્વ ઝાંછાં નથી આર્યેનાં,
સૌજન્ય એથી સવિશેષ છે.
અને એથી જ છે, અવન્તીદેવ !
જગતભરમાં આર્યત્વનો દિગ્વિજય.

અવન્તીનાથ: એવા આર્યત્વનો સહા જય હો !
આટઆટલાં પાપવાડીઆંથી મોરચા માંડ્યા છે;
નથી એકેકે સુન્દરીનું અપમાન,
નથી એકેકે નિઃશસ્ત્રીને શસ્ત્રશાસન,
નથી એકેકે પુરજનને સૈન્યપીડન.

યોધરાજ: બ્રહ્માવર્તના એ પ્રજાધોધ;
યુદ્ધ આહરતાં ચે પરમ પ્રાજ્ઞાણુ.
રણસંગ્રામે એમનાં તો ધર્મયુદ્ધ..

અવન્તીનાથ: એવાથી તો જીતાવું ચે સાડું.

યોધરાજ: (હત્સાહ પ્રેરણાથી વહાણી સા મૂળતા ભીન)

આબ્જનખાહુ છે, અવન્તીદેવ !
આર્યેના અરિ થવાને યોગ્ય છે.
સ્મરણે સંચી રાખજો આ યોધવંશુઃ
મધ્યાવર્તના મહારાજવી અવન્તીદેવ
ભરતરાજના ચે પૂજનીય થશે.

(યોધરાજ અલોપ થાય છે. રંગમંડપના ગર્ભદ્વારને માપતા અવન્તી-
નાથ એક જ, માનવસ્થંભ સા, રહે છે.

યોધરાજના વીરરાજને જાણે ઝીલી લઈ દિગંતમા પ્રસરાવતી જેવી
મહાકાલેશ્વરની સાથેઆરતી ગર્ભદ્વારમાંથી રંગમંડપમાંથી ને શિવમંદિર-
માંથી પૂરતી પેઠે વહતી આકાશમા ગાછ રહે છે.)

પ્રવેશ બીજો:

બ્રહ્માવર્તમાં બ્રહ્મસભા:

(સરસ્વતીને તીરે બ્રહ્માવર્તમાં એક સખન કુંજમાં સૂર્યમંડલ સમી તેજસ્વી બ્રહ્મસભા મળી છે. મહેા ને ઉપમહેા સમા ઝળહળતા ઋષિ મુનિ થોમી તપસ્વી ને ઋષિકુમારો એકઠા મળેલા છે. ઉપર વૃક્ષશાખાઓ વીંચેલા નાખે છે, કુંજધટા સૂર્યતાપને નિવારી છે છે, ને દર્ભ કુશ શણ ને ઉનના તેમ જ બાના ગાલીયાઓ ઉપર અમ્બરચંદ્રી બહાણે વિરાજેલા છે.)

અમાત્ય: તપોધન પુણ્યપ્રભાવી ધર્મતેજસ્વી
આ બ્રહ્મસભાની સમીપે
મહારાજ પૌરવદેવની વિજ્ઞાપિઓ બે છે:
દેવપાવન પુરુવંશનું ધર્માસન
કમ્પ રાજનગરીમાં સ્થાપનું:
અને વિન્ધ્યાટવિના મહાવનની સીમાઓ
આર્યજનોઓ ઓળંગવી કે નહીં ?

(કુલપતિ કણ્વ ને વલ્લભધારિણી ચક્રાન્તલા, માલિન્યાશ્રમના બ્રહ્મચરિ-
તાર સમાજે, પધારે છે. બ્રહ્મસભા ઉભી થાય છે, સહુ પરસ્પરને વંદન
વંદે છે.)

અમાત્ય: (આમળ આવીને શિરસા વન્દી હસ્તાંજલિ કરી રહીને)
રાજમાતુશ્રી ! પ્રણમું છું.
પૌરવકુળનો જય હો જગતમાં.

શકુન્તલા: (પૂર્વસ્મરણે ખડાં થયે આજી વિવાદછવા મુખચન્દ્રિકા ઉપર ને કંઠમાધુર્યમાં પડયાં પછી)

મન્ત્રીશ્વર ! કદ્યાણુ થાવ.

પૌરવપુરમાં કુશળ વર્તે છે ને ?

પુરુવંશનું ધર્માસન તો પુણ્યવન્તું છે ને ?

અમાત્ય: આ બ્રહ્મર્ષિઓના આશીર્વાદથી
ને આર્યોના આર્યત્વના ઓજસથી
સુખ ને કદ્યાણુ પ્રવર્તે છે પુરુનગરીમાં.
આપના મહાનુભાવ પુત્રદેવ તો
કદ્યાણુયશસ્વી પિતૃઓનાં યે પુણ્ય
પ્રભુપ્રભાળાં કરશે.

કુણ્વ: ઋષિકુમારો ! ગાવ એ
બ્રહ્મજ્ઞાનભર્યો ભારતમહિમા.
આર્યવર્તથી શુણ્ઘૌરવી બ્રહ્મસભામાં
ગાવ એ ઇતિહાસનાં બ્રહ્મગાન,
ભાવિ અને ભૂતકાલનાં.

ચાર ઋષિ
કુમારો } : (બ્રહ્મસભા સન્મુખ આવીને)

સસસિન્ધુ ! બ્રહ્માવર્ત ! તક્ષશિલા ! ને નલીન્દ !
ગંગાતટના પવિત્ર ઋષ્યાશ્રમ હો !
પંચવટી ! ઓષીસત્ત્વ ! જમનાજીનાં ગોપીતત્વ !
આચાર્યો કેરાં પુનિત જન્મતીર્થ હો !
ગાઓ-ગાઓ મળી સર્વ ભારતનાં બ્રહ્મગાન.

ગાઓ એહ ગુણવાર્તા,

ગુણપૂજક જગનાં નરનાર હો !

કપનિષદ ! યોગમયતા, ભાગવત ! ભક્તિપરાયણતા,

દર્શનો ! લોકકુતુહલર બુદ્ધિપ્રાગદ્ભ્યે;

વેદસંહિતા ! અગમ્ય અગોચર

વાણીમાંના સહુ વાણીપર ભાવે:

ગાઓ-ગાઓ મળી સર્વ ભારતનાં બ્રહ્મગાન.

ગગનકમ્પાવત ગીતે, પૃથ્વિકુંજ પડશે પાડીને,

ઉદ્ગાતા ઓ !

દ્રાસગુફા વીંધી શબ્દબાણથી

વિપુલવૈભવી ભવ્ય કાવ્યથી ગાઓ:

ગભીર-ગભીર ધેરે નાદે:

ધીરેધીરે:

ગાઓ એ મહાકથા વિ

તપસ્વી: (બ્રહ્મસભાને)

ઋષિજનો ! યોગીરાજો ! તપસ્વીઓ !

કુલપતિ કણ્ઠવ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી છે,

બ્રહ્મસભાને બ્રહ્માસને તે જ શોભે.

પૌરવવંશની માતા દેવી શકુન્તલા ચે

જીવનનાં કેટલાંક વર્ષો શિવાય

આજન્મ તપસ્વિની જ છે;

બ્રહ્મસભાને અર્ધ બ્રહ્માસને તે શોભે.

વિરાળે બ્રહ્માસને, બ્રહ્માવર્તનાં મહાઅતિથિઓ!

(બ્રહ્મતેજથી બાહ્યોના મુખસૂર્ય ઝગારા મારી રહ્યા છે એવી નક્ક-
ત્રમંડલિ સમી બ્રહ્મસભા ગોઠવાય છે.)

કૃષ્ણ: મન્ત્રીશ્વર ! આર્યત્વના અવતાર
મહારાજ ભરતદેવનો આમન્ત્રેલો
આ બ્રહ્મસભાજ મળ્યો છે અંહી.
શો સન્દેશ છે પુરુકુલપ્રદીપનો ?

અમાત્ય: બ્રહ્મવર્ચસ્વી આ બ્રહ્મસભાને
મહારાજ ભરતદેવે ચરણવન્દના કૃદાવી છે.
તપોધન-જ્ઞાનધન-ચારિત્ર્યધનવન્તા
બ્રહ્મરાજેને અશ્વમેધનાં છે આમન્ત્રણ.
ને બે આર્ય પ્રશ્નોના નિર્ણય વિનવ્યા છે:
એક: આર્યત્વનું ધર્માસન કય્હાં સ્થાપવું ?
બે: વિન્ધ્યાટવિ ઝોળંગવી કે નહીં ?
ગંગાદ્વારના નરમેધને અટકાવી
અસુરો કનેથી અમરકન્યકાઓ છોડાવવા
મહારાજ સ્વયં પાતાલમાં પધાર્યા છે.

બ્રહ્મસભા: જય હો એ પૌરવકુલનો,
જય હો એ જયકિરીટીનો.
દેવો તીર્થો અને બ્રાહ્મણોનો તો
પૌરવવંશ પરમહિતસ્વી જ છે સદા.

તપસ્વી: યજ્ઞમહોત્સવપ્રસંગે આશીર્વાદ દેવા
બ્રહ્મસભા પારવપુરમાં આવશે:
આર્યત્વના પરાક્રમયજ્ઞમાં
કુલપતિ કણ્વદેવને આચાર્યપદે સ્થાપશે.

બ્રહ્મસભા: કુલપતિ કણ્વ જ આચાર્યપદે ચોભે:—

તપસ્વી: દિનના તેજસ્યજ્ઞમાં દિવાકરની પેઠે.

કણ્વ: દેવોની દેવવાણ્મી છે કે
ગંગાયમુનાના મહાપ્રવાહ અવરોધી
ભરતદેવ સવાસો અશ્વમેધ કરશે.
શકુન્તલા ! ત્હારો પુત્રદેવ,
દશરથના રામચન્દ્રજીની પેઠે,
હોમને ચે પરાક્રમીથી વિસરાવશે.

ચોગીન્દ્ર: આર્યકુલની કીર્તિનાં ડુંડુભી
ભૂમંડલમાં ભરતદેવ વગડાવશે:
ને એ જયયજ્ઞોના મહોત્સવોના આચાર્યદેવ
કુલપતિ કણ્વ મુનીશ્વર
દેવમંડલમાં તે બાજુ કરશે.

મુનિ: વિન્ધાટવિ ઓળંગવાનો પ્રશ્ન વિકટ છે.
આર્યોની ભરતીને ઓટ નથી
ત્રિકાલના ગાંધા સૂધી ચે.
સજનકાલથી ચાર-ચાર કોટ મંડાયા છે

ઉત્તર અને દક્ષિણ વચ્ચે ભારતમાં.
 નર્મદા ને તપતિના મહાનદ,
 વિન્ધ્યા ને વિન્ધ્યાપાદના ગિરિવરો,
 ઉભા છે વેરાયેલા આંતરીને.
 ઉતરાય તો ઓળંગવા
 અન્ધકારમાં પ્રકાશ પાડવાને કાજ.
 જાવ ને જય કરો, આર્યકુલ !

શાસ્ત્રવેત્તા: (સ્મૃતિનો શ્લોક બોલીને)

આસમુદ્રાન્તુ વૈ પૂર્વાત્ ,
 આસમુદ્રાન્તુ પશ્ચિમાત્ ,
 તયોરેવાન્તરં ગિર્યો:

આર્યાવર્તં વિદુઃ બુધા:

કાળું મૃગ ફરે એટલો આર્યાવર્ત;
 સોમતીર્થથી અવન્તી અને ગંગાદ્વાર.
 પુરુષશર્મા એટલો આર્યદેશ.

યોગીન્દ્ર: મહીપાલને મહીની અવધો કેવી ?
 લોકપાલને લોકસીમાઓ ફરહાંથી ?
 નિઃપ્રીમ ને નિરવધિ છે
 આર્યકુલનો આર્યાવર્ત તો:
 પૃથ્વી જેટલો પથરાતો
 ને વ્યોમ જેટલો વિસ્તરતો.
 ભરતવંશ જગતભરમાં ઉભરાશે.

કૃષ્ણ: શાસ્ત્રો એક છે, ધર્મ એક છે, સાહિત્ય એક છે,
સંસ્કૃતિ એક છે, ભાવનાઓ એક છે,
જીવનવિધાન એક છે:

ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વડિલોનો વારસ
વિધવિધવર્ણો આર્યદેશ એક જ છે.
રૂમખૂમતી સાગરમેળલાથી શોભતો
આર્યાવર્ત દેશ નથી, ખંડ છે,
ત્હંના ભાગો પ્રાન્તો નથી, દેશો છે;
એક જ આર્યદેહના એ અવયવો છે.
એ જ પરવો, ને એ જ ઉત્સવો:
એ જ સુખદુઃખના દિલાસા ને વિસામા.
એક જ મેઘની એ અનેક ધારાઓ:
એક જ પૌરવકુલના મહાવડલાની
ફર-ફર પથરાતી ને ઉગતી એ વડવાઈઓ.

શકુન્તલા: ભરતદેવના હાથમાં ચક્ર છે,
ભરતદેવના પગમાં પદ્મકોષ છે.

કૃષ્ણ: ભરતદેવ સાગરને ઓળંગશે,
ને મહાસાગરનાં મહાજલમાં ચે
ભવતરણી તરાવશે.
દેવમાયા સમી તપસ્વિની શકુન્તલાએ
ચક્રવર્તીનાં લક્ષણુ માળ્યાં તે ભાખ્યાં.
ધરતીના ફરફરના છેડા સુધી,
સાગરના મહાઆરાઓ લગી,
દિશાકાળની પાળ પર્યન્ત,

આર્યદેશ વાધતો વિસ્તરશે
 આર્યત્વ વિધિનું વિધાન છે,
 આર્યત્વને અવરોધ નથી કાંઈ
 નદનો ગિરિરાજનો કે સિન્ધુપગથારનો.
 અગસ્ત્ય મુનિએ સમુદ્ર પીધો છે,
 વિન્ધ્યાટવિ વસાવવા કાળે ચે
 એમને વિનતિ વિનવીએ.
 બોલો, બ્રહ્મસભાના બ્રહ્મદેવો !
 આર્યકુલની ત્રિકાલની મહાગાથા:

(૬૨૧ ઋષિ ઉચ્ચારાવે છે, બ્રહ્મસભા ઉચ્ચારે છે.)

સહનાવવતુ, સહ નૌ મુનવતુ,
 સહવીર્ય કરવાવૈઃ

તેજસ્વીનાવધીતમસ્તુ;
 મા વિદ્વિષાવૈ.

એ ગાળે, ને ઉજવળે જગતયાત્રા.

યોગીન્દ્ર : બીજે પ્રશ્ન કપરો છે.

શાસવેત્તા : શાસ્ત્રાનુસાર નિર્ણય ઉતારજો.

મહાજ્ઞાની : આમાં તો અનુભવની આણ—

તપસ્વી : ભવિષ્યકાલના મહાસાગરની પાર
 આધે ને આધે આંખડી પડેલી
 આર્યત્વની પાટનગરી સ્થાપજો.

કણ્વ : મહાજના : યેન ગતા : સ પન્થ : ;
 મહાજનનાં મન પૂછો-પૂછાવો.

(બ્રહ્મસભાને કિનારેથી એક તરુણ ૭૬ છે.)

તરુણુ : મન્ત્રભવન ને મહાસભામંડપ
રાજમહેલમાં નિરનિરાળાં હોય છે :
તેમ સરસ્વતીતીરે બ્રહ્માવર્તમાં ધર્મરાજધાની,
ને યમુનાતીરે પૌરવપુરમાં
મન્ત્રરાજની સ્થપાય તો ?

એક છેડેથી અવાજ:—

નિદ્રા ને તપમાં ને ડહાપણમાં
એ ગરીબ છે, બાલક છે.
સલાહની એની ધૃષ્ટતાને
ન સાંભળવી, તુચ્છકારવી.
બ્રહ્મસભાનું અપમાન—

(બ્રહ્મસભામાં તોફાની સાગરના ખળભળાટ થો ૭૭જાટ થઈ રહે છે.)

તપસ્વી : બ્રહ્મસભાને તો તદ્દમે અપમાનો છે.
સયુક્તિક વચન બાલકનું ચે સ્વીકારવું,
અયુક્તિક વચન વેદનું ચે વર્જવું :
બ્રહ્મસભાનો એ ધર્મમન્ત્ર છે.

કણ્ણવ : તપસ્વીરાજ સામ્યું લાખે છે.
ગરીબ કે તવંગર, સાક્ષર કે નીરક્ષર,
યુવાન કે વૃદ્ધના ભેદ
આર્યત્વભજતી બ્રહ્મસભામાં નથી :
યુક્તઅયુક્તનો એકજ ભેદ છે.
એ યૌવનવૃદ્ધનું વચન જ સામ્યું છે.

એમની આછીપાતળી સૂચના
એ બ્રહ્મસભાનો નિર્ણય થશે.
એ યૌવનવૃદ્ધને મન્ત્રીશ્વરજીને સોંપીશું,
આર્યે રાજનીતિમાં કેળવશે.
પૃથ્વીનો દીર્ઘદૃષ્ટા મન્ત્રીશ્વર થશે એ.

તપસ્વી: તો સરસ્વતીનીરે ધર્મરાજધાની,
ને યમુનાતીરે મન્ત્રરાજધાની સ્થાપવી.
અંહી બ્રહ્મપુરી, ને ત્યાં મન્ત્રપુરી.

ઠણ્ણવ: આર્યકુલની એ સનાતન પાટનગરી નીવડશે.
આર્યોનો પરમ રાજમન્ત્ર છે લોકસંગ્રહ.
બ્રહ્માવર્તમાં ને પૌરવપુરમાં,
મન્ત્રભવનમાં ને ધર્મભવનમાં,
એ મહામન્ત્ર પળાશે ત્યાં સુધી
પુણ્યમ્હોર્યાં જ પ્રકુલશે
આર્યે આર્યદેશ ને આર્યપાટનગરી.

તપસ્વી: મહર્ષિનાં વચન મિથ્યા નહીં જાય.
કાળનાં વાદળ ગડગડીને જશે,
તોફાનના અંઝાનિલ ઝમકારીને શમશે,
આર્યત્વની એ પાટનગરી નહીં મટે.
અશ્વ નખળા અસ્વારને ઉથલાવે:
આર્યત્વને ચૂકશે તો
અવનીઝીલતા આર્યવંશને યે એમ
ઉથલાવી નીચે નાંખશે
એ જગત્પશસ્વિની પાટનગરી.

મન્ત્રીવરજી ! સાંભળ્યા ને
બ્રહ્મસભાના બન્ને યે મહાનિર્ણય ?

અમાત્ય: શિરસા સ્વીકારું છું બ્રહ્મસભાના બ્રહ્માદેશઃ
ત્રિકાલોદિતસ્વી ને ઇતિહાસનિર્ણયાત્મક છે તે.
આર્યત્વની યુગદશિની છે આ બ્રહ્મસભાઃ
ઉગતા-આવતા ઇતિહાસોને ઘડનારી.

યોગીન્દ્ર: બ્રહ્મસભાને એક વિજ્ઞપ્તિ છે.

કુશ્વ: યોગીજનના તો પુણ્યાદંશ જ હશે.

યોગીન્દ્ર: ભરતદેવે નરમેધ અટકાવ્યાઃ
સોમતીર્થ ગંગાદ્વાર ને હિમાદ્રિતટ-
તીર્થરાજોનું પરિત્રાણ કીધુંઃ
અવનીમાં આર્યત્વ વિસ્તાર્યુંઃ
આર્યવંશના કપાયેલા અવયવો સાંધી સાંધી
આર્યદેશનો અખંડ દેહ સ્થાપ્યોઃ
દેવ તીર્થ બ્રાહ્મણોને અભયદાન દીધાંઃ
પૌરવકુલનો ધર્મવજ પૃથ્વીમાં પરવરે છેઃ
બ્રહ્મસભાએ વિચારવું ઘટતું નથી એ ?

મહાપ્રાની: વિચારકોને તો વિચારવું જ ઘટે ને ?
ભરતદેવનાં રથચક્ર, સૂર્યચક્ર શાં,
મહોદ્ધાં અજેય ચક્રચકિત છે,
દોડતાં ધરતીને ધરતીકમ્પ થાય છે.
છ વર્ષના બાલ યુવરાજ
સિંહ વ્યાધ વરાહાદિને

વનના મહાવૃક્ષે બાંધતાઃ
આજે મહાઅનાર્યોને એમ બાંધે છે.
વૃક્ષની ડાળે-ડાળે ચઢતા ને રમતાઃ
આજે પૃથ્વીવડનાની ડાળે-ડાળે
ચઢે છે ને રમે છે
પૃથ્વીલોકનો એ પુરુષોત્તમ.

યોગીન્દ્ર: અશ્વમેધના યજ્ઞમહોત્સવ પ્રસંગે
રાજર્ષિનું મહાભિરહ
એ લોકપાલને બ્રહ્મસભા આપે તો ?

બ્રહ્મસભા: ભિરહ આપો, ભિરહ આપોઃ
રાજર્ષિનું ભિરહ આપો.
કુલપતિને કહો, બ્રહ્મદેવો !
રાજર્ષિને મુગટ પહેરાવશે.

કૃષ્ણ: બ્રહ્મસભાની જેવી બ્રહ્મજ્ઞા.
ભરતદેવથી રાજર્ષિપદ શોભશે,
પુણ્યપરિમલિત ને પ્રભાવન્તુ થશે.

શકુન્તલા: પુરુવંશનો ને આર્યકુલનો
આજે પુનરુદ્ધાર સ્થપાયો
બ્રહ્માવર્તની આ બ્રહ્મમહાસભામાં.

મન્ત્રીધર: ભરતકુલની રાજમાતાના પદકમલ સમીપે.

મુનિરાજ: બોલો શ્રી ભરતકુલનો જય !

(આમથ મળવતી બ્રહ્મસભા ભરતકુલના જયંત્રિની ગાજ રહે છે,
ને કુરુક્ષેત્રના મહારણપગથાર ઉપર એ જયંત્રિનના પડમાંની તરંગાવલિ,
યુવના યુવ સૂધી, ઉજળતી પ્રસરી રહે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો :

ઉજ્જયિનીના નગરચોક

(મોતી માણેક લીલમ હીરા : નાનારંખી રતનમણિઓથી ઝળહળતી, ઉજ્જયિનીના નગરચોક ફરતી, લક્ષ્મીછલકાતી દુકાનો છે, ને એ લખખલઓની ને એ કાટિખલઓની દુકાનોએ લાખખાનો વ્યવહાર ચાલે છે. સાતસાત માળના કુલલવનોની અમાસીઓમાં લતામંડળો માટેલા છે. નગરચોક વચ્ચે સ્ફાટિકપાળનો જલકુંડ છે, વેલમાડવો છે, ને જલકુંડની મધ્યમાં ચોગમ લતાતોરણશોભિત, અવન્ટીના યશપ્રતાપના દડ રો, જયસ્થંભ છે. એ જયસ્થંભ ઉપર દિરાદિશના આભમા કીર્તિરંદુરતો અવન્ટીનો રાજધ્વજ ઉડે છે. જલકુંડ ફરતી માલણોની ને ફલફૂલથી લથી નખી જતી મ્હેલવી દુકાનો છે.)

એક યુવતિ : લીધાં ? કુંકુમ ને મેંદી

ને કેશસંસ્કારના ધૂપ ?

—ને સાંભળ્યું ? કાલે સ્વયંવર છે;

દેશદેશના દેશનાથો પધારેલા છે.

રાજકુમારી હજી નથી આવ્યાં.

તો સ્વયંવર કેનો કરશે ?

બીજી યુવતી } : આર્યસેનાના યોધરાજેનો.
અખાડામાં જીત્યા છે ને અવન્ટીકુમારેને ?
આ તો દેવપૂજાની સામગ્રી :
પૂર્ણિમા પૂજવાની છે ને અમારે ?
પણ દેવવાણી કહે છે ને કે
સ્વયંવરને મુહૂર્તે રાજકુમારી પધારશે ?

પહેલી યુવતી : સહુને રાજકુમારી વરવી છે,
કોઇને રાજકુમારી રક્ષવી નથી.
એ દહાડે તો, સાંભળ્યું ને ?—

બીજી યુવતી : સાંભળ્યું ટોપકવચ્ચધારીનું પરાક્રમ,
શસ્ત્રસ્વામી યોધરાજનું વીરવીરત્વ,
ને જયફારન્તી ઉજ્જયિનીનું ઉગરવું.
અવન્તી શું એવી અનાથ થઈ
કે પરની રક્ષી રક્ષાય,
ને પરની ઉગારી ઉગરે ?

પહેલી યુવતી : પર હતા એ ? કે પોતાના ?
ફહે છે ને ઝોળાખ્યા જ નથી કોઇએ ?
(બન્ને યુવતીઓ નય છે.)

એક મુન્દરી : ફહે છે કે અવન્તીકુમારી
અન્ધારમુખા દસ્યુઓમાં નથી,
તેજેવદના દેવાંગનાઓમાં છે.
આર્યમુલટોએ ઉગાર્યાં નરમેધમાંથી.

બીજી મુન્દરી : આર્યસેના તો સેના જ નથી,
મહાજનનો સભાસમારંભ છે.
શું લીધું ? પુષ્પનો પંખો ?

પહેલી મુન્દરી : પૌરવપુરના અશ્વમેધનો રાજઅશ્વ
અવન્તીનાથે શા માટે ખાંધ્યો હશે ?
ચન્દનવાડીમાં કાલે વાદળ ઘેરાયાં તાં ને;
ફૂલ ન ઉતર્યાં, ને જરા નીંઝ્યાં યે નહીં.
ફૂલપંખો ને ફૂલચાદર વિના
એમને તો ઉંઘ જ આવતી નથી.

(બન્ને સુન્દરીઓ જાય છે. ઉપર ઉડતાં વિમાનો આવે છે.)

ઐક માનિની : ઉત્તરમાં ગાન્ધાર અન્ડોહ ને સપ્તસિન્ધુ,
પૂર્વમાં અયોધ્યા ત્રિથિલા ને ભદ્રવતી,
પશ્ચિમમાં મુરાધ્દ્ર ને સિન્ધુદેશ :
એ દેશોમાંથી દેશપતિઓ પધાર્યા છે;
જાણે આજનાં એ થંભ,
જાણે દેશદેશના રત્નમૂલન્તા દિગ્પાળ.

બીજી માનિની : સ્વયંવરમંડપ તો નગરસોહામણો છે :
અવન્તીના માનનો જાણે માંડવડો.
ઉજ્જયિનીના ઉછંગમાં જાણે
સાગર ઠાલવ્યો ને આલ ઉતાર્યો.
હાર મેખલાઓ કલગીઓ ફૂલગુમ્ફરોના
મણિગુણકાટ ને તારકતગમગાટથી
નયનઆંજતા મંડપથંભો તો જાણે
રત્નખચિત નવરંગ ચીર ઓઢીને
સ્વયંવરમાંડવડે ઉભેલી દેવાંગનાઓ !

પહેલી માનિની : દેવાંગનાઓ એ પધારશે સ્વયંવર.
દેવ તો ઉતર્યા'તા કાલે ચન્દનવાડીમાં.

બીજી માનિની : કહે છે દેવપતિ હતા;
કાંઈએ ઓગળ્યા નથી, પારખ્યા નથી.

પહેલી માનિની : ચન્દનવનમાં નાગ ઉભરાયા;
નાગને નેતરે બાંધી કુંવરીને વરી જવા.
દેવપતિએ ગરૂડજી ઓડયાને
તે નાગસંઘ ન્હાસી ગયો,
પાણીના પૂરની પેઠે.

(વસુન્ધરા ને દેવાંગનાઓનાં વિમાન નીચાં ઉતરી નગરમન્દિરની અગાસીને દેવસિખરે થાંભે છે, ને સહુ ઉતરી અગાસીમાંના લતામંડપે સિધાવે છે.)

એક દેવાંગના : ઉજ્જયિનીની હવેલીઓ તો બાણે
રસિકતાનાં સરોવરો.

વસુન્ધરા : પણ કાંઈ અમરાવતીનાં અમૃત
અવન્તીને આંગણુ ઉતરે ને ઉગે ?

બીજી દેવાંગના : ફારશે હવે અવની ભરી ભરી
અમરાવતીના અમૃતના કૂવારા.
સોહાગિણીઓના આ તો સોહાગ
ઝળકે છે ઉજ્જયિનીને ભાગ્યદેશે.

ત્રીજી દેવાંગના : એ તો સૌભાગ્યદેવાના સોહાગ.

પહેલી દેવાંગના : પુણ્યપાવન ગાર્હસ્થ્ય અગ્નિ વિનાનાં તો
એ સૌભાગ્યદેવો ને એ સૌભાગ્યદેવીઓ થે
જેવાં પાણી વિનાનાં વાદળો.
એ તો ગાર્હસ્થ્ય અગ્નિના સોહાગ.
એ અગ્નિવિહોણાં નર ને નાર
તો બાણે જગતમાં છે
વનમાંના વૃક્ષરાજેની થડમાલા :
વણુમ્હોરી, વણુપ્રકુહી, વણુકુળી.

બીજી દેવાંગના : ગાઓ એ પ્રેમહુતાશનું ગીત.

સખિ ! હૈયાના દેવહુતાશના પ્રકાશ
ધરંબરમાં કરશે ઉજાસ.

ધરમાં ને પુરમાં પ્રકાશ એ પ્રકાશશે;

અનિત્યને નિત્ય કરી-કરીને ઉન્નયશે;
રસિકાનાં પૂરશે એ આશ્ન-અભિલાષ
હૈયાના દેવહુતાશ.

નરના આત્મામાંદિ નારીના નેહ છે;
નારીના આત્મામાં નર કાળે સ્નેહ છે.
દ્વૈતમાં અદ્વૈતના એ રાસ ને ઉદ્ધાસ
હૈયાના દેવહુતાશ.

સખિ ! હૈયાના દેવહુતાશના પ્રકાશ
યુગયુગમાં કરશે ઉન્નય.

એક દેવાંગના : આર્યાવર્તની આર્યસુન્દરીને તો હવે
અદ્વિતીય ભાષણે જગતનો ઇતિહાસ.
વસુન્ધરા ! ત્હારી વેલનો એ વસ્તાર.

બીજી દેવાંગના : અમરાવતીના ચોકમાં યે
પેલા ઋષિકુમારો ગાતા હતા,
સુણાવોને તે વસુન્ધરાને.

વસુન્ધરા : પણ વ્યોમયાનમાં એ વિમાનો
શેનાં સ્થામાં મળ્યાં હતાં ?
જાણે ઉડતું આંખાવાડિયું !
મંહી કોયલો બોલતી હતી.
ચમકતા નયનમણિઓ તો જાણે
મન્દાકિનીમાં તરતી હોડીઓમાંના જમ્બુતટ્ટીપ.

ત્રીજી દેવાંગના : પાતાળદેશમાંના અન્ધારરાજ્યમાંથી
ભરતદેવે દેવાંગનાઓને છોડાવી,
દેવલોકમાં પાઠવી ત્હમનાં એ વિમાનો.

પુરુવંશ દેવધર્મિલો છે,
ભરતદેવ દેવસમર્પેલા છે
દેવી શકુન્તલાને ઋધ્યાશ્રમમાં સાંપડ્યા
તે પૃથ્વીપ્રભાતની પુણ્યધડીથી.

પહેલી દેવાંગના: વસુન્ધરે ! શકુન્તલાના મનોરથો અનુસાર
દેવલોભનાં દેવજીવન ત્હને દાખવ્યાં.
રસિકાઓની રસવિશુદ્ધિ,
જીવનના ઉડલાસ ને આનન્દ,
કલાધરોનાં કલાવિધાનની પવિત્રતા,
ધર્મના વિધિવિધાન, સરવસ્તીઉપાસનાઃ
ઉદારતાની ભવ્યતા, બલિદાનનું વીરત્વઃ
કુલહિત, દેશહિત, લોકહિત,
સેવાના ગહન-ઘેરા રાજમાર્ગ;
દેવોનાં દેવત્વનાં મૂલતત્ત્વો
નયજી નિરખ્યાં, આયુષ્યમાં ઉતારજે;
દિલને દાખવ્યાં, સંસારમાં વિસ્તારજે.
અવન્તીની આ પાટનગરી.
બ્રહ્મર્ષિનો આદેશ છે કે
વસુન્ધરા છે યોગિની સરિખડી;
અલકાની યુવતિઓના યૌવનધર્મ દાખવી
અવન્તીનાથને સોંપજો.
અમારે સજવી છે ત્હને રસયોગિની.
દેવોએ ત્હને દેવવિભૂતિઓથી સજી
ભારતકુલની માતા થવા.

ત્હારા જીવનથી નવયુગ મંડાશે.
 આર્યોનો યશ છે સૂર્ય સમોવડો:
 અન્ધારઉન્નવજો!, દિશાઓ જળકાવતો.
 આર્યકુલની આર્યોનો યશભાનુ જે
 ઉગ્યો નથા ઇતિહાસના આત્મમાં ખીજો.
 સાંભળ એ કાલપ્રસિદ્ધ યજ્ઞોગાન.
 અવન્તીના ચોકકાંઠે એ ગાય ઋષિકુમારો.

ઋષિકુમારો: અને એ આર્યા ઉરઉન્નવજો:
 ભરતકુલ કેરી કીર્તિ કૌમુદી;
 રસિકી, રસવિમોહ, ગુણગર્વિલી;
 સ્વામીમદસુદાગી, કુલધર્મિલી;
 દિશદિશ સ્ફુરતી આર્યદેશની
 શું યશસુગન્ધ વિરલી:
 અહો ! એ આર્યા ઉરઉન્નવજો.
 ચન્દ્રદેવની ચન્દ્રિકા સમાં
 ગાઓ એનાં જ્યોત્સ્નાધવલ
 પરમ પુણ્યગાન હો !

એક દેવાંગના: આર્યકુલની આર્યોનો પુણ્યગાન
 ગાય છે ને ગાશે સદા
 દેવાંગનાઓ દેવલોકમાં ય તે:
 આપણે જે જીવોને એ આજ ?
 આર્યગૌરવી આર્યવર્તની આર્યા, વસુન્ધરા !
 ઇતિહાસમાં જે અદ્વિતીય જ રહેશે.
 સાંભળ ત્હારા આર્યવંશના ભાગ્યલેખ.
 (દેવાંગનાઓ ગીત ઉપાડી શે છે.)

દેવાંબનાઓ: સ્ત્રીત્વપ્રધાન, સતીત્વનિધાન;

અમરમોહન, સૌન્દર્યસોહન;

અયિ ! ગુણિયલ કુલરસિકા કેરાં અમ ભારતરત્નો !

સીતા—મુમતાઝ તણાં પત્નીત્વ;

કુન્તાનાં કૌશલ્યાનાં જીજ્ઞાનાં માતૃત્વ;

વનશ્રી શકુન્તલા; મહેલશ્રી સંયુક્તા;

શાહાનશાહી સંસ્કૃતિની લક્ષ્મી નૂરજહાન;

એ રસકુંવરીઓની અમૂલ્ય વિલાસવિભૂતિ,

અજમરંગી સૌભાગ્યલીલા હો !

કર્માદેવી, લક્ષ્મીબાહ; ચાંદબીબી, અલ્પલ્યાબાહ;

ભરતભૂમિની વજ્રઅંગ વીરત્વભૂર્તિઓ;

ગાગી લીલાવતી સરસ્વતીના

આત્મજ્યોત મનીષાપ્રભાવ;

યશોધરાના સ્વામીવ્રતસહચાર;

મહારાણીજી મીરાં કેરા પ્રેમજ્ઞાતિવર્ણા મંન્યાસ;

ગાઓ સૌનાં જ્યોત્સ્નાધવલ પરમ પુણ્યગાન હો !

ઋષિકૃમારો: (આશ્ચર્યચક્રિત મૂકવાયા અન્તરિક્ષે નિહાળી રહ્યા

હતા તે ગીતધારા આગળ હીલી લઇને)

પુરપુરમાંની સતીચિતાઓ,

જૈહરની જગપૂજ્ય જ્વાલાઓ;

અનુપમ ને અદ્વિતીય, યશને યશદાયિની;

પ્રજ્ઞપાવની, પુણ્યસાવિની;

ઇતિહાસને સમુજ્જવલકારિણી;

કુલકુલ ને જ્યોત્સ્નામ પ્રકાશિની સૌદામિની;

ભરત ભૂમિની પુણ્યપુત્રીઓ;

જગતના સુન્દરીસંઘે ઇન્દ્રધ્વજ સરિખી;
નારીકુલની દેવમધુરી વસન્તિકા;
અમૃતત્વની ચેતનભરી ચિનગારીઓ;
પ્રજાપ્રારબ્ધની સોહાગણ્ય વિધાત્રીઓ;
કવિકુલના ઉરવાસી કાવ્યમૃતિઓ;
અહો ! એ આર્યા ઉરઉજ્જવળી.

ગાઓ એ જગજ્યોતિઓનાં પુણ્યશ્લોક પુણ્યગાનઃ
ગાઓ એ મહાકથા વિં

(નગરચોકમાં કોલાહલ યાય છે.)

વસુન્ધરા : અવન્તીમાં આ કોલાહલ શાનો ?

(ઉન્મત્ત મદહરતો એક ગાંડો હાથી બજારમાં ધૂમડી ધૂમતો આવે છે : પાછળ કાકરા મારતો બાલપરિવાર પોકારતો હોય છે.)

અવન્તીનાથના રાજસિંહાસન શો
આ તો જયલંકા હાથી:
ગંડસ્થલથી મદનાં મોતી વેરાય છે,
આંખમાંથી ઉન્મત્તતાનાં બાળ્પબિન્દુ ટપકે છે.

(અવન્તીના એક ચોધને શૂંઠપાસમાં પરોવી હાથી ઉછાળે છે. એક અશ્વરાજને શૂંઠને સપાટો મારી ટાળી પાડે છે. રાજમાર્જની અઢારીઓ ને અશ્વમાં અવન્તીની કુતુહલચકિત યુવતિઓ ને સુન્દરીઓ ટાળે મળે છે.)

દેવાંગના : અવન્તીના વીરોનો અરિ લાગે છે.

(માર્જમાં એક બાલક બેડું રડતું હવું. તે બાલકને શૂંઠવેલમાં લઈ શૂંઠને સિંહાસને બેસાડી અશ્વે ઉભી કુલવધૂઓને સોચે છે, ને કુલવધૂઓ હસતી હસતી બાલકને સત્કારી જયલંકાને કુંકુમચન્દને વધાવે છે.)

દેવાંગના : અવન્તીનાથનો હાથી ને !

ગાંડો—ગાંડો ત્હો ચે અઢો છે.

(શંઢના ઉછાળા ઉછાળતો જયલંકા હાથી નગરકુંડના વેલનોરણોને
શંઢને ચાબૂક મારી તોડે છે, ને શંઢની નલિકા બરી બરીને જલકુંડના ચાણી
દશદિશમાં ઉછાળે છે.)

વસુન્ધરા : નાગરિકોમાં આ તો તોફાને મ્હડયો.

જયલંકા ! અવન્તીમાં યે

હારે જય સ્થાપવો છે કે શું ?

(સૈનિકોએ પાછળ હાથણી છાડી હતી, તે આવ્યે શંઢમાં શંઢ ચૂંથી
ધડીક રમે છે.)

એક સુન્દરી : ઉજ્જયિનીના હાથીઓ યે, નવદમ્પતી શાં,

શી વિલાસરમણા રમે છે !

બીજી સુન્દરી : ઘડીના જ છે એ ગેલ, જો !

સંસાર એટલે રસરમણા જ નથી.

પહેલી સુન્દરી : સંસાર એટલે રસવાહી :

વાવો, ઉછેરો, ભોગવો—આવડે તો.

(થોડી વારે પરસ્પરને શંઢો મારી હાથી ને હાથિણી છૂટાં પડે છે.
જયલંકા ખમણો વિક્રેરે છે. બરછી પરશુ અંકુશ લઇ કેટલાક સૈનિકો ફરી
વળે છે, ને પહેલો જ ધા વાગ્યે હાથી ઉરકેરાય છે.)

વસુન્ધરા : મ્હને મોકલો તો વશ કરી આવું.

હાથી હેતથી વશ થશે,

ગિરિશિખર શો સ્થૂલ એ પશુપતિ યે

પશુખલથી નહીં વશ થાય.

(અવન્તીનો એક શોધરાજ આવી ખગમાં યાચ નાંખે છે, ને ધારે

અ. ૩, પ્ર. ૩, પા. ૧૪૬

છ કે જયલંકાને જીત્યા. જયલંકા યોધરાજ ઉપર ધસી ચૂંટથી ઉભળી
ખુલાંટ ખવરાવી ઝીલી લે છે, ને તેના આયુષ્ય દિશદિશમાં ઉડાડે છે.)

એક યુવતિ : શણુગારવિહોણી સુન્દરી
ને આયુધવિહોણો યોધરાજઃ
ખન્ને અડવાં ને અપશુકનિયાળ.

બીજી યુવતિ : સુન્દરીને શણુગારી સુન્દર શી કરવી ?
અસુન્દરને શણુગારવાની હોય.
પ્રકૃતિસુન્દર તો શણુગારને યે શણુગારે.

(જલકુંડમાં જઇને જયલંકા અવન્તીના કીર્તિસ્થંભને ઉખાડી ચૂંટમાં ફેરવી ઉડાડે છે. અવન્તીના જયલંકાના ભાગી કડકા કરે છે. અવન્તીની અટારીઓ ને અઝાસીઓમાં હાહાકાર પ્રવર્તી રહે છે.)

એક સુન્દરી : અવન્તીનો યશદંડ !
ઉજ્જયિનીની રાજકીર્તિ ને લોકકીર્તિ !
કપ્પહારે સ્થપાશે પાછી નગરચોકમાં ?

(એક અભણથો કિરીટધારી સુભટદેવ નિઃશસ્ત્ર નગરચોકના અખાડામાં ઉતરે છે. લોકસભ સૌ થંભી જાય છે, જાણે કે આશ્ચર્ય હ્રગ્યુઃ વર્ષાફારાં શી નયનધારાઓ સુભટદેવ ઉપર વરસાવે છે. ટપકતા ઝરણના ધોધ સમો, સરોવરજલના ઉછળાટ સો, વરસાદની ઝમઝમતી ઝડાઓ જેવો, યોધરાજ ચપ્પહોઆર કરે છે. જલ જાણી જયલંકા પળેક વિમાસણમાં પડે છે.)

અવન્તીના યોધરાજ નગરચોકમાં મળે છે, નિહાળે છે.

ફક્ત વેચનારીઓની છાપ હાઈ જયલંકાને કિરીટધારી એક ફક્ત આપે છે, તે ઝીલીને હાથી એક યોધરાજને તાકીને મારે છે. યોધરાજની અવદશાને અટારીઓમાંથી યુવતિઓ હસે છે.

ફલ વેચનારીની છાબ ઠાલવી ચારપાંચ સામટાં ફલ કિરીટી હાથી સન્મુખ નાંખે છેઃ ઝાલવા જતા જયલંકા મૂંઝાય છે, હારે છે, અન્તે ઝીલે છે. ખાતાં શૂંઢ વિવશ થાય છે.

માર્ગે જતી માલણીની ફલછાબ લઇને જયલંકાની શૂંઢને પુષ્પહાર ધરાવે છે, કમલપુષ્પે સન્માર્જ પાંદડીઓથી શૂંઢને પંપાળે છે.)

અવન્તીના યોધરાજે : શાહુખાશ ! શાહુખાશ ! નવજીવાન !

જંગ આળે તહારો છે કે જયલંકાનો ?

એક યુવતિ : હે ! ચન્દનવાડીનો વીરભદ્ર તો નહિ આ ?

(જે કાને પુષ્પકુંડળ ધહેરાવી કાન પંપાળવા જાય છે : જયલંકા બડકે છે. ચારે પગમાં પાણીની છલકો છાટી ઠંડા કરે છે.

ઑઠલા અઠારીઓ ને અગાસીઓમાં સુન્દરીઓનો સૌન્દર્યસંધ ઉભરાય છે.)

સુન્દરીઓ : કિરીટધારી સુભટદેવ ! ધન્ય હો !

(સુભટદેવ જયલંકાનો પગ પંપાળે છે, ને હાથી તે સહેજ વાળે છે કે એ પાયસ્યંબે પગપાદડી મૂડી જયલંકાને રક્ષે સુભટદેવ, કેસરી-જ્વંજ બરી, ફદી બેસે છે.)

યોધરાજે : શાહુખાશ ! વીરેન્દ્ર ! શાહુખાશ !

(ગંડસ્થલને પંપાળવા જતાં જયલંકા ફરીથી વિદ્રે છે, કિરીટીને પકડવા શૂંઢ ગંડસ્થળે ફેરવે છે. સુભટદેવ પીઠપાટે ચનો પોટી જાય છે. ભયચકિત ઉત્કંઠ કુલવધૂઓ કુતુહલોચને સુભટદેવને નિહાળી રહે છે.

શૂંઢશાખા દૂર જતાં વળી સુભટદેવ જયલંકાના ગંડસ્થલને પંપાળે છે, ઝરતા મદકલ્પ પ્રકુલ્લ કમલની પાંદડીએ લહેવે છે. જયલંકા ઝરી જતા મદમૌકિતકને લેહોવા દે છે, છતાં વશ થઈ રહે છે. સુભટદેવ ખીન્ન ફળ ખાવા આપે છે, ફલગ્રેહોડરી શણગારે છે, પીઠપાટે ફૂલચાદર પાથરે છે. પછે આલટમલેથી ખરતા તારકમણિ રોા ઉતરે છે.)

વસુન્ધરા: હાથીને વશ કીધો કિરીટધારીએ:
જયલંકાને જીત્યો જયસેનાનીએ.
ગાંડા હાથીને યે વશ કરે
એવી છે એની વશકરણી વિદ્યા.

(જયલંકાની હર્ષવર્ણી શૂટના કૃષ્ણકમલ ઉપર એક બાલિકાને
એક ખગે લથી રાખી યનગન યનગન નચાવતો કિરીટી સુભટદેવ અવન્તીના
રાજમાર્ગે જયલંકાને દોરે છે.)

યોધરાજે: કિરીટધારીનો જય હો !
એક માનિની: કાલે યે ઠો કિરીટીદેવે
વાઢળાં શી વિખેરીને વાળી હતી પાછી
કિષ્કિન્ધાની કપિસેનાની ભરતી.

(સારી યે હજ્જયિનીનો લોકસંઘ એ જયધોષ વધાવી લે છે, ને
પ્રતિધોષ કરે છે. અખીલ ગુલાલ પુષ્પો પુષ્પહારોની વૃદ્ધિ અવન્તીની
સુન્દરીઓ અન્તરિક્ષથી કરે છે.

આકાશમાં દેવાંગનાઓ ને વસુન્ધરા દેવપુષ્પો વરસાવી-વધાવી અલકા
ભણી ઉડી નય છે.

નલ્લે પૃથ્વીમાં જ સમાઈ ગયો હોય એમ એ સુભટદેવ એકએક
અદરશ યાચ છે.)

એક સુન્દરી: આજે જયલંકાને જીત્યો
તે કાલે સ્વયંવર જીત્યો.

બીજી સુન્દરી: અવન્તીની સુન્દરીઓનાં દિલ જીત્યાં,
ને અવન્તીમાં દિગ્વિજયનો ઠંકો દીધો.

પહેલી સુન્દરી: એ તો કાલનો જ કિરીટધારી:

ઉજ્જયિનીનો અભાષ્યો રક્ષપાલઃ
મહાકાલેશ્વરનો અવતાર.

(અવન્તીની હસ્તીનોજત વાગે છે.

વૈદ્યકમલિની સરિખડી થાંદને છેડે પ્રકુલ પદ્મકોષમાં લક્ષ્મી સી
ખાલિખને રમીડતો જયલકા, ડોલતા મેલખંડ શો, રાજમાર્ગે આગળ
સંચરે છે, ને અદરશ થાય છે. પાછળ વાતો કરતો ને વેરાતો સીસમાજ
રહે છે.)

એકુ પ્રોઢાઃ કૈલાસને શિખરે જયધ્વજ માંડ્યો
ને અલકામાંની યશમ્બાને પરણ્યા,
ત્ય્હારે રોખ્યો હતો અવન્તીનાથે
અવન્તીનો યશમૂલો એ જયસ્થંભ.

પ્રવેશ ચોથો:

અવન્તીના સ્વયંવરમંડપ

(ઉત્તમચિત્રીના રાજમહેલના ચોકમા પુષ્પેા રત્નો ધ્વજપતાકાઓ ને પલ્લવતોરણોથી બાધ્યાન્તર રાણુગારાયેલો સ્વયંવરમંડપ રચેલો છે. પ્રમુખ-સિંહાસનને જમણે પડખે ઋષિમંડપને કાન્તે ને ડાબે પડખે સ્ત્રીમંડપને માટે વ્યવસ્થા છે. વચ્ચે વચ્ચે સેથી સમા પગથીઓ ફેરી મંડલાકારમા નૃપાલો ને પૃથ્વીપાલોને માટે સિંહાસનો માડેલા છે. મહોત્સવનાં વચ્ચા-ભૂપણોમાં સજ્જ વેત્રવતીઓ ને પ્રતિહારિકાઓ કામ કામ, રત્નદીવીઓ શી, ભમેલી છે. ફરતા અવન્તાના મેનાનીઓ ને લોકસમાજ, અને તહેમની ચે પાછળ રાજમહેલના મીનાકારી છબ્બં ઝરખા ને ગોખ, ને ઉચ્ચે ધ્વજશોભી લતામંડપોથી ભરેલી અગાસાંઓ ઝૂંકેલી છે.

(રાજકુટુંબ ને રાજપરિવાર સાથે અવન્તીનાથ સ્વયંવરમા પધારે છે.)

વેત્રવતીઓ ને
પ્રતિહારિકાઓ } : અવન્તીનાથનો જય હો !

અવન્તીનાથ: (રાજઅમાત્યને)

અમારુ વર ! આકાશવાણી ખોટી ન હોય.

‘ આવશે ’ ભાખ્યું છે; પણ અત્યંતાર સધી,

સ્વયંવરના કલ્યાણમુહૂર્ત પર્યન્ત,

અવન્તીકુમારી નથી પધારી.

અમાત્ય: દેવવેણ ખોટાં ન જ પડે.

વાયુમાંથી પ્રગટશે, આભમાંથી ઉતરશે,

સ્વયંવર મિથ્યા નહીં થાય.
આર્યયોધને યે ધન્ય છે કે
અરિજનના યશની ળહારે ધાયા.
સેનાનીઓ ને પુરજનો, મહારાજ !
સારો યે અવન્તીદેશ,
કીર્તિકીર્તન ગાય છે એ યોધદેવનાં.

(પોતાના વ્યાધિચર્મધારીઓ સંગાથે અવન્તીકુમાર પધારે છે.)

કુમારસંઘ: મહારાજનો જય હો !

અવન્તીકુમાર: (આગળ આવીને)

દેવવાણીને આધારે સ્વયંવર આદર્યો;
દેવો સાચ્યા હશે કે ખોટા ?
કે ભરતરાજે છોડાવી—ને સંતાડી ?

અમાત્ય: દિશદિશમાં દેવો છે, અવન્તીકુમાર !
દિશાઓ સાંભળે, દેવો સાંભળે,
ને અકારણ્ય અનન્તનાં વેર બન્ધાય;
એવું ઓછું મા ઉચ્ચારિયે.

(સન્ધ્યાસમયે એક પછી એક ઉગતા ને પ્રકાશતા તારાઓ સરિખડા પૃથ્વીપતિઓ પધારે છે. પતિહારિકાઓ ને વેત્રવતીઓ પ્રત્યેકનો જય ઉચ્ચારે છે, અવન્તીનાથ પ્રત્યેકનો યથાથોગ્ય સત્કાર કરી સિંહાસને બેસાડે છે. સભામંડપ ભરાઈ રહે)

અવન્તીનાથ: ભગવાન માર્તંડદેવ શા મહોજસ
ને દિવસ સરિખડા યશોબ્જવલ્લ

પૃથ્વીપુષ્પના પૃથ્વીપાલો !
 યશપગલે આવી અવન્તીને શોભા આપી;
 અમરોના અવનીઅવતંસોને પધાર્યે
 અવન્તી યે આજે
 સ્વર્ગોદ્ધાન શી પ્રકુલી રહી છે

એક નૃપાલ: અવન્તી અવનીનો યશદેહ છે;
 મધ્યદેશ મહીતલનો મુગટરૂપ છે.
 ભરતરાજની પૃથ્વીપરિક્ષરતી ભરતી
 અવન્તીનાથે ઝીલો-ને ખાળી છે.
 અવન્તીનાથની આમન્ત્રણા તો
 સહુનાં સન્માનભરી જ હોય.

(કુલપતિ કૃષ્ણપ્રમુખ ઋષિમંડલ પધારે છે. વેત્રવતીઝા બ્રહ્મસમાજનો
 નય ઉચ્ચારે છે. અવન્તીનાથ સ્વયંવરમંડપના રાજદ્વાર સૂધી સારવા
 નય છે. રાજમંડલ ઉજ્જુ થઇ ઋષિમંડલને સન્માને છે.)

અવન્તીનાથ: તપોધનોનાં અણુમૂલં તપપગલે
 અવન્તાના પાપ ધોવાશે,
 પુણ્યગંગા વહેશે રાજપ્રજામાં.

કુજ્જવ: અવન્તીનાથ ! સૂર્યમંડલ સમા
 મહીપાલ ને નૃપાલમંડલનાં યે
 દર્શન તો ધર્મદર્શન જ છે.
 બ્રાહ્મધર્મપાલોથી રાજધર્મપાલો,
 વિચારવા કરતાં આચરવું અધર્મ છે એટલા,
 પૃથ્વીમન્દિરે અધિકા યશવન્તા છે.

(મહાવીરસમાજ ઉઠી આવી અર્ધપાલે સત્કારી પૂજાર્ચનાદિ કરી પુષ્પમાલાઓ ધરાવી ઋષિમંડલિને રાજસિંહાસનને જમણે પડખે સ્થાપે છે.)

વેત્રવતીઓ ને
પ્રતિહારિઓ } : ધર્મકિરીટી યોધદેવનો જય હો !
અવન્તીલોકના હૃદયસિંહાસનવામી
સુભટસ્વામીનો જય હો !

(સેનાનીઓ ને નગરમહાજનો એ જયધોષણા ઝીલી લે છે.)

સેનાનીઓ: સુભટસ્વામીનો જય હો !

(સ્વયંવરમંડપની બહારનો લોકસંઘ એ જયધોષણા ઝીલી લે છે.)

લોકસંઘ: સુભટદેવનો જય હો !

(અવન્તીનાથ રિમતવદને પધારી ધર્મકિરીટી સુભટદેવને અભિવન્દે છે.)

અવન્તીનાથ: સૌજન્યથી પરાક્રમથી વીરત્વથી દેવત્વથી
અવન્તીના ઉરઉરમાં વસ્યા છો;
અવન્તીને અર્ધસિંહાસને વિરાજજો;
દેવ સમ હીપાવજો દિશામંડલને.
અવન્તીલોક કે અવન્તીનાથ
અન્ય શા ઉરભાવે સત્કારે ?

ધર્મકિરીટી
સુભટદેવ } : સ્વર્ગકીર્તિત આ આર્યમંડલમાંના
કોણે એ રાજર્ષિ એ કરત;
એ કીર્તિસાહસો કે એ હસ્તિનજય,

અભિભાવ આપનો ચિરંજીવ રહે
એટલી જ મહારી તો છે પ્રાર્થના.

અવન્તીનાથ: વીરોની પ્રાર્થના મિથ્યા જતી નથી.
ક્ષત્રિયકુલના—સુભટદેવોનાં પરાક્રમે
પૃથ્વીમાં પૂજ્યો ત્યહાં સૂધી તો
ચિરંજીવ જ છે, યોધદેવ !
અવન્તીકુલનો આપ પ્રત્યેનો પૂજ્યભાવ.

સુભટદેવ: અવન્તીના કુમારો એવા પરાક્રમી હો !

સભાજન: તથાસ્તુ ! તથાસ્તુ !

અવન્તીનાથ: દેવવાણ્ણી છે કે સ્વયંવરમુદૂર્તે
અવન્તીકુમારી પૃથ્વીમાં પધારશે.
મહોત્સવનું એ કલ્યાણમુદૂર્ત
આપને વીરપગલે આવી પહોંચું છે.

ધર્મકિરીટી સુભટદેવ } : દેવવેણુ કૃપાશે, અને
મહોત્સવનાં કલ્યાણમુદૂર્ત પૂરાશે.

(એક પડએ અવન્તીનાથ ને બીજો પડએ અવન્તીકુમાર એમ ધર્મ-
કિરીટી સુભટદેવને લઈ જઈને અર્ધ સિંહાસને બેસાડે છે.

મંત્રણ ગીત ગાતી ગાતી, પ્રકુલ્લેલી નન્દનવેલાઓ સમી, દેવકૂલડે
સજ્જગારાયેલી દેવાંગનાઓ, ફૂલમંડલિ સમી, આકાશમાંથી ઉતરે છે. વચ્ચે
ફૂલહિન્ડોળા સમી વસુન્ધરા ડોલતી હોય છે.)

દેવાંગનાઓ: સંકારી આભ કેરી ઝાલરે.

સુન્દરી ઉતરે સંસારમાં;

જીવનના સ્વપારમાં, કંઈ સ્વર્ગના શણગારમાં:
સંકેરી આલ કેરી ઝાલરો વિ०

માથે છે માલા મન્દારની,
હૈયે છે હારશણગારની,
દેવોનાં દેવકૂલના ભારની:

ઉગ્યો જગમાં મૌલાગ્ય કેરો ભાણુ હો !
મનુકુલનું ઉતરે મહાકલ્યાણુ હો !

અમૃતના કુંભ ભરી લાવિયા,
હૈયાની હેલમાં રસધારને:
પાશે ભરથારને, આર્યના સમારને:
સંકેરી આલ કેરી ઝાલરો વિ०

(મૂર્છાવશ શી વિરમયચક્રિત સ્વયંવરસભા સ્તબ્ધ થઈ નિહાળે છે કે શું અદ્ભુત ઉતરે છે. વસુન્ધરાને ઓળખ્યે અવન્તીનું રાજકુટુંબ ને રાજ-પરિવાર સન્ધારાર્થે સમીપે સંચરે છે. કલ્પવૃક્ષદ્વીપાં દેવભૂષણે વિભૂષિત વસુન્ધરા અવન્તીનાથને ને અવન્તીકુમારને અભિવન્દી માતાની સ્હોડમાં જઈ ભગ્ન છે. રાજમાતા કુવરીનું મસ્તક સૂષે છે, ને પાંખમાં લે છે; ને એમ સહુ સ્વયંવરમંડપની મધ્યમાં, ચન્દ્રમંડલ સાં, પધારે છે.)

અવન્તીનાથ: (દેવાંગનાઓને)

દેવલોભમાંથી દેવપરિવાર
આજે અમારે આંગણે ઉતર્યો,
સ્વયંવરને દેવપગલે પાવન કીધો:
ઋષિ છું દેવકુલનો હું.
અવન્તીની ખોવાયેલી
રાજલક્ષ્મી ને રાજકીર્તિ શી

અવન્તીકુમારિકાને યે પાછી આણી:
દેવાના દેવત્વથી શણગારીને.

એક દેવાંગના: આર્યકુલના ચશમેધ ભરતદેવે
ગંગાદ્વારના નરમેધ અવરોધ્યા,
ને પ્રભાઓઢણીધારિણી અવન્તીકુમારીને
દસ્યુપાશમાંથી છોડાવી સંરક્ષા.
પછી આયંસેના તો લાવતી હતી
અવન્તીકુમારીને અવન્તીદ્વારે જ:
પણ અન્તરિયાળ હરણ કરવાનો
દેવાંગનાએને દેવઆદેશ થયો.

અવન્તીનાથ: એમાં જ અવન્તીનાં સૌભાગ્ય હશે.

દેવાંગના: વસુન્ધરાના જીવનયુગથી
નવસંસ્કૃતિની મહાસ્થાપના
વિશ્વવિધાત્રીએ નિર્મેલી છે.
વસુન્ધરા પૃથ્વીમાં સ્વર્ગ ઉતારશે
એવો દેવલોકનો વિધિમન્ત્ર છે.
આર્યાવર્ત અમરાવતી બનશે.
તેજલોકમાંના દેવલોકમાંના બ્રહ્મલોકમાંના
પુણ્યપ્રભાળા જીવનયોગ દાખવવા માટે
તેથી જ દેવી વસુન્ધરાને
આટલો દિવ્વાસ કરાવ્યો હતો:
તપસ્વિની, શકુન્તલાના મનોરથો પૂરવાએ કાજ.

અવન્તીનાથ: દુશ્મન હો તો ભરતદેવ સમા હજો !
મુહુર હો તો દેવી શકુન્તલા સમાં હજો !

અવન્તીનો યશ એમણે અક્ષય રાખ્યો,
ને દેવવિભૂષણે ભૂષણવન્તો કીધો.

અવન્તીકુમારી: મહારાજ ! રાજસિંહાસને કોણ છે ?

અવન્તીકુમાર: કિષ્કિન્ધાની વાનરસેનાને વિદારનાર,
ચન્દનવાડીના ચૌરોના ન્યાયમન્ત્રી,
જયલંકાને જીતનાર જયનાથ,
અવન્તીના લોકહૃદયના હૃદયેશ,
એ તો ધર્મકિરીટી સુભટદેવ:
વસુન્ધરાની વરમાળને યોગ્ય
યશમૂર્તિ ને પરાક્રમપ્રતિમા.
એકમુખે સારો અવન્તીદેશ
એમનાં યશોગાન ગાય છે.

(કણ્વ ઋષિ બ્રહ્માસનેથી જી સ્વયંવરમંડપની મધ્યમા, વિધાત્રીના પુણ્યપુરોહિત સરિખડા, પધારે છે.)

અવન્તીનાથ: કુલપતિ કણ્વને વન્દીને, કુમારી !
આશીર્વાદ લે બ્રહ્મર્ષિના.

(અવન્તીકુમારી ને દેવાંત્રનાઓ કુલપતિને વન્દન વન્દે છે.)

કણ્વ: વસુન્ધરાને આશીર્વાદ દેવા જ અઁબ્યો છું
કે આર્યકુલથી માતા થજે,
વિશ્વસંસ્કૃતિની વિધાતા થજે.

અમાત્ય: (સ્થેન ટકારતા કહે)

બ્રહ્મવર્યસ્વી ! શાં આ બ્રહ્મવાક્ય ?

કુણ્વ: અવન્તીનાથ ! જાણો છો

અવન્તીને રાજસિંહાસને
આત્યહારે કોણુ વિરાજેલ છે ?

અવન્તીનાથ: અવન્તીના લોકહૃદયનો હૃદયેશ.

કુણ્વ: (ચન્દ્રમેળ ઓથી સભામંડપ ઉછળતો ભરણ એવી
સિંહગર્જના કરીને)

અવન્તીના રાજકુલનાં પુણ્યકીર્તિ
નિષ્કલંક ને તેજોજ્વળ રાખનાર,
આર્યકુલનો ત્રિકાલતેજસ્વી સૂર્યરાજ,
પૌરવપ્રદીપ ભરતદેવ છે એ.

ટોપકવચના પડદા ઉતારાવો,
ને ઓળખો એ યશદેહી અમરને.

(રાજસભા વિસ્મયચક્રિત થાય છે.)

ઉતારો ભરતદેવ ! અન્ધારપછેડા શા

એ કવચ ટોપ ને કિરીટ:

અન્ધકારમાંથી ચે આંખો ઓળખાયા છે
દેવહવિભૂખ્યા યજ્ઞકુંડ જેવી.

આર્યધર્મના ધ્વજદંડ સરિખડા,

નરલોકના લોકસ્થંભ સમોવડા,

અડગ અડોલ ને શૃંગોત્તત,

ઓળખાવ નૃલોકના લોકસંઘને.

(ટોપ કવચ કિરીટનાં આવરણ ઉતારી ભરતદેવ સ્વયંસ્વરૂપમાં પ્રગટ
થાય છે.)

અવન્તીકુમારી: (હરિણી શી દોડતે પગલે સિંહાસને ચઢીને)

અવન્તીને સિંહાસને વિરાજે છે,
યશકીર્તને અવન્તીલોકની જીલે વિરાજે છે,
મહારે એ હૃદયસિંહાસને, હૃદયનાથ !
અખંડ એમ વિરાજી રહેજો.

(વરમાળ આરોપી જીવનવન્દના કરે છે.)

કેવલ: તહારા પુત્રદેવનો દિગ્વિજય નિહાળવા
તપસ્વિની શકુન્તલા ! પ્રત્યક્ષ થા.

(વલ્લભધારિણી તપસ્વિની શકુન્તલા અન્તરિક્ષમાથી પ્રત્યક્ષ થાય છે.
કેવલ મુનિને સસ્મિત વન્દના વન્દી ભરતદેવ ને વસુન્ધરા જઈ શકુન્તલાની
ચરણવન્દના લે છે. ઉભયને શકુન્તલા એક પાખમાં લઇને માથું પંપાળી
સૂંધે છે.)

અવન્તીનાથ: પૃથ્વીકીર્તિત મહારાજ ભરતદેવ !
અવન્તી સ્હામે યુદ્ધે છતાં એ
આટઆટલા અવન્તીકુલને ઉપકાર ?

ભરતદેવ: (સ્મિત કરતાં કરતાં)
આર્યકુલનો તો એ ઇતિહાસ જ છે.

અવન્તીનાથ: હું હાર્યો; વીરોના વીરત્વથી નહીં,
આર્યકુલના આર્યત્વથી હું હાર્યો;
સુજનતાથી, સૌમનસ્યથી, સદ્ભાવથી.
લાવો, એ પૃથ્વીકીર્તિત યોધગણ !
યશછાયાળો એ આર્યોનો જયધ્વજ:
અવન્તીનાથને, અવન્તીકુમારીને,
અવન્તીલોકને હૃદયચોકે રોખ્યો છે,

એમ રોપો અવન્તીના સ્વયંવરમંડપે,
અવન્તીના રાજમહેલના રાજચોકમાં.

(અવન્તીકુમાર આર્યધ્વજને આમન્ત્રણે જાય છે.)

અમાત્યવર ! છૂટો કરો
આર્યોના અશ્વમેધનો અશ્વરાજ.
પૌરવપુત્રના તીર્થરક્ષાના અશ્વમેધને
અવન્તીનાથ હવે અવરોધશે નહીં.
મહોજસ ભરતદેવનું ચક્રવર્તીત્વ
અવન્તીના રાજમહેલમાં જ સ્થપાશે.

(દૂરની મેધર્ગજના સમુ આપેથી આર્યધ્વજનું ગીત સંભળાય છે.
સુભટપતિ, વજ્રધન્વા, મહારથી, શોધરાજ વિગેરે મહાસુભટોથી વીંટળાયેલા,
આર્ય શોધરાજેથી ઘેરાયેલા, જ્ઞાતવજરાજની કરશાખાઓમા આર્યધ્વજને
ભેળેને આર્યધ્વજનું ગીત ધોરવતી આર્યસેના થોડેક કાળે આવે છે. મોખરે
અવન્તીકુમાર ચાલતા હોય છે.)

આર્યસેના : હો ! આર્યોના આર્યત્વનો ઝુડો !
દ્વિશ્વદિશમાં ફરકાવો, હો આર્યો !
જગજગમાં ફરકાવો, હો આર્યો ! આર્યત્વનો ઝુડો !
હરે હો ! આર્યત્વનો ઝુડો !

ઓ દિનપ્રગટતા સૂર્ય ! અને ઓ ચન્દ્ર !
રાત્રિ ઉજ્જવળતા !
ઓ નવલખ તારકસંઘ ! અને ઓ ધ્રુવ !
નિશ્ચદિન ચળકન્તા !

એ સાક્ષી શાશ્વત પૂરજો !
નથી થતુ અમ, નિર્વૈર્ય હો !

હિર અમી અખંડ, ભવભય પ્રચંડ,
અરિ અધર્મનો રૂડો:
ધર્મધ્વજ ફરકાવો જમ, જગ જૂવે વાટ, ઉડો !
હો ! આયોના ! આર્યત્વનો ઝૂંડો !

૨

હો ! વીરોના વીરત્વનો ઝૂંડો !
ભૂમિ ભરી ભરી સ્થાપો હો વીરો !
વીરત્વનો ઝૂંડો !
હરે હો ! વીરત્વનો ઝૂંડો !

એ પુણ્યશુક્રનો, પૃથ્વીતક્ષની પ્રદક્ષિણા કરશે હો !
એ પ્રેમવર્ણનો, મદામોજ મેદીને સાગર ધૂમશે હો !

મહાસૂર્ય ફેર પાંખ શા
સ્ફુરી તેજ ને કડ્યાણુ, હા !

શુભનો સુહાગ ધ્વજમન્ત્રહાક
સિંહશબ્દ ગગનકિડો:
વીરધ્વજ સ્થાપો ભૂમિ ભરી,
ભૂમિ જૂવે વાટ, ઉડો !
હો ! વીરોના વીરત્વનો ઝૂંડો !

૩

હો ! આઘણુના ઘઘત્વનો ઝૂંડો !
જનતામાં પૂછ પૂછનો. હો આઘણુ !
ઘઘત્વનો ઝૂંડો !
હરે હો ! ઘઘત્વનો ઝૂંડો !

ધન સમ જીવન વરસન્તો હો !
 ઉરજ્જ્વિમિ ફલદ્રુપ કરન્તો,
 વડી દેહની ને આત્માની
 જગની બૃખતરસ ફેડન્તો !

ચ્છડી દિશાકાલ તણે શિખર
 કંઈ શીતલતા વરસે વિરલ;

ધ્વજપટલચોક શું અલ્પલોકના પરમ તેજકુડો !
 અલ્પધ્વજ પ્રગ્ને, જનકુલ ! જન જૂવે વાટ, ઉડો !
 હો ! આલ્પજના અલ્પત્વનો ઝુડો !

૪

હો ! દેવોના દેવત્વનો ઝુડો !
 નભનભ વન્દી વન્દાવો વિરાટે દેવત્વનો ઝુડો !
 હરે હો ! દેવત્વનો ઝુડો !
 કમ ઋષિ મુનિ યોગી તપસ્વીનાં
 પૂર્વજપગલાં પાડન્તો !
 ને વેદવેદનાં દેવગાન કાલાતીત કંઈ ગાજન્તો !
 સાવિત્રી ને વિધાત્રીના,
 ભક્તિ કવિતા લક્ષ્મીના,
 પટ લબ્ય જણે પાશર્યા;
 નભનભ સુહન્ત ધ્વજદ્રુજ ઉડન્ત,
 કંઈ દિગ્પાલની શંકો !
 દેવધ્વજ વન્દે વિરાટ, વંભુ જૂવે વાટ, ઉડો !
 હો ! દેવોના દેવત્વનો ઝુડો !

દિશદિશમાં ફરકાવો, હો આર્યો !
જગજગમાં ફરકાવો, હો આર્યો !
આર્યત્વનો ઝુંડો !
હરે હો ! આર્યત્વનો ઝુંડો !

અવન્તીનાથ : રોપો એ ચક્રવર્તીનો જયબંજ
અવન્તીના વિશાળા ઉરમહેલમાં.
મેરુ શો મંડાશે મહી ઉપર,
ને દેવબંજ શો લહરશે દિક્ષમંડલમાં
જગતનું પરમ સત્ય આર્યત્વ છે.

કુણ્વ : (ઉદગારાની પેડે ગગનઠ્ઠાવત શબ્દે)
આર્ય દેશમાં એકચક્ર સ્થપાયું.
ભરતદેવ ! સધાયો તહમારો દિગ્વિજય.
પૃથ્વીપ્રતાપી લોકપાલ !
આ તહમારો છે પ્રથમ અશ્વમેધ;
ગંગા ને યમુનાના મહાપ્રવાહ રોકી રોકી
સો સો અશ્વમેધ એવા ઉજવજો.
આર્ય દેશના વિભિન્ન અવયવો
મહારાજના પુણ્યયોગે સંધાયા છે;
આજના પુણ્યમુહૂર્તથી આર્યદેશ
ભરતદેવને નામે ભરતખંડ કહેવાશે,
દિશાકાલના સીમાન્તો સૂઝી ભારત નામે
પૃથ્વીમાં પુણ્યપ્રખ્યાત થશે.
સૂર્યદેવ ને સૂર્યદેવનાં કિરણો
જઈને બાહર કરશે એ જગતને.
યથાતિનાં ઐશ્વર્ય, કુરુરાજનાં પુણ્ય,

ભરતદેવના શુણ્ણાંટારથી વિમોહિત
 બ્રહ્માવર્તની પ્રક્ષમહાત્માએ
 રાજર્ષિનું ખિરદ ને રાજમુગટ પાઠવ્યાં છેઃ
 ઋષિ મુનિ યોગા તાત્ત્વો,
 આય દેશના બ્રહ્મપન્થ પ્રવાસીઓની વતી
 ધરાવું છું આ રાજર્ષિનો દેવમુગટ.

ભરતદેવ: મહારા મહેદેવ! અધિમેધ એટલે તીર્થરક્ષા
 ત્રિશદ્વિશમાં ઠહાવ્યાં છે ઠહેણ
 માનવકુલનાં એ ધર્મકલ્યાણનાં.

(ભરતદેવને ને વસુન્ધરાને કુલપતિ કણ્વ ઋષિ રાજર્ષિનો રાજમુગટ
 ધરાવે છે. ભરતદેવ ને વસુન્ધરા તપરિવળી શકુન્તલાના ચરણોમા
 ખિરાળ છે)

કણ્વ: તપસ્વીનાં જ સન્તાનો

તપોધનના પુણ્યફાલ લણ્યો
 શકુન્તલા ! ભરતદેવનું ચક્રવર્તીત્વ
 એ તો તારા જીવનતપનું મહાફળ;
 તારા જીવનમર્ગસ્વનો ધર્મવિજય.
 તારું મ્હોરેહું જીવન આજે ફળ્યું.

શકુન્તલા: પુણ્યાપતાના પુણ્યાન્તાર ભરતદેવ !
 દિગ્વિજયે ઠીધો, ને સ્વયંવરે જીત્યો.
 વસુન્ધરા દિવાંગનાઆંસ શિખવ્યું છે,
 સ્વર્ગ પૃથ્વીમાં ઉતારજો.
 પૌરવકુલદેવ ! સાગર ઓળંગજો,
 ને સાર્વભૌમજો સિંહાસને ચોબજો !

દેવના ધર્મના લોકકલ્યાણના

પરમ વિધિપાલ થજો !

ઉઠો, આર્યકુલનાં કુલપ્રવરો !

જગત સંકલ આર્યવંશને કાળે છે.

કૃષ્ણ: આજ આર્યકુલની પ્રથમ પૂર્ણિમા છે:

આર્યવંશના મહાસાગરને માથે

ભરતદેવ શો ચન્દ્રરાજ તપે છે;

આર્યોની પૂજાની ભરતી ઠાલે છે

(ચાર ઋષિકુમારો આગળ આવે છે, ને પૃથ્વીના પુષ્પશાળીઓ પાસેથી આશીર્વાદ માગે છે.)

ઋષિકુમારો: આપો એ આશીર્વાદ, સજનસજની હો !

ભાષો એ કન્યાસુમન્ત્ર, ભાગ્યજની હો !

ચિરંજીવ-ચિરંજીવ હો !

અમ ભરતભૂમિ હો !

રસવન્તી પુષ્પવન્તી પુષ્પવન્તી હો !

સુદૃઢવતી જીવનવતી આત્મવતી પ્રજુપનોતી હો !

અમ ભરતભૂમિ હો !

આપો એ આશીર્વાદ, સજનસજની હો !

ત્રેવસ્રોકોડથી અભિરામ, ત્રેવસ્રક્ત્યાની વિગ્રામ:

ત્રેમધામ, પૂર્ણકામ, ક્ષેમકામ, ગુણગ્રામ હો !

પ્રજાપ્રજાની પાવનકારિણી;

પૃથ્વીભૂપણ ભવતારિણી;

ખંડખંડની ઉદ્ધારિણી;

મૃત્યુલોકની કલ્યાણિની હો !

જીવનસાક્ષ્યવન્તી, સ્વજનહેતુસિદ્ધિવન્તી;

વિરાટને કિરીટ તિલકટીલડી સમ હો !

ઇતિહાસની અનસ્ત પરમ પૂર્ણિમા અમ હો !

મનુષ્યકુલની પ્રકૃષ્ઠ નિત્યવસન્ત હો !

અમ ભરતભૂમિ હો !

ગાઓ એ કલ્યાણમન્ત્ર, ભાગ્યજનની હો !

ગાઓ એ મહાકથા ત્રિ०

અધિભંડલિ
ને
પાજમંડલિ

} ભારતનું સંરક્ષણ ને ભારતપ્રસાર
તહમને ને તમ જેવાઓને, ભરતદેવ !
સોંપ્યા છે વિધાતાએ.

કુણ્વ: જગજ્જનો ! સુણ્વો આર્યકુલનો મહાબોલ;

લોકકલ્યાણકારી આર્યત્વ

જગતને આર્યાવર્તનો સનાતન સન્દેશ છે.

અમૃતઆયુષી નિત્યપૂજ્ય આર્યત્વ

ત્રિકાલને ચે જીતશે જગતમાં.

જય ! ભરતકુલનો ચિરંજીવ જય !

